

บทบาทของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสในด้านการศึกษาของคณะสงฆ์

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงเห็นความสำคัญของการศึกษาของคณะสงฆ์ เพราะเป็นปัจจัยสำคัญที่จะช่วยให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรือง ภิกษุสามเณรจำเป็นต้องศึกษาพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าให้เข้าใจลึกซึ้ง เพื่อเทศนาสั่งสอนประชาชน เพราะประชาชนไม่มีโอกาสศึกษาพระธรรมวินัยได้ละเอียดยกแต่ภิกษุสามเณร การศึกษาของคณะสงฆ์ในสมัยก่อนนั้นยังไม่ทันสมัย เรียนรู้กันตามแบบโบราณ ไม่มีระเบียบแบบแผนที่แน่นอน ทำให้ภิกษุสามเณรเป็นจำนวนมากยังไม่มีความรู้ดีพอ พระองค์ทรงมีพระประสงค์ที่จะปรับปรุงการศึกษาของคณะสงฆ์ให้ทันสมัย เพื่อเป็นประโยชน์แก่พระสงฆ์และคฤหัสถ์ทั่วหน้ากัน อันจะทำให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองถาวร พระองค์จึงทรงแก้ไขปรับปรุงการศึกษาของคณะสงฆ์ด้วยวิธีต่าง ๆ กัน ดังจะได้กล่าวต่อไป

ก่อนที่จะกล่าวถึงวิธีการศึกษาของคณะสงฆ์ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงจัดการนั้น ควรที่จะกล่าวถึงลักษณะการศึกษาของคณะสงฆ์ในสมัยโบราณก่อน เพื่อชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของการศึกษาและวิธีการศึกษานั้นมีขอบกว้างประการใดที่จะต้องแก้ไข

การศึกษาของคณะสงฆ์ตั้งแต่ครั้งพุทธกาลมี 2 แบบ แบบแรกคือ การศึกษาพระปริยัติธรรมหรือการเรียนคัมภีร์ หมายถึงการศึกษาพระธรรมวินัยคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า แบบที่สองคือการศึกษาพระกรรมฐานหรือการบำเพ็ญภาวนาที่เรียกว่าวิปัสสนาธุระ เป็นการเรียนวิธีฝึกหัดจิตใจตนเองให้ปราศจากกิเลส¹ อย่างไรก็ตาม การศึกษาที่สำคัญก็คือ การศึกษาพระปริยัติธรรม เพราะเป็นหลักสำคัญในการตั้งมั่นแห่งพระพุทธศาสนาเป็นรากฐานของการปฏิบัติธรรม จะเห็นได้ว่า เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว พระสงฆ์สาวกทั้งปวงเห็นความสำคัญของการศึกษาและการปฏิบัติพระธรรมวินัย จึงร่วมใจกันทำสังคายนาพระธรรมวินัยตั้งไว้เป็นแบบฉบับสั่งสอนให้เล่าเรียนและปฏิบัติสืบต่อกันมา พระธรรมวินัยที่รวบรวมไว้มีจำนวน 84,000

---

¹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ชุมนุมพระนิพนธ์ภาค 1 (พระนคร : โรงพิมพ์เจริญธรรม, 2494), หน้า 482.

พระธรรมวินัย แบ่งเป็น 3 หมวด คือ พระวินัย พระสุตฺต และพระปรมาัตฺต รวมเรียกว่า พระไตรปิฎก ฉะนั้นพระไตรปิฎกจึงเป็นตำราสำคัญของพระพุทธศาสนาสืบมา¹

พระไตรปิฎกนั้นเดิมเป็นภาษาบาลี ครั้นเมื่อพระพุทธศาสนาแพร่หลายไปยังประเทศอื่น ก็เห็นความจำเป็นที่จะต้องแปลพระไตรปิฎกให้เป็นภาษาของประเทศตนเพื่อให้ศึกษาเข้าใจง่าย แต่ประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาฝ่ายหินยาน เช่น ลังกา พม่า ไทย เขมร มีความเห็นว่าถ้าแปลพระไตรปิฎกแล้วอาจทำให้ความในพระไตรปิฎกคลาดเคลื่อนจากของเดิม ฉะนั้นควรจะศึกษาภาษาบาลีให้เข้าใจเสียก่อนแล้วจึงเรียนพระธรรมวินัยในพระไตรปิฎก ความหมายก็จะไม่ผิดไปจากเดิม เพราะฉะนั้นการศึกษาของภิกษุสามเณรชั้นแรกก็คือการเรียนรู้ภาษาบาลีแล้วจึงเรียนพระธรรมวินัยจากพระไตรปิฎกต่อไป การเรียนภาษาบาลีและการเรียนพระธรรมวินัยจากพระไตรปิฎก รวมเรียกว่า การศึกษาพระปริยัติธรรม²

เป็นที่ทราบกันดีแล้วว่า พระเจ้าแผ่นดินทรงเป็นองค์ศาสนูปถัมภก ทรงทำนุบำรุงการเรียนปริยัติธรรมตลอดมา และทรงยกย่องภิกษุสามเณรที่เรียนรู้ให้มีฐานันดร เช่น พระราชทาน นิกยภักดิ์ (ค่าอาหาร) เป็นต้น จึงได้มีวิธีการสอบพระปริยัติธรรมเกิดขึ้น เพื่อเป็นเครื่องทดสอบว่าภิกษุสามเณรรูปใดมีความรู้ดีเพียงใด ก็จะต้องตั้งให้มีสมณศักดิ์ในสังฆมณฑลตามสมควรแก่คุณธรรมและความรอบรู้ เพื่อจะได้เป็นครูผู้สอนพระปริยัติธรรมสืบมา การสอบความรู้นั้น สอบทั้งภาษาบาลีและสอบความรู้คัมภีร์ในพระไตรปิฎก วิธีการสอบเป็นการแปลด้วยปากเปล่า คือให้อ่านคัมภีร์ภาษาบาลีแล้วแปลเป็นภาษาไทยให้ถูกต้องทั้งไวยากรณ์และความหมาย ด้วยเหตุนี้จึงมักเรียกการสอบกันว่า "แปลหนังสือ" หรือ "แปลพระปริยัติธรรม"³

ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี และในระยะเวลาต่อมาก็ได้มีการเปลี่ยนแปลงแก้ไขการสอบพระปริยัติธรรมบ้างตามยุคตามสมัย แต่ยังคงมีลักษณะเช่นเดิมเป็นส่วนใหญ่ คือ

¹ พระมงคลเทพมุนี อันทโฆทเถระ, ประวัติการศึกษาของสำนักเรียนวัดอนงคารามธนบุรี, หน้า 27.

² สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, "ธรรมนิยมบวช", วชิรญาณ เล่ม 1 ตอนที่ 7 เมษายน ร.ศ. 114 (พ.ศ. 2438), หน้า 642.

³ สมเด็จพระยาคาวรงราชานุภาพ, ชุมนุมพระนิพนธ์ภาค 1, หน้า 242.

มีวิธีการเรียนและการสอบตามประเพณีเดิม คือแปลค้วปากเปล่า การศึกษาอยู่ในพระบรมราชูปถัมภ์ของพระเจ้าแผ่นดิน ภิกษุสามเณรผู้สอบพระปริยัติธรรมได้ ทรงยกย่องแต่งตั้งเป็นเปรียญ แต่ในสมัยกรุงศรีอยุธยา เรียกว่า บาลีเรียน จัดเป็น 3 ชั้น คือ บาลีเรียนตรี บาลีเรียนโท และบาลีเรียนเอก หลักสูตรที่ใช้สำหรับเรียนและสอบความรู้ ใช้พระไตรปิฎกเป็นอักษรขอมจารึกลงในใบลาน ผู้ที่จะเป็นบาลีเรียนตรีต้องแปลพระสูตรได้ ถ้าแปลได้พระสูตรและพระวินัยจัดเป็นบาลีเรียนโท ถ้าแปลได้ทั้งพระสูตร พระวินัย และพระปรมัตถ์ เป็นบาลีเรียนเอก

ครั้นถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ในรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 2 การกำหนดเวลาสอบพระปริยัติธรรมยังไม่ได้กำหนดแน่นอน เพราะเป็นระยะแรกเริ่มสร้างกรุง ยังมีศึกสงครามอยู่เนือง ๆ เมื่อถึงเวลาว่าง จึงทรงมีพระราชดำริเห็นว่าภิกษุสามเณรที่เล่าเรียนมีความรู้สมควรที่จะเป็นเปรียญได้มีจำนวนมากขึ้น จึงโปรดให้มีการสอบพระปริยัติธรรมเป็นคราว ๆ ครั้นถึงรัชกาลที่ 3 ทรงมีพระราชดำริ ที่จะปรับปรุงการศึกษาของคณะสงฆ์ให้เจริญขึ้น จึงโปรดให้กำหนดเวลาในการสอบพระปริยัติธรรม คือทุก ๆ สามปีมีการสอบครั้งหนึ่ง ใช้เวลาสอบคราวหนึ่งประมาณ 2 เดือน วิธีสอบนั้นให้ภิกษุสามเณร เข้าไปแปลในที่ประชุมพระราชาคณะที่ละรูป เครื่องกำหนดเวลาใช้เทียนไข แต่วิธีนี้ทำให้เกิดความลำบากแก่ผู้แปลและกรรมการสอบ ต่อมาใน พ.ศ. 2425 จึงเลิกใช้เทียนไข โดยใช้นาฬิกาแทน กำหนดเวลาให้ผู้แปลรูปละ 60 นาที และทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้แก้ไขหลักสูตรที่ใช้สอบพระปริยัติธรรมขึ้นใหม่ เพื่อให้ภิกษุสามเณรมีความรู้ดีขึ้นกว่าเดิม โดยจัดชั้นบาลีเรียนเป็น 9 ประโยค ผู้สอบได้ 3 ประโยค เป็นบาลีเรียน 3 ประโยค ถ้าสอบได้ 4 ประโยค เป็นบาลีเรียน 4 ประโยค เรียกตามลำดับขึ้นไปจนถึงบาลีเรียน 9 ประโยค

เดิมหนังสือสำหรับสอบจัดเป็น 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายไทย และฝ่ายรามัญ สำหรับฝ่ายไทยแบ่งเป็น 9 ชั้น คือ ชั้นที่ 1 - 3 สอบอรรถกถาธรรมบท ตั้งแต่ชั้นที่ 4 ถึงชั้นที่ 9 สอบตามลำดับดังนี้ มงคลกถาปิณฑกถา สารัตถสังคหะ มงคลกถาปิณฑกถา ปรุสมันตปาสาทิกอรรถกถา พระวินัย วิสุทธิมรรค และสารัตถกถาปิณฑกถาพระวินัย ภิกษุสามเณรผู้จะสอบความรู้ เมื่อจับฉลากประโยคใดได้แล้วก็รับหนังสือตามประโยคนั้นมาดูแล้วจึงเข้าไปแปลในที่ประชุมพระราชาคณะด้วยปากเปล่า ตามเวลาที่กำหนดให้ ถ้าแปลได้ตลอดทั้งประโยคก็สอบได้ ผู้ที่สอบได้ตั้งแต่ชั้นที่ 3

ขึ้นไปนับเป็นเปรียญ แต่ทดสอบชั้นที่ 1 ชั้นที่ 2 ได้แล้ว แต่ทักชั้นที่ 3 ก็ถือว่าสอบตก ถึงคราวสอบใหม่ต้องสอบตั้งแต่ประโยค 1 ใหม่อีก

ส่วนหนังสือสำหรับสอบฝ่ายรามัญ จัดเป็น 4 ชั้น คือ ชั้นที่ 1 สอบบาลีมหาวิภังค์ (อาทิกกรรม) หรือปาจิตติย อย่างใดอย่างหนึ่งตามแต่จะเลือก ชั้นที่ 2 สอบบาลีมหาวรรค หรือจุลวรรค อย่างใดอย่างหนึ่ง ชั้นที่ 3 สอบมุกตวินัยวินิจัย ชั้นที่ 4 สอบ ปฐมสมันทปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัย ถ้าแปลได้ตั้งแต่ชั้นที่ 2 ขึ้นไปนับว่าเป็นเปรียญ

เปรียญทั้งหมดเหล่านี้ ถ้ายังไม่ไต่แปลถึงชั้นที่สุด หรือยังไม่ได้รับตำแหน่งยศเป็นพระราชอาคันตุกะ แม้จะมีอายุพรรษามากแล้วก็ตาม ยังมีหน้าที่ต้องแปลชั้นสูงขึ้นไปอีก ต่อเมื่อไต่แปลถึงที่สุดแล้ว หรือได้รับตำแหน่งยศเป็นพระราชอาคันตุกะในระหว่างนั้นก็ไม่ต้องแปลหนังสืออีก

เท่าที่กล่าวมานี้เป็นลักษณะการศึกษาและการสอบพระปริยัติธรรมของคณะสงฆ์ ตั้งแต่สมัยโบราณจนถึงรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

ใน พ.ศ. 2435 เมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงตั้งทรงดำรงพระอิสริยยศเป็น กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงครองวัดบวรนิเวศวิหาร สืบต่อจากสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ และในปีต่อมา ทรงได้รับสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระเจ้าคณะใหญ่แห่งคณะธรรมยุติกนิกาย ขณะที่ทรงครองวัดบวรนิเวศวิหาร ได้ทรงจัดการปรับปรุงการศึกษาของคณะสงฆ์ให้มีระเบียบแบบแผนเจริญก้าวหน้าจนถือเป็นแบบอย่างของการศึกษาคณะสงฆ์ในปัจจุบันนี้

ในตอนแรกนี้จะได้อธิบายถึงเรื่องการศึกษาว่าพระองค์ทรงจัดการด้วยวิธีใด และผลที่ได้รับสมพระประสงค์เพียงใด เป็นประโยชน์ต่อพระพุทธศาสนาและต่อประเทศชาติประการใดบ้างในเรื่องการศึกษาของคณะสงฆ์ที่ทรงจัดขึ้นนี้ได้แบ่งเป็นหัวข้อสำคัญ 3 ประการคือ

ประการแรก	การจัดตั้งมหามกุฏราชวิทยาลัย
ประการที่สอง	การจัดการศึกษาในหัวเมือง
ประการที่สาม	การจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมพระภิกษุสามเณรให้เข้ารูปกับ

ระบบการศึกษาแผนปัจจุบัน

การจัดตั้งมหาวิทยาลัย

มหาวิทยาลัย ได้จัดตั้งขึ้นตามพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานนามเช่นนี้ เพื่อเฉลิมพระบรมนามาภิไธยแห่งสมเด็จพระบรมชนกนาถ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงเป็นผู้ประสิทธิ์ฐานและทำนุบำรุงพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย¹ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ครั้งทรงดำรงพระอิสริยยศเป็น พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงเป็นประธานในการจัดการศึกษาของวิทยาลัยแห่งนี้ พร้อมด้วยพระเถรานุเถระในคณะธรรมยุติกนิกาย ได้จัดการเปิดมหาวิทยาลัยให้เป็นสถานศึกษาของภิกษุสามเณรในคณะนี้ เมื่อวันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2436 ซึ่งเป็นมหามงคลวาร นับแต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเถลิงถวัลย์ราชสมบัติบรมชัศติยราชสันตติวงศ์มาครบ 25 ปีบริบูรณ์

ในชั้นต้นทรงแบ่งการศึกษาออกเป็น 2 แผนก คือ วิทยาลัยแผนกหนึ่ง ซึ่งเป็นที่ศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรมของภิกษุสามเณรและเป็นที่ประชุมผลการสอบได้ ส่วนอีกแผนกหนึ่งจัดเป็นโรงเรียนตามพระอารามเป็นสาขาของวิทยาลัย มีวิธีการเรียนและการสอบเหมือนกันทุกโรงเรียน² โรงเรียนที่เป็นสาขาของวิทยาลัยในครั้งแรกนี้มี 5 แห่งคือ วัดบวรนิเวศวิหาร วัดมกุฏกษัตริยาราม วัดเทพศิรินทราวาส วัดพิชัยญาติการาม และวัดนิเวศน์ธรรมประวัติ กรุงเก่า³

วัตถุประสงค์ในการจัดตั้งมหาวิทยาลัยอาจจำแนกได้เป็น 3 ประการที่สำคัญคือ

ประการแรก สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงตระหนักดีว่าการศึกษาพระธรรมวินัยในพระไตรปิฎกเป็นการสืบอายุพระพุทธศาสนา สามารถจะนำพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองได้ เมื่อยังมีผู้ศึกษาพระธรรมวินัยอย่างลึกซึ้งและปฏิบัติตามก็จะทำให้

¹ ธรรมจักขุ เล่ม 1 ร.ศ. 113 (พ.ศ. 2437), หน้า 2.

² ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 10 ร.ศ. 112 (พ.ศ. 2436), หน้า 526.

³ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศ. 5 เลขที่ 31, "แจ้งความกระทรวงธรรมการ แผนกศึกษาธิการ เรื่องตั้งมหาวิทยาลัย", 23 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2436.

พระพุทธศาสนานั้นคงถาวร เพราะพระธรรมวินัย คือ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าให้มนุษย์ประพฤติปฏิบัติในสิ่งที่ดีงาม ผู้ที่จะศึกษาพระธรรมวินัยให้เข้าใจอย่างละเอียดลึกซึ้ง ก็คือภิกษุสามเณร เพื่อจะได้เทศนาสั่งสอนประชาชนอีกทีหนึ่ง ฉะนั้นการศึกษาพระธรรมวินัยจึงเป็นสิ่งสำคัญที่สุดประการหนึ่ง สมควรที่จะทำนุบำรุงให้เจริญรุ่งเรือง ปรับปรุงของเก่าให้ดีขึ้น และนำวิธีศึกษาที่ทันสมัย ก้าวจัดตั้งมหาวิทยาลัยจึงเป็นสิ่งสำคัญเพราะใช้เป็นสถานที่ศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัยของภิกษุสามเณร เพื่อให้การศึกษามีแบบแผนที่แน่นอน และมีวิธีการศึกษาที่ทันสมัยและเป็นระเบียบเรียบร้อย

ประการที่สอง ประชาชนส่วนมากไม่เข้าใจหลักธรรมในพระพุทธศาสนาอย่างถูกต้องชัดเจน การนับถือพระพุทธศาสนาก็ปฏิบัติตามบรรพบุรุษ ผู้ที่นับถือพระพุทธศาสนาแต่ไม่เข้าใจพระธรรมวินัย ย่อมไม่เกิดประโยชน์อันใด ไม่มีเครื่องนำวิถีชีวิตให้สู่จุดหมายที่ประเสริฐได้ ฉะนั้นการแนะนำสั่งสอนประชาชนให้เข้าใจในพระพุทธศาสนาอย่างถูกต้องชัดเจน จึงเป็นสิ่งสำคัญที่ทองเอาใจใส่ เพราะจะเป็นเครื่องทำให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองถาวร การตั้งมหาวิทยาลัยจึงมีวัตถุประสงค์ที่จะใช้เป็นสถานที่อบรมสั่งสอนและเผยแพร่พระพุทธศาสนาแก่ประชาชน

ประการที่สาม มหาวิทยาลัยมีความประสงค์จะฝึกสอนเด็กให้มีความรู้ที่ขึ้น เพราะในสมัยก่อนวัดเป็นสถานที่ศึกษาเล่าเรียนของเด็ก บิณฑบาตจะส่งบุตรหลานของตนให้มาเล่าเรียนในวัดโดยมีพระสงฆ์เป็นครูผู้สอน การเรียนการสอนมิได้มีหลักเกณฑ์กำหนดแน่นอน ทำให้เด็กได้รับความรู้ไม่เต็มที่ เพราะครูผู้มีความเอาใจใส่สนใจก็ปฏิบัติหน้าที่ดี เด็กก็จะมีความรู้ดี แต่ก็มีครูหลายคนที่ไม่เอาใจใส่ ทำให้เด็กไม่ได้รับความรู้ดีพอ การที่จะช่วยให้เด็กได้รับผลประโยชน์จากการเรียนก็ต้องอบรมพระสงฆ์จะเป็นครูให้รู้จักรับผิดชอบหน้าที่ และให้มีความรู้ดีพอที่จะสอนเด็ก ตามวัตถุประสงค์ข้อนี้เพื่อให้มหาวิทยาลัย เป็นสถานที่ศึกษาเล่าเรียนของเด็กที่บิณฑบาตหรือผู้ปกครองนำมาฝากพระสงฆ์ไว้ในวัด เพื่อให้ได้รับการศึกษาในวิทยาการต่าง ๆ อย่างถูกต้องและสมบูรณ์¹

เมื่อได้เปิดวิทยาลัยขึ้นแล้ว สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงปรึกษากับพระเถระานุเถระ ซึ่งเป็นผู้จัดการ ทรงมีพระดำริจะจัดการศึกษาของวิทยาลัยให้เป็น

¹ ธรรมจักขุเล่ม 1 ร.ศ. 113 (พ.ศ. 2437), หน้า 97.

ไปตามวัตถุประสงค์ 3 ประการดังกล่าวแล้วให้สำเร็จได้ควยดี ดังต่อไปนี้คือ

ประการแรก วัตถุประสงค์ข้อแรกนั้น เพื่อแก้ไขการศึกษาพระปริยัติธรรมของภิกษุสามเณรให้เจริญยิ่งขึ้น เพราะลักษณะการศึกษาพระปริยัติธรรมตามแบบเก่า นั้น ยังมีข้อบกพร่องหลายประการ กล่าวคือ ประการแรก หนังสือที่ใช้เรียนขั้นต้นก่อนจะเรียนนอรรถกถาธรรมบทจะค่อนข้างสั้นเกินไป ซึ่ง เป็นหนังสือที่ยาวและเข้าใจยาก กว่า จะเรียนจบก็ใช้เวลานาน ทำให้เกิดความเบื่อหน่ายและเลิกเรียน แม้จะเรียนจบก็ไม่อาจเข้าใจได้อย่างลึกซึ้งโดยตลอด ส่วนการสอนนั้น มีครูคนหนึ่ง สอนนักเรียนทุกคน มิได้แยกเป็นแผนก ทำให้นักเรียนไม่ได้รับความรู้ที่พอ เพราะครูคนหนึ่ง ย่อมไม่สามารถให้ความรู้ชัดแจ้งในหลาย ๆ ด้าน สำหรับเวลาในการสอบนั้น กำหนด 3 ปี สอบครั้งหนึ่ง บางครั้งถ้าขัดข้องก็เลื่อนออกไปถึง 6 ปี ครั้งหนึ่งก็มี เมื่อเป็นเช่นนี้ผู้ที่มีความรู้ที่พอต้องการจะสอบก็ต้องรอเป็นเวลานาน บางครั้งเกิดความเบื่อหน่ายไม่สอบ หรือผู้ที่สอบตกมักหมดความหวังที่จะสอบแก้ตัวคราวต่อไป เพราะการสอบครั้งเดียวมักจะไม่ไคผล จึงทำให้ผู้ที่จะได้เปรียญสูง ๆ มีน้อย ทำให้ชาครุที่จะสอนนักเรียนชั้นสูง หรือบางครั้งมีผู้สอบชั้นสูงได้ แต่ได้รับตำแหน่งยศเป็นพระราชอาคันตุกะ จึงมิได้สอบชั้นสูงสุด เมื่อเป็นเช่นนี้จึงไม่ค่อยมีนักเรียนที่สอบได้ถึงชั้นสูงสุดตามแบบที่ตั้งไว้ ส่วนการแปลคัมภีร์ปากเปล่า นั้น นอกจากจะไม่เป็นเครื่องทดสอบความรู้ที่แท้จริงของพระสงฆ์แล้ว ยังเสียเวลานานในการสอบแต่ละครั้ง การแปลคัมภีร์ปากเปล่า ทำให้นักเรียนไม่รู้จักเขียนหนังสือ สะกดคำผิด จึงไม่สามารถตัดสินใจได้ว่าภิกษุสามเณรรูปนั้นมี ความรู้ที่พอหรือเป็นผู้ทรงคุณธรรมและสมควรจะปกครองหมู่คณะได้ ลักษณะการ เรียนการสอนพระปริยัติธรรมตามแบบเก่า ดังกล่าวมานี้ จึงยังไม่เจริญ มีข้อบกพร่องหลายประการ สมควรที่จะปรับปรุงแก้ไขให้ดีขึ้น อย่างไรก็ตาม ก่อนการตั้งมหาจุฬาราชวิทยาลัย ได้มีการสอบพระปริยัติธรรมตามแบบเก่าแล้วรวมทั้งสิ้น 5 ครั้ง คือ ครั้งที่ 1 พ.ศ. 2413 ครั้งที่ 2 พ.ศ. 2419 ครั้งที่ 3 พ.ศ. 2425 ครั้งที่ 4 พ.ศ. 2429 และครั้งที่ 5 พ.ศ. 2433¹

เนื่องจากการศึกษาพระปริยัติธรรมตามแบบเก่ามีข้อบกพร่องดังกล่าวมาแล้วนั้น เพื่อให้บรรลุลดตามวัตถุประสงค์ที่ 1 ของการตั้งมหาจุฬาราชวิทยาลัย สมเด็จพระมหาสมณเจ้า

¹ สมเด็จพระยาค้ำวราชานุภาพ, ชุมนุมพระนิพนธ์ภาค 1, หน้า 527.

กรมพระยาวชิรญาณวโรรส จึงทรงมีพระดำริแก้ไขลักษณะการศึกษาพระปริยัติธรรมชั้นใหม่ เมื่อทรง
 ปรีक्षाพระเถรานุเถระแล้ว จึงทรงคิดแก้ไขปรับปรุงการศึกษา ทรงให้วิทยาลัยจัดวิธีการสอนและ
 การสอบความรู้ขึ้น โดยสร้างหลักสูตรชั้นใหม่ ให้จัดเป็นชั้นตามหลักสูตร 6 ชั้น นับตามลำดับชั้นคำ
 ไปหาชั้นสูงคือ ชั้นนักเรียนตรี ชั้นนักเรียนโท ชั้นนักเรียนเอก ชั้นเปรียญตรี ชั้นเปรียญโท
 และชั้นเปรียญเอก¹ ในชั้นต้นให้เรียนหนังสือบาลีไวยากรณ์แทนมูลปกรณ์ ซึ่งเป็นหนังสือที่ยากและ
 ใช้เวลานาน เมื่อเรียนบาลีไวยากรณ์ใช้เวลาเพียง 3 - 4 เดือน ทรงชำระและพิมพ์หลักสูตรเป็น
 อักษรไทย ซึ่งเดิมเป็นอักษรขอมและเขียนอยู่ในใบลาน การสอบตามเป็นข้อ ๆ ด้วยภาษาบาลี
 และต้องตอบเป็นภาษาบาลี ในชั้นต้นเมื่อเรียนบาลีไวยากรณ์แล้วจึงเรียนพระธรรมวินัยในพระไตร
 ปิฎกต่อไป แบบที่ใช้สำหรับสอบความรู้นั้นชั้นนักเรียนที่ 1 ใช้แก้คาถาธรรมบทนั้นปลาย ชั้น
 นักเรียนที่ 2 ใช้รวรรณกาถรรวมบทความนิทาน ชั้นนักเรียนที่ 3 ใช้ บาลีไวยากรณ์ ชั้นเปรียญที่ 1
 ใช้บาลีพระวินัยมหาวรรคและจุลวรรค กับบาลีพระอภิธรรมบางเล่ม ชั้นเปรียญที่ 2 ใช้บาลีพระวินัย
 มหาวิภังค์และภิกษุณีวิภังค์กับบาลีบางเล่ม ชั้นเปรียญที่ 3 ใช้แก้คาถาธรรมบทนั้นต้น การสอบ
 กำหนดทุกปี ใช้วิธีเขียนแทนการแปลด้วยปากเปล่า แต่ยอมให้ผิดได้ไม่เกินกว่ากำหนด ถ้าแปลชั้น
 ใดได้ก็เป็นอันได้ ไม่ต้องแปลทวนใหม่เหมือนก่อน วิธีจัดการสอบไล่แบบนี้เรียกว่าแบบมหามกุฏ
 ซึ่งวิทยาลัยได้รับพระบรมราชานุญาตให้จัดการสอบตามแบบพิเศษนี้แล้ว

การแก้ไขปรับปรุงการศึกษาพระปริยัติธรรมของคณะสงฆ์ที่เรียกว่าแบบมหามกุฏในครั้ง
 นั้นนับเป็นประโยชน์อย่างยิ่งแก่ภิกษุสามเณร เพราะได้แก้ไขทั้งระเบียบการเรียนและการสอบ ให้
 ความสะดวกแก่ผู้ศึกษา กล่าวคือ ในด้านการเรียนก็จัดหนังสือให้เหมาะสมแก่ชั้นต่าง ๆ ในชั้นต้น
 เริ่มเรียนหนังสือบาลีไวยากรณ์ ซึ่งเป็นหนังสือสำคัญ เป็นรากฐานของการเรียนพระคัมภีร์ในพระไตร
 ปิฎก ซึ่งเป็นภาษาบาลี จึงควรเข้าใจภาษาบาลีทั้งไวยากรณ์และความหมายเสียก่อน จึงจะศึกษา
 พระไตรปิฎกได้

หนังสือบาลีไวยากรณ์ ซึ่งเป็นชนิดเดียวกับหมอลานนั้นก็ง่ายและสั้นกว่ามูลปกรณ์ที่
 เป็นหนังสือเรียนชั้นต้นของการศึกษาแบบเก่า จึงไม่เสียเวลานานในการเรียนเบื้องต้น ทำให้
 ภิกษุสามเณรไม่เกิดความเบื่อหน่าย แต่จะกระตือรือร้นที่จะเรียนชั้นต่อไป ในเรื่องการสอบนั้นกำหนด

¹ ธรรมจักร เล่ม 2 ตอนที่ 7 - 12, ร.ศ. 114 (พ.ศ. 2438), หน้า 1055.

ให้สอบทุกปี ทำให้ผู้ที่มีความรู้ดีพอมีโอกาสที่จะได้เป็นเปรียญสูง ๆ มากขึ้น ส่วนผู้ที่สอบตกก็สามารถสอบแก้ตัวในปีต่อไป ไม่ต้องรอเป็นเวลาหลายปีเหมือนของเดิม ซึ่งอาจทำให้หมกกำลังใจที่จะสอบและความรู้ก็ล่นน้อยลงไป ส่วนวิธีสอบที่กำหนดให้เขียนแทนการแปลค้วปากเปล่านั้น นับเป็นประโยชน์อย่างยิ่งแก่ภิกษุสามเณรเอง เป็นเครื่องกำหนดความรู้ของผู้สอบได้อย่างแท้จริง เพราะเดิมการแปลค้วปากเปล่านั้นมิใคร่ให้เห็นว่าผู้สอบมีความรู้ดี เป็นแต่เพียงอ่านออก แปลได้โดยท่องจำ การเขียนเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งในเรื่องการศึกษา ภิกษุสามเณรเคยชินต่อการแปลค้วปาก เมื่อมาเขียนหนังสือ ก็เขียนไม่ถูก สะกดคำผิดบ้าง เหล่านี้ล้วนเป็นข้อบกพร่องของการศึกษา เมื่อเปลี่ยนวิธีสอบมาเป็นการเขียนจึงช่วยส่งเสริมความรู้แก่ภิกษุสามเณรเป็นอย่างดี การเปลี่ยนแปลงนี้ก็ได้ทำอย่างกระตั้นหัน ยังยอมให้ผู้สอบเขียนผิดได้ เพราะเห็นว่ายังไม่ชินต่อการเขียน นอกจากนั้น การสอบโดยวิธีเขียนยังช่วยย่นเวลาในการสอบให้เร็วขึ้นด้วย เพราะสอบพร้อมกันทีเดียว

เมื่อได้มีการแก้ไขปรับปรุงลักษณะการศึกษาพระปริยัติธรรมขึ้นใหม่ ซึ่งเรียกว่าแบบมหามกุฏแล้ว ได้มีการสอบตามแบบใหม่นี้รวมทั้งสิ้น 8 ครั้ง เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2436 - 2443/ สอบเป็นประจำทุกปี อย่างไรก็ตาม แม้จะมีการสอบแบบมหามกุฏเกิดขึ้น แต่ก็ยังมีผู้นิยมสอบแบบเดิมอยู่ จะเห็นได้ว่าการสอบบางปีก็มีพร้อมกันกับการสอบแบบเดิม

นักเรียนผู้สอบได้เป็นเปรียญตามแบบมหามกุฏนี้ ก็ถือว่าเป็นเปรียญหลวงเหมือนกับเปรียญที่สอบตามแบบเก่า กิจการของมหามกุฏราชวิทยาลัยเจริญรุ่งเรืองขึ้นมา มีจำนวนนักเรียนผู้เข้าเรียนและเข้าสอบไล่เพิ่มขึ้นทุกปี ยังได้รับพระราชทานเงินจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ เป็นประจำ เพื่อเป็นเงินทุนบำรุงวิทยาลัย นอกจากนั้น พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการตลอดจนประชาชน บริจาคทรัพย์เกื้อกูลอีกเป็นจำนวนมาก นับว่ากิจการของมหามกุฏราชวิทยาลัยเจริญขึ้นเป็นลำดับ

วัตถุประสงค์ประการที่สองของมหามกุฏราชวิทยาลัย คือ ใช้เป็นสถานที่อบรมสั่งสอนและเผยแพร่พระพุทธศาสนาแก่ประชาชน การที่ประชาชนสามารถเข้าใจพระพุทธศาสนาได้ชัดเจนนั้น อาจทำได้ 3 วิธี คือ ฟังพระธรรมเทศนา สนทนาธรรมกับผู้รู้ธรรม และอ่านหนังสือที่เป็นคำสั่งสอน วิธีแรกคือการฟังพระธรรมเทศนานั้นอาจทำได้เป็นบางคนที่เขาวิสัย ๆ เพราะ

การเทศนานั้นมีที่วัด ตามกำหนดวันพระประชาชนผู้ไม่มีโอกาสเข้าวัดเป็นประจำจึงไม่สามารถเข้า
ใจพระพุทธศาสนาได้ลึกซึ้ง การเทศนาอาจมีขึ้นตามโรงธรรมที่คงขึ้นตามที่ต่าง ๆ ซึ่งก็จะมีประชาชน
ในถิ่นนั้นมีโอกาสฟังเทศน์ แต่เรื่องที่เทศน์มักเป็นนิทานหรือนิยายให้ผู้ฟังสนุกสนาน ไม่เป็นทางที่จะ
ให้เข้าใจพระพุทธศาสนาดีขึ้น ส่วนการสนทนาธรรมก็เป็นวิธีที่ค้ำอย่างหนึ่ง เพราะถ้าผู้ฟังมีข้อ
สงสัยอะไรก็อาจตั้งคำถามถามผู้รู้ได้ แต่โอกาสที่ประชาชนส่วนมากจะได้สนทนากับผู้รู้ธรรมก็ยาก
ยิ่งนัก สำหรับการอ่านหนังสือที่เป็นคำสั่งสอนนั้น เป็นวิธีที่ดีที่สุด เพราะการอ่านทำให้ผู้อ่าน
เข้าใจหรืออ่านแล้วลืมก็สามารถอ่านซ้ำใหม่ได้ อาจกล่าวได้ว่าวิธีทั้ง 3 อย่างนี้เป็นวิธีที่เกี่ยวข้อง
ของกันมาก ถ้าทำได้ทั้ง 3 ประการก็จะช่วยให้เข้าใจพระพุทธศาสนาได้ดีขึ้น แต่วิธีที่สะดวกและ
ได้ผลมากที่สุดคือการอ่านหนังสือธรรม แต่หนังสือประเภทนี้ยังไม่แพร่หลายพอที่ประชาชนทั่วไปจะ
หาอ่านได้ง่าย หนังสือที่มีอยู่ก็มีได้แสดงคำสั่งสอนในพระพุทธศาสนาอย่างละเอียด ประชาชนบาง
คนชอบอ่านพระธรรมที่ลึกซึ้ง บางคนไม่ชอบลึกซึ้ง ควรจะมีหนังสือหลายอย่างตามอัชฌาศัยของ
บุคคลต่าง ๆ กัน

มหาวิทยาลัยได้ปฏิบัติตามวัตถุประสงค์แล้ว คือให้มีพระธรรมเทศนาที่
วัดตามกำหนดวันพระ ซึ่งได้เคยมีเป็นประจำอยู่แล้ว และได้จัดพิมพ์หนังสือเทศนาและ
หนังสือสอนศาสนาออกแจกเผยแพร่แก่ประชาชนทั่วไป พิมพ์แจกเป็นครั้งคราวหรือพิมพ์ในหนังสือ
ธรรมจักษุและธรรมสมบัติ ทั้งได้จัดการสร้างและพิมพ์หนังสือแบบเรียนทั้งภาษาบาลีและภาษาไทย
ออกจำหน่ายในราคาถูกขอมเยา เพื่อให้ผู้ต้องการศึกษาหาความรู้เข้าไปอ่านได้สะดวก ทางวิทยาลัย
ได้จ่ายเงินเป็นนิคมักคัล (ค่าอาหาร) รายเดือนแก่ภิกษุผู้เป็นครูสอนธรรมและภาษาบาลีทั้งใน
กรุงและหัวเมือง นับว่าวิทยาลัยได้ดำเนินการให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ด้วยดี

วัตถุประสงค์ประการที่ 3 ของวิทยาลัย คือจัดเป็นสถานที่ศึกษาเล่าเรียนของเด็กที่
บิดามารดาหรือผู้ปกครองนำมาฝากไว้ที่วัดให้ได้รับการศึกษาวิชาความรู้/ทางวิทยาลัยจัดให้มี
โรงเรียนสำหรับสอนหนังสือไทยและเชลยคติตลอดจนฝึกกิริยามารยาทของเด็กให้เรียบร้อย
และอบรมสั่งสอนศีลธรรมจรรยาด้วย¹

¹ ธนาคารกรุงศรีอยุธยา, พระประวัติ (พระนคร : โรงพิมพ์มงคลการพิมพ์, 2514),

การจัดตั้งมหาวิทยาลัยด้วยวัตถุประสงค์ทั้ง 3 ประการดังกล่าวมานี้ นับเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อพระพุทธศาสนา แต่วัตถุประสงค์ประการแรกนั้นสำคัญที่สุด ก็คือการแก้ไขปรับปรุง การศึกษาพระปริยัติธรรมภิกษุสามเณร เท่ากับเป็นการ เริ่มต้นนำเอาวิธีการและวิชาการแบบใหม่ เข้ามาใช้และสอนในวงการศึกษามหาวิทยาลัย เป็นจุดเริ่มต้นของการศึกษาแบบใหม่ของคณะสงฆ์และการศึกษาของชาติ ในส่วนการศึกษาของคณะสงฆ์ มหาวิทยาลัยเป็นที่ยกย่องวิชาการแบบใหม่ของภิกษุสามเณร ให้การบำรุงส่งเสริมภิกษุสามเณรผู้เรียนพระปริยัติธรรม ส่งครูออกไปสอนตามโรงเรียนต่าง ๆ ที่เป็นสาขาและมีวิชาของวิทยาลัย ทั้งโรงเรียนฝึกหัดฝึกหัดการ ของการศึกษาคณะสงฆ์ และหนังสืออุปลกต่าง ๆ ซึ่งยังอำนวยความสะดวกอยู่จนบัดนี้ ในส่วน การศึกษาของชาตินั้นมหาวิทยาลัยเป็นที่ยกย่องของกุลบุตร เป็นที่ยกย่องซึ่งเป็นที่รักใคร่ เพื่อ ส่งออกไปสอนตามโรงเรียนในหัวเมือง และเป็นที่ยกย่องภิกษุสามเณรจากสำนักเรียนตามหัวเมือง เข้ามาศึกษาเพื่อนำความรู้กลับไปสอนกุลบุตรในหัวเมืองอีกด้วย เป็นการบำรุงความรู้ของพระสงฆ์ ให้เจริญ และเป็นเครื่องชักนำให้เกิดความสามัคคีในหมู่พระสงฆ์ ทำให้สะดวกแก่การปกครอง หมู่คณะ นอกจากนั้นยังเป็นการเกื้อกูลแก่ฝ่ายพระราชอาณาจักร คือ ฝึกสอนกุลบุตรให้เกิดสติปัญญา และมีวิชาความรู้ศึกษาศาสตร์ไป¹

ถึงแม้ว่ากิจการของมหาวิทยาลัยจะดำเนินไปด้วยดี อยู่ในพระบรมราชูปถัมภ์ ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ก็ไม่สามารถจะดำเนินไปได้โดยตลอด ในที่สุด การสอนและการสอบพระปริยัติธรรมตามหลักสูตรของมหาวิทยาลัยต้องล้มเลิกไป สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงบันทึกไว้ว่า

"... การเรียนการสอนยากกว่าเรียนและแปลด้วยปาก ยังมีทางอันจะพึงเลือกได้ อยู่ ก็ยอมมีผู้เลือกเอาข้างง่ายมากกว่า จึงปลูกไม่คิด ในที่สุดต้องเลิกการสอนและการสอบ โดยวิธีนี้ ส่งนักเรียนเข้าแปลในสนามหลวงตามธรรมเนียมเดิม..."²

¹ ธรรมจักรเล่ม 3 ตอนที่ 1 - 6 ร.ศ. 115 (พ.ศ. 2439), หน้า 308.

² สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ตำนานวัชรนิเวศวิหาร

นักเรียนส่วนใหญ่ไม่ชอบการแปลด้วยวิธีเขียน เพราะเคยชินต่อการแปลด้วยปากเปล่า จึงเห็นว่าการเขียนเป็นของยาก ส่วนมากเขียนผิดทำให้เสียคะแนน จึงนิยมตามแบบเดิมมากกว่า อีกประการหนึ่ง การเรียนการสอนแบบมหาวิทยาลัยนี้ ยังจัดอยู่ในวงแคบ คือเฉพาะภิกษุสามเณรฝ่ายธรรมยุติกนิกายเท่านั้น และมีสาขาทามวัดต่าง ๆ เพียงไม่กี่แห่ง ภิกษุสามเณรส่วนใหญ่จึงยังคงนิยมไประเพณีที่มีมาตั้งแต่ดั้งเดิม หลักสูตรที่ได้จัดขึ้นใหม่เป็นเอกเทศเฉพาะวัดธรรมยุติกนิกายไม่กี่แห่ง จึงไม่สามารถจะถึงถูกความนิยมของภิกษุสามเณรทั่วไปได้ แต่ที่สำคัญนั้นอาจเป็นเพราะภิกษุสามเณรเห็นว่า แบบใหม่ต้องแปลด้วยวิธีเขียนยากเกินไป ไม่อาจทำได้ ซึ่งความจริงแล้ว การเขียนนั้นเป็นสิ่งที่มีความจำเป็นอย่างยิ่งแก่ภิกษุสามเณรเอง

สาเหตุที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้การศึกษาพระปริยัติธรรมแบบใหม่ที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงจัดขึ้นนี้ต้องล้มเลิกไป เพราะพระองค์ทรงชาคอำนาจในการปกครองช่วยสนับสนุน การศึกษาที่จัดขึ้นจะประสบความสำเร็จต้องอาศัยอำนาจในการปกครองช่วย แต่ในระยะเวลาที่ทรงจัดตั้งมหาวิทยาลัย ใน พ.ศ. 2436 พระองค์ทรงอยู่ในฐานะพระเจ้าอภัยยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงครองวัดบวรนิเวศวิหารได้เพียงปีเดียว และทรงมีสมณศักดิ์เป็นเพียงเจ้าคณะใหญ่ฝ่ายธรรมยุติกนิกายเท่านั้น พระองค์ยังไม่ทรงมีพระอำนาจในการปกครองคณะสงฆ์ได้เต็มที่ ฉะนั้น จึงไม่สามารถจะบังคับให้ภิกษุสามเณรปฏิบัติตามสิ่งที่พระองค์ทรงวางหลักไว้ แม้ว่าจะจะเป็นสิ่งที่มีความจำเป็นต่อพระพุทธศาสนา ก็ตาม ต่อเมื่อพระองค์ทรงรับพระมหาสมณุตมาภิเษก ทรงดำรงตำแหน่งสกลมหาสังฆปริณายกปกครองคณะสงฆ์ทั่วพระราชอาณาจักร ทรงมีพระอำนาจเต็มที่ทั้งในด้านการปกครองคณะสงฆ์และการศึกษาของคณะสงฆ์ จึงทรงสามารถดำเนินกิจการต่าง ๆ ได้สำเร็จสมพระประสงค์ ก็จึงจะเห็นได้จากเรื่องการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ให้เข้ารูปตามระบบการศึกษาแผนปัจจุบัน ซึ่งจะได้กล่าวต่อไป

แม้ว่ากิจการของมหาวิทยาลัย ต้องล้มเลิกไปในที่สุดนี้ แต่วัตถุประสงค์ทั้ง 3 ประการของวิทยาลัยที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงวางหลักไว้วันนี้ก็ยังคงใช้เป็นรากฐานอันดีของการศึกษาคณะสงฆ์ในปัจจุบันนี้ พระเลระชั้นผู้ใหญ่ในรุ่นหลังยังคงยึดถือวัตถุประสงค์ดังกล่าวแล้วอย่างแน่วแน่ และได้พยายามเสริมสร้างจัดการให้มั่นคง คงจะ

เห็นได้จากในสมัยของสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ (พ.ศ. 2488-2501) พระองค์ได้ทรงฟื้นฟูกิจการของมหาจุฬาราชวิทยาลัยให้กลับเจริญรุ่งเรืองขึ้นตามวัตถุประสงค์เดิม ในฐานะที่พระองค์ทรงดำรงตำแหน่งนายกกรรมการมหาจุฬาราชวิทยาลัย ได้ทรงจัดตั้งองค์การ จัดการศึกษาอบรมขึ้นในมหาจุฬาราชวิทยาลัย เมื่อวันที่ 30 ธันวาคม พ.ศ. 2488/ เรียกองค์การนั้นว่า "สภาการศึกษามหาจุฬาราชวิทยาลัย" ซึ่งเป็นมหาวิทยาลัยสงฆ์แห่งแรกของประเทศไทย¹

สภาการศึกษามหาจุฬาราชวิทยาลัยนี้ มีคณะกรรมการคณะหนึ่งประกอบด้วยผู้อำนวยการมหาจุฬาราชวิทยาลัย เป็นประธานกรรมการ หัวหน้าแผนกฝ่ายบรรพชิต และเลขาธิการ สภาการศึกษาเป็นกรรมการโดยตำแหน่ง การจัดตั้งสภาการศึกษานี้มีความมุ่งหมายที่จะให้การอบรมศึกษาแก่ภิกษุสามเณรให้สามารถปฏิบัติพระศาสนาได้ดี มีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาทั้งในและนอกประเทศตามวัตถุประสงค์เดิมของมหาจุฬาราชวิทยาลัย² วางรูปเป็นมหาวิทยาลัยแห่งพระพุทธศาสนา มีหลักสูตรการศึกษาในวิชาภาษาบาลีชั้นสูง พระสูตร พระอภิธรรม ภาษาสันสกฤต ภาษาอังกฤษ ศาสนาเปรียบเทียบ วิทยาศาสตร์ทั่วไป ชีววิทยา ธรณีวิทยา จิตวิทยา ปรัชญา สังคมวิทยา ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ เป็นต้น แก่วิชาเหล่านี้ถือเป็นวิชาประกอบ เพื่อนำมาใช้สำหรับอธิบายหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เหตุนี้วิชาที่เนื่องด้วยพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะ จึงมีการสอนด้วยวิธีอธิบายพระสูตรในพระไตรปิฎกโดยตรง และมีการวิจารณ์ข้อธรรมทั้งในภาษาไทยและภาษาอังกฤษ มีกำหนดเวลาศึกษา 7 ปี ปัจจุบันแบ่งเป็น 5 คณะ คือ คณะปรัชญา คณะจิตวิทยา คณะสังคมศาสตร์ คณะภาษาศาสตร์และคณะการศึกษาศาสตร์ นักเรียนที่สอบไล่ได้ตามหลักสูตรนี้มีวิทยฐานะชั้นศาสนศาสตรบัณฑิต (ศ.บ.) สภาการศึกษาได้พยายามจัดการศึกษาของภิกษุสามเณรให้เจริญก้าวหน้าด้วยดี จนบัดนี้มีภิกษุที่สำเร็จชั้นปริญญาตรีตามหลักสูตรของมหาวิทยาลัยแล้วถึง 18 รุ่น

¹ คำหนักจันทร์, วัดบวรนิเวศวิหาร, "คำสั่งตั้งสภาการศึกษามหาจุฬาราชวิทยาลัยที่ 28/2488 ของพระวชิรญาณวงศ์ นายกกรรมการมหาจุฬาราชวิทยาลัย"

² คำหนักจันทร์, วัดบวรนิเวศวิหาร, "ระเบียบสภาการศึกษามหาจุฬาราชวิทยาลัย พ.ศ. 2489"

ผลสำเร็จในครั้งนี้ อาจกล่าวได้ว่า เป็นผลสืบเนื่องมาจากการที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงจัดตั้งมหาจุฬาราชวิทยาลัยขึ้นและได้ทรงตั้งวัตถุประสงค์ไว้ 3 ประการ อันเป็นรากฐานของการศึกษาของภิกษุสามเณรธรรมยุติกนิกาย ซึ่งได้เจริญก้าวหน้ามาจนปัจจุบันนี้

การจัดการศึกษาในหัวเมือง

การศึกษาเป็นปัจจัยสำคัญที่สุดที่จะทำให้มนุษย์เป็นบุคคลที่สมบูรณ์ ผู้ที่ขาดการศึกษาจะได้อธิว่าเป็นบุคคลที่เจริญแล้วมิได้ เพราะการศึกษาเป็นเครื่องช่วยให้เกิดสติปัญญา เกิดความคิดที่ก้าวหน้าและทันสมัย มีไหวพริบ รู้จักใช้วิจารณญาณในการตัดสินใจปัญหาต่าง ๆ เป็นคนมีเหตุผล มีความรู้กว้างขวาง รู้จักรับผิดชอบหน้าที่ บุคคลที่ได้รับการศึกษาย่อมหาเลี้ยงชีพโดยอาศัยวิชาความรู้ที่ได้เรียนมา นับเป็นประโยชน์แก่ชีวิตอย่างยิ่ง ดังจะเห็นได้จากพระมหาสมณวาของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสตอนหนึ่งความว่า

"ประโยชน์แก่การเรียนนั้น กล่าวโดยสั้น ๆ ก็คือ จะทำชีวิตของผู้เรียนให้เป็นไปโดยสะดวกจนตลอดกาล พุคอีกโหวหนึ่ง จะทำให้รู้จักเอาตัวรอดในหมู่คนอันเบียดเสียดแย่งกันหาแย่งกันกิน"¹

การศึกษานอกจากจะให้ประโยชน์แก่ผู้ศึกษาแล้ว ยังทำให้ประเทศชาติเจริญก้าวหน้าอีกด้วย ประเทศใดที่ประชาชนมีการศึกษาคดี ประเทศนั้นก็เจริญรุ่งเรือง เพราะความคิดในการดำเนินกิจการต่าง ๆ ทุกด้านอันจะเป็นเครื่องเชิดชูประเทศ ย่อมมาจากพลเมืองของประเทศนั้น ๆ เพราะฉะนั้นรัฐบาลของทุกประเทศจึงพยายามส่งเสริมการศึกษาให้ประชาชนทุกคนได้รับการศึกษาให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้เพื่อจะเป็นกำลังสำคัญของชาติสืบไป

การศึกษาของประชาชนในประเทศไทยตั้งแต่สมัยโบราณมาเริ่มต้นที่วัดก่อน กล่าวคือ ผู้ที่มีบุตรหลานทั้งที่เป็นชนชั้นสูงและสามัญชน เมื่อเห็นว่าบุตรหลานของตนเจริญวัยพอสมควรแล้วก็จะนำไปฝากไว้กับพระสงฆ์ตามวัดใกล้บ้านตน มอบตัวให้เป็นศิษย์ของพระสงฆ์ เพื่อให้พระสงฆ์

¹ คำหนักจันทร์, วัดบวรนิเวศวิหาร "คำแนะนำภิกษุสามเณร วัดบวรนิเวศวิหาร เรื่อง คำแนะนำเรื่องเล่าเรียน", 12 ธันวาคม ร.ศ. 125 (พ.ศ. 2449).

แบบจดการตั้งกษัตริย์

ประวัติ

๑ ทนทานไปขอในกรม

ข่มขืนในกรม

แบบจดการตั้งกษัตริย์ การตั้งกษัตริย์

ในข่มขืนในกรม

ทวนในข่มขืนในกรม

ทวนในข่มขืนในกรม

ทวนในข่มขืนในกรม

ทวนในข่มขืน

๒ แยกตามสีที่ ๒๒ แยกตามสี
เพื่อเป็นสำเนาบันทึก ไม่ให้ย่ำกบ
กองมสี ๒๒ สีที่ติดต่อกัน
ของกองมสีในกอง สุ่มสุ่ม-ตามกองมสี
เป็นหน้าที่ของกองมสีที่ ๒๒, ๒๒๒-๒๒

๓ จะทำหนังสือ ทาสีสี มีสีที่ ๒๒
ให้ดูผลของกองมสีที่ ๒๒
เป็นสีที่ ๒๒

๑๑๒ ทาสีสี มีสีที่ ๒๒
๒๒๒ สีที่ ๒๒
๒๒๒ สีที่ ๒๒

ได้ใช้สอย ในขณะที่เดียวกันพระสงฆ์จะช่วยอบรมสั่งสอนศิลปวิทยาการต่าง ๆ แก่บุคคลเหล่านั้น และแนะนำให้ประพฤติตนที่¹ ดังจะเห็นได้จากบันทึกตอนหนึ่งของมองแซนเยอร์ บัลเลอกัวซ์ สังฆราชแห่งมัลดอสในคณะสอนศาสนาโรมันคาทอลิกของฝรั่งเศสประจำประเทศไทย ความว่า ภายหลังหรือบางทีก่อนพิธีโกนจุก บิคาบารคามักจะส่งบุตรหลานของตนไปอยู่วัด เพื่อเรียนอ่าน และเขียน เด็กเหล่านั้นรับใช้พระ พายเรือให้พระเวลาไปบิณฑบาต และรับประทานอาหารซึ่ง พระบิณฑบาตมาได้ และเพื่อเป็นการตอบแทน พระจึงสอนให้อ่านหนังสือ²

เด็กเหล่านี้จะได้รับประโยชน์ถึง 2 อย่าง คือ เป็นบุญกุศลที่ได้รับใช้พระสงฆ์ ประการหนึ่ง และได้รับความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรมอีกประการหนึ่ง วัดจึงได้ชื่อว่าเป็น โรงเรียนแห่งแรกของกุลบุตร และพระสงฆ์ได้ชื่อว่าเป็นครูผู้มีความสามารถประสิทธิ์ประสาท วิชาการศึกษาต่าง ๆ ทุกระดับ ทั้งในชั้นต้น ชั้นกลาง และชั้นสูง กล่าวคือ ในชั้นต้น พระสงฆ์จะสอน ให้ศิษย์รู้จักการอ่านและการเขียนภาษาไทย ตลอดจนอักษรขอมและภาษามคธด้วย ในชั้นกลาง สอนให้มีความรู้ในค่านิยมศิลปวิทยาเพื่อการครองชีพ เช่น วิชาช่างต่าง ๆ เป็นต้น และอบรม สั่งสอนให้เป็นผู้มีศีลธรรมจรรยาและรู้ขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ ของสังคม ส่วนในชั้นสูง ให้เรียนวิชาการด้านอักษรศาสตร์ อันประกอบด้วยความรู้ด้านโคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน วิชา โหราศาสตร์ และไสยศาสตร์ เป็นต้น อันเป็นวิทยาการซึ่งถือกันว่าลึกซึ้งและละเอียดอ่อน³

ฉะนั้น อาจกล่าวได้ว่า วัดเป็นสถานศึกษาแห่งแรกของประเทศไทยตลอดมาทั้ง ระดับ ประถม มัธยม และอุดมศึกษา พระสงฆ์ได้ชื่อว่าเป็นครูของชาติคนแรก การสั่งสอนวิชาการทั้งหลายดำเนินไปโดยมีวิชาศาสนาเป็นหลัก เพราะมุ่งให้กุลบุตรของชาติได้รู้และเข้าใจถึง

¹ Bangkok Calendar, (Bangkok : The Press of the American Missionary Association, 1863), P.64.

² สันต์ ท.โกมลบุตร (ผู้แปล), เล่าเรื่องกรุงสยาม (พระนคร : โรงพิมพ์ อักษรสัมพันธ์, 2506), หน้า 190.

³ สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย, การศึกษา (พระนคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2514), หน้า 5.

หลักศีลธรรม และรัฐจักรักราชานบธรรมเนียมประเพณีอันดีของชาติ คงจะเห็นได้จากบันทึกของเซอร์จอห์น เบาว์ริง กล่าวถึงการศึกษาของเด็กไทยไว้ 2 ตอนคือ

ตอนหนึ่ง ความว่า การศึกษาตั้งต้นแต่การโกนจุก แล้วเด็กผู้ชายถูกส่งไปอยู่วัด เรียนอ่าน เขียน และคำสอนศาสนากับพระ อีกตอนกล่าวว่า พระได้รับมอบหมายให้จัดการศึกษาและโรงเรียนอยู่ที่วัดโดยมาก ย่อมเป็นของธรรมดาอยู่เองที่การสอนให้รู้คำสั่งสอนและประกอบพิธีกรรมทางพุทธศาสนาเป็นส่วนสำคัญมากของระบบการศึกษา พลเมืองชายส่วนหนึ่งอ่านและเขียนหนังสือออก แต่วิธีที่จะแสวงหาความรู้ชั้นสูงสาขาใดสาขาหนึ่งมีอยู่น้อย¹

การศึกษาของชาติไทยได้ดำเนินมาในสภาพดังกล่าวนี้ แต่ลักษณะของการศึกษานั้นยังไม่เป็นระเบียบแบบแผนเช่นในปัจจุบันนี้ กล่าวคือ ยังมีได้ตั้งเป็นโรงเรียน เพียงแต่แยกกันสอนตามสำนัก วัดไม่มีส่วนรับผิดชอบในการศึกษา ระดับความรู้ที่เด็กจะได้รับก็ยิ่งหย่อนกว่ากัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับพระสงฆ์เป็นครู พระสงฆ์บางรูปมีความรู้ดีและเอาใจใส่ศิษย์ ศิษย์ก็จะได้รับความรู้ดีด้วย แต่พระสงฆ์บางรูปไม่มีความรู้ดีพอและไม่สนใจในการสั่งสอน ศิษย์เหล่านั้นก็จะไม่ได้รับความรู้ดีพอ ทำให้ความรู้ที่ได้รับไม่ทัดเทียมกัน นอกจากนั้นยังขึ้นอยู่กับสถานที่ตั้งแห่งวัดนั้น ๆ ด้วย กล่าวคือ ถ้าเป็นวัดในกรุง การศึกษาอบรมก็จะอยู่ในระดับสูง แต่ถ้าเป็นวัดในหัวเมืองระดับการศึกษาอบรมก็อยู่ในขั้นต่ำ จึงเห็นได้ว่าการเล่าเรียนที่เป็นไปในลักษณะดังกล่าวมานี้ยังไม่เจริญ เพราะไม่มีระเบียบแบบแผนและตำราที่จะใช้สอน เพียงแต่สอนกันไปตามความรู้ของพระสงฆ์เป็นครูเท่านั้น

ลักษณะการศึกษาของกุลบุตรไทยดังกล่าวมานี้ ดำเนินมาตั้งแต่สมัยโบราณจนกระทั่งถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พระองค์ทรงเห็นความสำคัญของการศึกษา ทรงต้องการทำนุบำรุงการศึกษาให้เจริญก้าวหน้าทัดเทียมอารยประเทศ ได้ทรงริเริ่มตั้งโรงเรียนหลวงเพื่อสอนภาษาอังกฤษแก่พระราชโอรส ธิดา ขึ้นในพระบรมมหาราชวัง แต่การริเริ่มนี้ยังไม่ปรากฏผลสมบูรณ์ถึงสิ้นรัชกาลเสียก่อน ถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะเจริญรอยตามพระราชบิดา ทรงพัฒนาประเทศชาติได้

1

Sir John Bowring, The Kingdom and People of Siam Vol. I

(London : John W. Parker and Son, West Strand, 1857), P. 289.

เจริญก้าวหน้า ทรงปรับปรุงเปลี่ยนแปลงกิจการต่าง ๆ ให้ทันสมัย ในด้านการศึกษาทรงตั้งโรงเรียนขึ้นในพระบรมมหาราชวังเป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2414¹ แล้วทรงประกาศชักชวนพระบรมวงศานุวงศ์ตลอดจนข้าราชการให้ส่งบุตรหลานเข้าเรียนหนังสือในโรงเรียนแห่งนี้ ต่อมาได้ทรงขยายโรงเรียนออกไปอีกหลายแห่งจนเป็นที่นิยมแพร่หลายไปทั่วพระนคร จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งกรมศึกษาธิการขึ้นเป็นครั้งแรก ใน พ.ศ. 2430² เพื่อควบคุมโรงเรียนทั้งหลายในพระนคร ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเป็นอธิบดีกรมศึกษาธิการองค์แรก ต่อมาใน พ.ศ. 2435 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูขึ้นเป็นครั้งแรก³ เพื่อฝึกหัดครูส่งไปสอนตามโรงเรียนต่าง ๆ ในพระนคร ปรากฏว่าการศึกษาในพระนครเจริญแพร่หลายมาก ทรงมีพระราชดำริจะขยายการศึกษาออกไปในหัวเมืองต่าง ๆ ทั่วพระราชอาณาจักร เพื่อให้กุลบุตรของชาติมีโอกาสดำเนินการศึกษาทั่วถึงกัน อันจะเป็นประโยชน์แก่ผู้ศึกษาและประเทศชาติ⁴

ดังนั้น ใน พ.ศ. 2441 (ร.ศ. 117) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงปรึกษากับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ครั้งทรงดำรงพระอิสริยยศเป็น พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงมีพระบรมราชโองการ ประกาศจัดการเล่าเรียนในหัวเมืองทั่วพระราชอาณาจักร ทรงมีพระราชดำริเห็นว่า วัดตั้งปวงเป็นสถานที่ศึกษาเล่าเรียนแต่เดิมมา สมควรที่จะจัดการทำนุบำรุงให้เจริญและมั่นคงยิ่งขึ้น จึงได้ทรงอาราธนาพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ให้ทรงเป็นพระธุระจัดการศึกษาในวัดตามหัวเมืองทุกแห่งทั่วพระราชอาณาจักร และให้ทรงเป็นผู้บังคับบัญชาพระสงฆ์ทุกพระอารามให้ดำเนินการตามพระราชประสงค์ โปรดให้ทรงเลือกพระเถระที่มีคุณวุฒิความสามารถออกไปเป็นผู้อำนวยการจัดการศึกษาในหัวเมืองประจำมณฑลต่าง ๆ และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้า

¹ รอง ศยามานนท์, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ หน้า 14.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 1.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 25.

⁴ เอกสารจัดการศึกษาในรัชกาลที่ 5 (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2511), หน้า 9-12.

บรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ครั้งทรงดำรงพระอิสริยยศเป็น พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ทรงรับพระธุระจัดการในกิจที่ฝ่ายฆราวาสจะพึงทำ ให้ทรงทำนุบำรุง อุดหนุนกิจการให้ดำเนินไปโดยสะดวก เพื่อให้การศึกษาในหัวเมืองเจริญรุ่งเรืองแผ่ไพศาลไป ตลอดทั่วพระราชอาณาเขต¹

การที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงอาราธนาให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงจัดการศึกษาในหัวเมืองนั้น ย่อมแสดงให้เห็นว่า ทรงไว้วางพระราชหฤทัยในประสิทธิภาพสามารถของพระองค์เพียงไร ดังจะเห็นได้จากความตอนหนึ่งในพระราชหัตถเลขาพูดสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสว่า

"เรื่องการศึกษานี้ ขอให้ทรงช่วยคิดให้มาก ๆ จนถึงรากเง้าของการศึกษาในเมืองไทย อย่าตัดช่องไปแต่การข้างวัด อีกประการหนึ่งการสอนศาสนาในโรงเรียนทั้งในกรุง และหัวเมืองจะต้องให้มีขึ้น ให้มีความวิถกไปว่าเด็กชั้นหลังจะห่างเหินศาสนา จนเป็นคนไม่มีธรรมในใจมากขึ้น"²

แสดงให้เห็นว่า พระองค์ทรงมีความห่วงใยในกุศลบุตรของชาติมาก ทรงเน้นในเรื่อง การสอนศาสนาว่าเป็นปัจจัยสำคัญอย่างยิ่งของการศึกษา ในการนี้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงจัดการให้สำเร็จจุลวงไปด้วยดีสมตามพระราชประสงค์ทุกประการ จนทำให้การศึกษาในหัวเมืองทั้งนั้นเป็นหลักฐานอันนับได้ว่าเป็นรากฐานของการศึกษาตามแบบที่เป็นอยู่ในปัจจุบันนี้

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงรับเป็นผู้จัดการศึกษาของกุศลบุตรในหัวเมือง สิ่งที่ทรงจัดทำประการแรก คือ ทรงวางแบบจัดการศึกษาหัวเมือง

¹ "ประกาศพระราชดำริในการจัดการศึกษาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว", กฎหมายรัชกาลที่ 5 11 พฤศจิกายน ร.ศ. 117 (พ.ศ. 2441), หน้า 85.

² คำหนักจันทร์, วัดบวรนิเวศวิหาร, "พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มูลกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส เรื่อง จัดการศึกษาในหัวเมือง" 24 กรกฎาคม ร.ศ. 117 (พ.ศ. 2441).

ร.ศ. 117 (พ.ศ. 2441) ขึ้น¹ แบบจัดการศึกษาหัวเมืองนี้แบ่งเป็นส่วนต่าง ๆ หลายคาน
 ควบกัน อันจะช่วยส่งเสริมให้การศึกษามีสำเร็จลุล่วงด้วยดี กล่าวคือ ในเรื่องการแบ่งปันหน้าที่
 ของผู้มีส่วนร่วมเกี่ยวข้องกับการศึกษานั้น พระองค์ทรงรับภาระเป็นผู้จัดการเกี่ยวกับการพระศาสนา
 และการศึกษาของพุทธศาสนิกชน ทั้งในหัวเมืองมณฑลกรุงเก่า² และในมณฑลหัวเมืองตลอด
 พระราชอาณาจักร และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเป็นผู้ช่วย
 จัดการฝ่ายฆราวาส แยกการศึกษาแผนกหัวเมืองเป็นส่วนหนึ่งไม่เกี่ยวกับกรมศึกษาธิการ ให้ชั้น
 เฉพาะสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส รวมทั้งโรงเรียนกุลสตรีด้วย ส่วน
 ชุระการคงตกเป็นหน้าที่ของเจ้าคณะและกระทรวงธรรมการ ทรงตั้งพระสงฆ์ที่มีความสามารถ
 เป็นผู้อำนวยการศึกษามณฑลละรูปและมีผู้ช่วยตามสมควร พระสงฆ์อำนวยการศึกษามณฑลนั้น ถ้า
 มีเจ้าคณะมณฑลอยู่ที่หน้าที่จะฝ่ายการศึกษา ถ้าไม่มีเจ้าคณะมณฑลก็ให้ดำเนินการในหน้าที่ของ
 เจ้าคณะมณฑลด้วย พระสงฆ์อำนวยการศึกษานี้ไม่จำเป็นต้องอยู่ประจำ ณ หัวเมือง แต่ต้องเอา
 ใจใส่ในหน้าที่ของตน ส่วนหน้าที่ในฝ่ายฆราวาสนั้นเป็นหน้าที่ของกระทรวงมหาดไทย ข้าหลวง
 เทศาภิบาล และผู้ว่าราชการเมืองต้องคอยดูแลเอาใจใส่ด้วย

วิชาที่ใช้สอนในระยะแรกมีแต่ชั้นสามัญแบ่งเป็น 4 อย่างคือ อักษรสมัย เลขคณิต
 วิชาเครื่องเลียงชีพ และธรรมปฏิบัติ ส่วนครูผู้สอนได้พยายามจัดหาพระสงฆ์ที่มีความรู้ความ
 สามารถเป็นผู้สอน ในการที่จะได้ครูที่มีความรู้แน่นต้องมีสถานที่ฝึกหัดครู โดยจัดใหม่ตามกฎราช
 วิทยาลัยเป็นศูนย์กลางของสถานศึกษาในหัวเมืองทั้งปวง ให้โรงเรียนวิทยาลัยและโรงเรียนที่
 เป็นสาขาของวิทยาลัยบางแห่งเป็นสถานที่ฝึกหัดครู ถ้าโรงเรียนหลวงในหัวเมืองเจริญขึ้นก็ให้ใช้
 เป็นสถานที่ฝึกหัดครูด้วย ครูผู้ฝึกสอนนั้นย่อมมีความรู้ไม่เท่ากัน ถ้าเป็นวัดที่มีได้จัดตั้งเป็นโรงเรียน
 เพียงแต่แยกกันสอนตามสำนัก ครูย่อมมีความรู้สำหรับสอนศิษย์ไม่ทัดเทียมกัน ฉะนั้นจำเป็นต้อง
 ปลุกฝังความรู้ของครูให้ดีกว่าก่อน ประการแรก จัดส่งครูผู้มีความรู้ดีจากโรงเรียนหลวงในกรุงเทพฯ

¹ สภาการศึกษาตามทามกฎราชวิทยาลัย, การศึกษา, หน้า 17 - 23.

² หัวเมืองมณฑลกรุงเก่า ได้แก่ นนทบุรี ปทุมธานี สมุทรปราการ
 นครเขื่อนขันธ์ รัตนบุรี

ไปประจำยังวัดในหัวเมือง ประการที่สอง เลือกระส่งตามวัดในหัวเมืองให้เข้ามารับการอบรมฝึกสอนในสถานที่ฝึกครู เพื่อที่จะได้ครูที่มีความรู้ความสามารถ

การสอบความรู้กำหนดปีละครั้ง ความรู้ที่ใช้สอบแยกสอบเป็นอย่าง ๆ เมื่อนักเรียนสอบได้อย่างหนึ่งแล้ว ผู้จัดการสอบจะให้หนังสือคู่มือไว้เฉพาะอย่าง เมื่อสอบได้ครบหลักสูตรที่จัดไว้ 4 อย่าง นักเรียนจะได้รับประกาศนียบัตร การสอบความรู้นั้นเป็นหน้าที่ของพระสงฆ์ ผู้อำนวยการศึกษาประจำมณฑลและเมือง การให้ประกาศนียบัตรเป็นหน้าที่ของผู้อำนวยการศึกษาเฉพาะเมือง เจ้าคณะเมืองและผู้ว่าราชการเมือง ส่วนประกาศนียบัตรต้องลงชื่อประทับตราเจ้าหน้าที่ควย

เพื่อเป็นการปลูกฝังความศรัทธาในพระพุทธศาสนาให้แก่นักเรียนจึงจัดให้มีการประชุมนักเรียนนัสนักการพระสวดมนต์และฟังคำสอนในพระพุทธศาสนาทุกวันธรรมสวนะ

ในด้านการปกครอง เมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสจะทรงมีตราสั่งไปถึงหัวเมือง หรือเมื่อผู้อำนวยการศึกษาหัวเมืองจะเสนอรายงานการศึกษา ให้ส่งทางกระทรวงมหาดไทยและข้าหลวงเทศาภิบาลไม่เกี่ยวข้องกับทางเจ้าคณะและกระทรวงธรรมการ เว้นแต่เรื่องธุรการซึ่งเป็นหน้าที่ของเจ้าคณะและกระทรวงธรรมการ เพื่อป้องกันไม่ให้หน้าที่ก้าวก่ายกัน ให้กระทรวงธรรมการส่งร่างตราซึ่งจะมีไปในหน้าที่ธุรการ โดยให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงตรวจก่อน ถ้ามีความเห็นขัดแย้งกัน ให้เจ้าหน้าที่นำความกราบบังคมทูลพระกรุณา ขอพระราชทานพระบรมราชวินิจฉัย นอกจากนั้นเมื่อถึงกำหนดหนึ่งปี ผู้อำนวยการศึกษาประจำมณฑลต้องทำรายงานถวายสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เพื่อจะทรงตรวจและรวบรวมถวายแด่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงทราบ และจะมีการประชุมพระสงฆ์ผู้อำนวยการศึกษาประจำมณฑลและเจ้าคณะเมือง เพื่อปรึกษากิจการต่าง ๆ ปีละครั้ง

นอกจากนั้น ยังมีระเบียบการในเรื่องการรักษาพยาบาลแก่ครูและนักเรียนอีกด้วย และที่สำคัญคือ เรื่องเงินบำรุงการศึกษาส่วนต่าง ๆ เช่น บำรุงโรงเรียนหลวงซึ่งจะจัดขึ้นในหัวเมืองนั้น ๆ ค่าพิมพ์แบบเรียน ค่าพาหนะของผู้ที่จะไปจัดการศึกษา เป็นต้น เงินทุนเหล่านี้ล้วนเป็นพระราชทรัพย์ที่จะจ่ายทั้งสิ้น

ระเบียบการจัดการศึกษาในหัวเมืองของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา
 วชิรญาณวโรรสดังกล่าวมานี้ แสดงให้เห็นว่า พระองค์ทรงมีพระปรีชาสามารถมากเพียงไร
 เพราะทรงจัดระเบียบการต่าง ๆ ได้อย่างเรียบร้อย และให้ความสะดวกแก่ทุกฝ่าย ทั้งพระสงฆ์
 ผู้เป็นครูสอนและนักเรียน ตลอดจนการจัดตั้งสถานที่เล่าเรียนระเบียบการเรียนการสอน ก็ทรง
 จัดได้อย่างเหมาะสมและทันสมัยอยู่เสมอ นับเป็นการเริ่มต้นจัดการศึกษาตามหัวเมืองเป็นครั้งแรก
 เพราะแต่เดิมมาการศึกษาเล่าเรียนของบ้านเมืองนั้นใช้วัดเป็นสถานที่เรียน หนังสือของเด็กชาว
 บ้านพระสงฆ์เป็นครูผู้สอนแยกกันตามสำนัก มิได้จัดการให้เป็นหน้าที่โดยตรงของวัด ความรู้ที่
 เด็กจะได้รับจึงยังไม่ดีพอ¹ แต่เมื่อพระองค์ทรงจัดการให้วัดเป็นสถานที่ศึกษาเล่าเรียนโดย
 ทรงของกุลบุตร วัดจึงต้องมีความรับผิดชอบต่อการเล่าเรียนด้วย ทำให้กุลบุตรได้ศึกษาค้นคว้าวิธี
 ที่เป็นระเบียบและทันสมัยได้รับความรู้ที่ถูกต้องตามแบบแผน เพียงพอที่จะนำไปประกอบอาชีพและ
 ประพฤติตนเป็นคนดีของชาติ พระองค์ทรงเป็นผู้มีความละเอียดถี่ถ้วนจะเห็นได้จากระเบียบการ
 ดังกล่าว ทรงแบ่งปันหน้าที่ของผู้ปฏิบัติงานเป็นส่วน ๆ ไม่ให้ก้าวท้าวกัน ไม่ทรงลืมหูลืมตาถึง
 การรักษาพยาบาลและการบำรุงการศึกษาซึ่ง เป็นปัจจัยสำคัญที่จะทำให้การศึกษาเจริญก้าวหน้า

การจัดการศึกษาตามหัวเมืองที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา วชิรญาณวโรรส
 ทรงจัดขึ้นเป็นครั้งแรก ตามพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น
 นับเป็นกิจสำคัญประการหนึ่งในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง เพราะกิจการทุก
 อย่าง เริ่มต้นที่วัดอันเป็นสถานที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา ครูผู้สอนก็คือพระสงฆ์ผู้มีความรู้พระพุท
 ธิศาสนา และวิชาที่เ้าสอนเป็นหลักคือ วิชาพระพุทธศาสนา อันจะสอนให้กุลบุตรประพฤตินเป็นคน
 คนดี บัณฑิตทั้งสาม ประการนี้จึงเป็นสิ่งสำคัญที่จะทำให้พระพุทธศาสนาเจริญก้าวหน้า เพราะ
 การที่ใช้วัดเป็นโรงเรียนนั้นยอมทำให้กุลบุตรผู้มาเรียนหนังสือมีความรู้ด้านวิชาการต่าง ๆ แล้ว
 ยังได้รับความรู้ในวิชาศาสนาอีกด้วย และผู้ที่สอนวิชาศาสนาให้เข้าใจได้อย่างลึกซึ้งย่อมไม่มี
 ใครดีกว่าพระสงฆ์ ทำให้ผู้เรียนเข้าใจในหลักธรรมของพระพุทธศาสนาและนำมาเป็นเครื่องยึด
 เหนี่ยวจิตใจให้ประพฤติในสิ่งที่ดีงาม ผู้เรียนย่อมมีความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนามากขึ้น

1

ฝ่ายพระสงฆ์เป็นครูสอนก็จะได้รับประโยชน์จากการสอน คือ ความรู้ที่ใส่สอนนั้นจะฝังแน่นอยู่ในความจำ พระสงฆ์ก็จะได้ชื่อว่าเป็นผู้มีความรู้ก็สามารถสั่งสอนประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ให้แก่กุลบุตรโดยแท้จริง สมกับที่ได้ชื่อว่าเป็นผู้สืบอายุพระพุทธศาสนา เมื่อเป็นเช่นนี้ การศึกษาเล่าเรียนตามหัวเมืองที่ได้จัดขึ้นในวัดเป็นครั้งแรกนี้จึงเป็นวิธีส่งเสริมพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองประการหนึ่ง

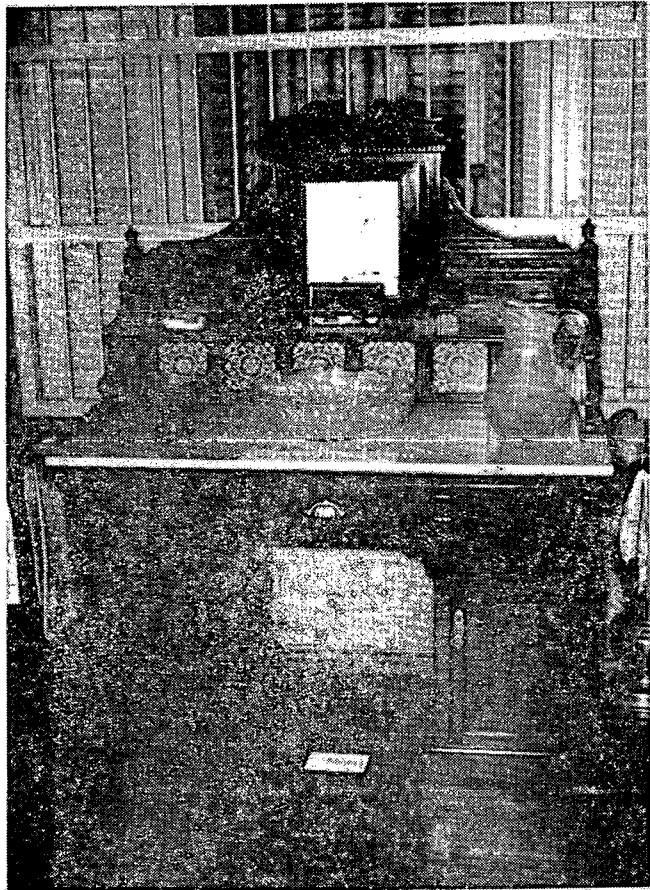
การจัดการศึกษาในหัวเมืองครั้งนี้เป็นผลให้เกิดมีโรงเรียนตั้งขึ้นแพร่หลายในวัดต่าง ๆ ในหัวเมืองทั่วพระราชอาณาจักร เป็นรากฐานของโรงเรียนในหัวเมืองทั้งหลายในปัจจุบันนี้ จะเห็นได้ว่าโรงเรียนหลวงส่วนใหญ่ในปัจจุบันทั้งต่างจังหวัดและในกรุง มักจะมีชื่อเรียกตามวัดที่อยู่ใกล้ ๆ โรงเรียนนั้น เช่น โรงเรียนวัดเขมาภิรตาราม จังหวัดนนทบุรี โรงเรียนวัดเทพศิรินทราวาส จังหวัดพระนคร เป็นต้น ทั้งนี้เพราะผลสืบเนื่องมาจากการจัดการศึกษาในหัวเมืองของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสที่ทรงกำหนดให้วัดเป็นสถานที่ศึกษาเล่าเรียน

เมื่อพระองค์ทรงวางระเบียบจัดการศึกษาในหัวเมืองไว้แล้ว ในครั้งแรกได้ทรงตั้งพระราชกฤษฎีกาให้เป็นผู้ช่วยการศึกษาในมณฑลต่าง ๆ¹ เพื่อดำเนินการตามพระราชประสงค์ต่อไป ผู้ช่วยการศึกษาประจำมณฑลที่ได้ทรงแต่งตั้งขึ้นนั้นทำหน้าที่ดูแลการศึกษาทุกโรงเรียนตลอดมณฑลที่ตนประจำอยู่ใน ร.ศ. 117 (พ.ศ. 2441) เป็นครั้งแรกที่ผู้ช่วยการศึกษาประจำมณฑลได้ออกตรวจตราดูสภาพความเป็นอยู่ จัดทำบัญชีวัด พระสงฆ์สามเณร ศิษย์วัด และโรงเรียน แนะนำพระสงฆ์และฆราวาสให้จัดตั้งโรงเรียนขึ้นใหม่ในตำบลที่อาจจะทำได้ และจัดให้พระสงฆ์เข้ามาเรียนหนังสือในกรุงเทพฯ เพื่อกลับไปเป็นครูสอนที่โรงเรียนในวัดตามหัวเมือง ผลของการออกตรวจตรานี้ปรากฏว่า การเรียนหนังสือเป็นแต่เพียงหัดอ่านหัดเขียนเท่านั้น ยังใช้วรรณยุกต์และตัวสะกดไม่ถูก วิชาเลขคณิตยังไม่ได้สอนให้แพร่หลายในหัวเมือง นอกจากครูผู้ได้เรียนไปจากกรุงเทพฯ ก็สอนตามแบบที่ทรงกำหนดไว้ ซึ่งมีไม่กี่โรงเรียน นอกนั้นยังคงสอนกันตามประเพณีเดิม เช่น สอนการทอผ้า เป็นต้น ฉะนั้นนักเรียนส่วนใหญ่ตามหัวเมืองไกล ๆ จึงยังไม่มีความรู้ดีพอ

การส่งผู้ช่วยการศึกษาประจำมณฑลออกไปตรวจการศึกษาในหัวเมือง ปลาย ร.ศ. 117 นั้น ก็เพื่อจะตรวจสภาพความเป็นอยู่ เพื่อเป็นทางดำริจัดการศึกษาในภายหลัง

¹ สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย, การศึกษา, หน้า 27.

ของใช้ต่าง ๆ ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

หน้า¹ ในการตรวจครั้งนั้นปรากฏว่ามีโรงเรียนอยู่เดิมแล้ว 18 ตำบล นักเรียน 790 คน ครู 29 คน เป็นโรงเรียนที่กระทรวงศึกษาธิการจัดขึ้นบ้าง มหาสมุทรราชวิทยาลัยจัดขึ้นบ้าง ข้าหลวงและผู้ว่าราชการเมืองจัดขึ้นบ้าง หรือพระสงฆ์เป็นผู้จัดขึ้น โรงเรียนเหล่านี้ตั้งอยู่ในวัดเป็นส่วนใหญ่ บางโรงเรียนที่อยู่ในหัวเมืองไกล ๆ ได้ส่งนักเรียนเข้ามาสอบความรู้ในกรุงเทพฯ เมื่อผู้อำนวยการศึกษาประจำมณฑลได้ออกไปตรวจการ จึงถือโอกาสแนะนำพระสงฆ์และฆราวาสให้ร่วมมือกันตั้งโรงเรียนขึ้น และในปีนั้นเองมีโรงเรียนที่ตั้งขึ้นใหม่ถึง 196 ตำบล นักเรียน 5,682 คน ครู 232 คน รวมกับโรงเรียนที่มีอยู่เดิมเป็น 214 ตำบล นักเรียน 6,472 คน ครู 261 คน วิธีการสอน บางโรงเรียนสอนตามวิธีแบบเรียนหลวง บางโรงเรียนใช้แบบเรียนที่ผู้อำนวยการศึกษาแนะนำ บางแห่งผู้จัดการโรงเรียนเป็นผู้จัดวิธีสอนเองบ้าง ในหัวเมืองเหล่านี้พระสงฆ์มีความรู้ที่จะสอนนักเรียนมีน้อย ในการที่จะส่งออกไปจากกรุงเทพฯ ก็เป็นการสิ้นเปลืองมาก ผู้อำนวยการศึกษาจึงเลือกพระสงฆ์เข้ามารับการอบรมในกรุงเทพฯ เพื่อส่งกลับไปสอน ณ ที่เดิม ใน ร.ศ. 117 นี้ ผู้อำนวยการศึกษาได้นำพระสงฆ์เข้ามาฝึกอบรมในกรุงเทพฯ ถึง 34 รูป โดยได้รับพระราชทานนิตยภัตของหลวงและอยู่ในสำนักผู้อำนวยการศึกษาหรือในวัดใกล้เคียง

ต่อมาใน ร.ศ. 118 (พ.ศ. 2442)² ปรากฏว่าโรงเรียนที่ได้ตั้งไว้ในปีก่อนต้องล้มเลิกไป 11 ตำบล ทั้งนี้เพราะเหตุต่าง ๆ เช่น ขาดครู ขาดเงินบำรุง เกิดโรคระบาดเป็นต้น อย่างไรก็ตาม ในระยะเวลาต่อมา มีโรงเรียนตั้งขึ้นใหม่อีก 135 ตำบล รวมกับของเก่าเป็น 338 ตำบล มีนักเรียน 11,630 คน ครู 408 คน การตั้งโรงเรียนได้ขยายออกไปอย่างกว้างขวาง แต่ไม่สามารถจะแพร่หลายได้รวดเร็วเพราะขาดครูผู้มีความรู้

โรงเรียนที่ได้จัดตั้งขึ้นเหล่านี้แบ่งเป็น 3 ชนิด คือ โรงเรียนเมือง โรงเรียนแขวง และโรงเรียนเขลยศักดิ์ และยังแบ่งเป็น 3 ชั้น คือ ชั้นเอก ชั้นโท และชั้นตรี ชั้นเอกมีนักเรียนตั้งแต่ร้อยคนขึ้นไป ชั้นโทมีนักเรียนตั้งแต่ 75 คนขึ้นไป ชั้นตรีมีนักเรียนตั้งแต่ 50 คนขึ้นไป ถ้ามีนักเรียน 25 คนขึ้นไปนับเป็นชั้นจัตวา ถ้าต่ำกว่านั้นไม่นับเป็นชั้นและไม่อยู่ในการบำรุงของหลวง

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศ12, เล่ม 1, เลขที่ 10 "ลายพระหัตถ์ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ถวายแด่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" 30 พฤศจิกายน ร.ศ. 120 (พ.ศ. 2444) สรุปรายงานตรวจจัดการพระศาสนาและการศึกษาหัวเมือง ร.ศ. 117 (พ.ศ. 2441), ร.ศ. 118, (พ.ศ. 2442), ที่ 18/385

² ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 16 ร.ศ. 118 (พ.ศ. 2442), หน้า 1 (ท้ายเล่ม).

โรงเรียนเมืองนั้นมิเฉพาะเมืองละคำบล โรงเรียนแขวงมีแขวงละคำบล กำหนดให้เป็นโรงเรียนตัวอย่าง ถือเป็นโรงเรียนบรรณาคักดิ์ คือได้รับพระราชทานพระราชทรัพย์บำรุงตามสมควร ส่วนโรงเรียนเขลยศักดิ์ ได้แก่ โรงเรียนที่เอกชนตั้งขึ้นตามความต้องการ ไม่กำหนดตามท้องที่และได้รับพระราชทานพระราชทรัพย์ช่วยอุดหนุนตามสมควร

แบบเรียนที่ใช้สอนในโรงเรียนเหล่านี้ ใน ร.ศ. 118 กระทรวงมหาดไทยได้จัดพิมพ์แบบเรียนเร็วเล่ม 1 แจกจ่ายให้แก่ผู้อำนวยการศึกษาประจำมณฑลเพื่อนำไปแจกจ่ายตามโรงเรียนต่าง ๆ ในมณฑลของตน ต่อมาเมื่อมีงบประมาณเฉพาะมณฑลขึ้นแล้วได้เลิกการพิมพ์แบบเรียนแจกให้ผู้อำนวยการศึกษาจัดพิมพ์ขึ้นเองและจำหน่ายในราคาเบา เว้นแต่หนังสือสวดมนต์ซึ่งเป็นพระราชนุเคราะห์ส่วนหนึ่งให้แจกจ่ายตามวัดทั้งในกรุงและในหัวเมือง

เมื่อได้มีการจัดการศึกษาตามหัวเมืองและตรวจตรากิจการต่าง ๆ แล้วจึงได้มีการสอบความรู้นักเรียนในหัวเมืองขึ้นเป็นครั้งแรก ใน ร.ศ. 118 โดยใช้หลักสูตรของมหามกุฏราชวิทยาลัยจัดเป็น 3 ชั้นคือ¹

ชั้นที่ 1 เป็นชั้นสูง วิชาที่สอบมี ยอดความพระราชพงศาวดารพิสดาร แก่คำผัดที่ทำขึ้นจากพระราชพงศาวดาร วิชาเลขคณิตชั้นเศษส่วน

ชั้นที่ 2 เป็นชั้นกลาง วิชาที่สอบมี เขียนตามคำบอกความพงศาวดาร เรียงความอธิบายคำสุภาษิต วิชาเลขคณิตชั้นบัญญัติไตรยางค์

ชั้นที่ 3 เป็นชั้นต่ำ วิชาที่สอบมี อ่านหนังสือความพงศาวดาร เขียนตามคำบอกความสามัญ วิชาเลขคณิตชั้นบวกลบคูณหาร

ผู้เข้าสอบต้องสอบตั้งแต่ชั้นต่ำขึ้นไปโดยลำดับ มีกำหนดได้ตกตามวิธีที่ตั้งไว้ ในครั้งแรกนี้มีนักเรียนเข้าสอบความรู้ 978 คน สอบได้ 525 คน²

ลักษณะการเรียนการสอนของนักเรียนตามหัวเมืองยังคงใช้ตามแบบตั้งกล่าวนี้มาตลอด แต่ได้มีการปรับปรุงแก้ไขบ้างเล็กน้อยเพื่อให้เป็นระเบียบดีกว่าเดิม อย่างไรก็ตาม ผลที่ได้รับยัง

¹ สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย, การศึกษา หน้า 38.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 39.

ไม่สมบูรณ์ดี จะเห็นได้ว่าจำนวนนักเรียนที่สอบได้นั้นยังไม่เป็นที่น่าพอใจ และกิจการของโรงเรียนก็มีได้เจริญก้าวหน้ามากเท่าที่ควร ทั้งนี้เพราะพระสงฆ์เป็นครูที่มีความรู้ดีนั้นยังมีน้อย ถ้าจะส่งไปจากกรุงเทพฯ ก็จะเป็นการสิ้นเปลืองเงินมาก พระสงฆ์ที่ถูกส่งไปนั้นก็ไม่อาจไปอยู่ได้นาน ๆ จึงไม่เกิดผลดี การส่งพระสงฆ์เข้ามาอบรมในกรุงเทพฯ นับเป็นวิธีที่ดี แต่ต้องขึ้นอยู่กับทุนที่จะจ่ายด้วย อีกประการหนึ่ง พระสงฆ์ตามหัวเมืองมีน้อย ถ้าส่งเข้ามาเรียนในกรุงเทพฯ โรงเรียนก็จะขาดครู เมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงจัดการศึกษาครั้งนี้ ปรากฏว่ามีโรงเรียนที่ตั้งขึ้นในวัดเป็นจำนวนมากอย่างรวดเร็ว ฉะนั้นเงินทุนที่จะใช้บำรุงโรงเรียนก็ต้องแจกจ่ายไปตามส่วน ทำให้การบำรุงโรงเรียนทำได้ไม่เต็มที่ นอกจากนั้นระเบียบการเรียนการสอนที่ทรงตั้งขึ้นไว้ ก็มีได้เป็นกฎเกณฑ์ที่ใช้อย่างบังคับได้ โรงเรียนเหล่านี้บางก็สอนตามวิธีแบบเรียนหลวง บางก็ใช้แบบเรียนที่ผู้จัดการโรงเรียนจัดหาเอง จึงเกิดความไม่เป็นระเบียบเรียบร้อย

แม้ว่าการจัดการศึกษาตามหัวเมืองครั้งแรกนี้จะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อส่วนรวม แต่ก็มีอุปสรรคต่าง ๆ นานาที่ทำให้การศึกษาคำเนินไปไม่ราบรื่นนัก อุปสรรคเหล่านั้นดังได้กล่าวแล้ว เช่น การขาดครู ขาดทุนทรัพย์ เป็นต้น เมื่อเป็นเช่นนี้จึงจำเป็นต้องแก้ไขใหม่ อีกประการหนึ่ง การศึกษาตามหัวเมืองนั้นควรที่จะเกี่ยวข้องกับการปกครองคณะสงฆ์ด้วย เพราะตามปกติการศึกษาดังกล่าวเกี่ยวข้องกับวัดโดยตรง จึงสมควรที่จะวางระเบียบแบบแผนในการปกครองคณะสงฆ์ให้มั่นคงก่อน อันจะมีผลให้การศึกษาคำเนินไปโดยราบรื่น และอีกประการหนึ่งการที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ยังไม่ทรงมีพระอำนาจบังคับบัญชาปกครองคณะสงฆ์ได้เต็มที่ ดังนั้นระเบียบการศึกษาที่ทรงตั้งขึ้นจึงมีใช้กฎเกณฑ์ที่ใช้อย่างบังคับได้ และการที่กระทรวงธรรมการยังมีส่วนเกี่ยวข้องอยู่มาก ดังจะเห็นได้จากข้อความตอนหนึ่งในลายพระหัตถ์ของพระองค์ความว่า

"เห็นว่าการศึกษาจะเจริญไปไม่ได้ก่อนกว่าจะจัดการปกครองให้เรียบร้อยเสียก่อน ข้อสำคัญในการปกครองก็มีอยู่อย่างเดียว คือขาดผู้ออกความคิดแลคำสั่ง จะจัดในเวลานี้ตัวเองก็เป็นเหมือนเทพารักษ์ จะต้องคลีใจกระทรวงธรรมการบ้าง คลีใจเจ้าคณะบ้าง ทำการด้วยมือเท้าอยู่ ไม่เป็นการสะดวกเลย"¹

¹ หอสมุดแห่งชาติ, "ลายพระหัตถ์กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสถวายแด่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว", ที่ 44/1 ลงวันที่ 19 พฤศจิกายน ร.ศ. 117 (พ.ศ. 2441)

ดังนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงมีพระราชดำริเห็นว่าถึงเวลาสมควรที่จะตั้งแบบแผนการปกครองคณะสงฆ์ขึ้น เพื่อให้ลักษณะการปกครองมีระเบียบแบบแผนเป็นสักระยะส่วนอื่นจะช่วยให้การจัดการศึกษาตามหัวเมืองประสบความสำเร็จ จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์เมื่อวันที่ 16 มิถุนายน ร.ศ. 121 (พ.ศ. 2445) เมื่อได้ใช้พระราชบัญญัตินี้แล้ว ก็เป็นอันยกเลิกหน้าที่ซึ่งพระเถรานุเถระและเจ้าพนักงานได้จัดการตามประกาศจัดการศึกษาในหัวเมือง ร.ศ. 117 (พ.ศ. 2441) นั้น ให้การเป็นไปตามพระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์ทุกประการ¹

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงสรุปและทรงแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับการเล่าเรียนตามหัวเมืองตั้งแต่เริ่มขึ้นจนได้ประกาศพระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 ขึ้นใช้ดังนี้

"...การเล่าเรียนทางบ้านเมืองนั้น วัดเป็นที่เรียนหนังสือของเด็กชาวบ้าน แต่เป็นการเฉพาะตัว ในระหว่างผู้ใหญ่ของเด็กผู้ฝากและภิกษุอาจารย์ผู้รับ หาได้จัดเป็นการของวัดไม่ ความรู้ที่ได้ก็ดียิ่งบ้างหย่อนบ้างเป็นไปตามความรู้ของอาจารย์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตั้งกรมศึกษาธิการขึ้น เป็นกึ่งหนึ่งแห่งกระทรวงธรรมการ เพื่อบำรุงความรู้ของประชาชนพลเมือง กรมศึกษาธิการได้จัดตั้งโรงเรียนขึ้นตามวัด ในชั้นต้นมีในกรุงเทพฯ เป็นพื้นฐาน นับว่าเป็นโรงเรียนกลางของวัดนั้น แต่การปกครองไม่เกี่ยวกับคณะ เมื่อ พ.ศ. 2441 (ร.ศ. 117) จะจัดการขยายออกไปหัวเมือง ได้ทรงอาราธนาข้าพเจ้าให้เป็นผู้ช่วยการศึกษาของวัดในหัวเมือง โดยฐานว่าพระทั้งหลายได้ช่วยทำธุระในกรณีนี้แล้ว แต่ยังไม่จัดให้เข้าระเบียบและเนื่องถึงกัน ครั้งนั้นในฝ่ายอาณาจักร ได้จัดหัวเมืองทั้งหลายเข้าเป็นมณฑลนั้น ๆ แล้วจึงโปรดให้พระราชาคณะบางรูปเป็นผู้ช่วยการการศึกษาตามมณฑลละรูปขึ้นอยู่ในข้าพเจ้า ในฝ่ายอาณาจักรโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าอนงยาเชอกรมพระดำรงราชานุภาพครั้งยังเป็นพระเจ้าอนงยาเชอ กรมหลวงเป็นผู้อุปการะ ฯ การที่จัดในครั้งนั้นคือ ยกการศึกษาตามสำนักอาจารย์ให้ขึ้นอยู่ในวัด เป็นหน้าที่ของเจ้าอาวาสจะดูแลวัดใดอาจตั้งโรงเรียนเป็น

¹ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 19, ร.ศ. 121, (พ.ศ. 2445), หน้า 2.

ของวัดไถ้ก็จัดขึ้น ที่เป็นหลักฐานก็ให้ได้รับพระราชทานค่าบำรุงของหลวง รวมโรงเรียนตามวัดเข้าเป็นหมวด เป็นแขวง เป็นเมือง เป็นณฑล นับว่าเป็นเสรีจกที่ข้าพเจ้าจะพึงทำได้ ในเวลานั้น จึงโปรดให้ข้าพเจ้าและกรมพระดำรงราชานุภาพพ้นจากหน้าที่นั้น แต่อันจะจัดตามลำพัง การเล่าเรียนอย่างเดิยไม่สะดวก จำจะต้องเนื่องกับการปกครองคณะด้วย ทั้งจะต้องจัดกลมเกลียวไปกับกรมศึกษาธิการนี้เป็นประการหนึ่ง อันเป็นเหตุตราพระราชบัญญัตินี้..."¹

ดังนั้น ใน พ.ศ. 2445 สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส จึงทรงจัดระเบียบการศึกษาในหัวเมืองขึ้นใหม่ แล้วจึงขยายการศึกษาออกให้กว้างและเพิ่มวิชาความรู้ให้สูงขึ้น ในระยะนี้ไม่จำเป็นต้องคำนึงถึงปัญหาในการชักชวนให้ราษฎรทั้งหลายนิยมยินดีในการเล่าเรียน เพราะเท่าที่ผ่านมามีปรากฏว่าราษฎรนิยมส่งบุตรหลานของตนเข้าเรียนในโรงเรียนวัดเป็นจำนวนมาก

ระเบียบการศึกษาที่พระองค์ทรงจัดขึ้นใหม่นี้ ประการแรกทรงวางหลักการศึกษของประเทศ ซึ่งจะกล่าวเพียงย่อ ๆ คือ แบ่งการศึกษาออกเป็น 2 ประเภทที่สำคัญคือ สามัญศึกษา และวิสามัญศึกษา สามัญศึกษายังแบ่งเป็นประถมศึกษา มัธยมศึกษา และอุดมศึกษา ส่วนวิสามัญศึกษาแบ่งเป็นประถมศึกษาพิเศษ มัธยมศึกษาพิเศษ และอุดมศึกษาพิเศษ² หลักการศึกษาดังกล่าวมานี้เป็นหลักการของประเทศ แต่ในที่นี้จะกล่าวเฉพาะการศึกษาซึ่งจะจัดขึ้นใหม่ในหัวเมืองหัวพระราชอาณาจักร การจัดการศึกษาตามหัวเมืองในชั้นแรกจะจัดให้ครบตามหลักทุกประการย่อมทำไม่ได้ จำต้องเริ่มดำเนินงานไปทีละขั้น ฉะนั้นจึงต้องเริ่มตั้งแต่การศึกษาสามัญชั้นประถมศึกษาก่อน โดยจัดแบ่งการศึกษาชั้นนี้ให้เป็นหน้าที่ของพระสงฆ์ โดยให้จัดเป็นงานของวัดโดยตรง เพื่อที่จะขยายความรู้ขั้นนี้ให้แพร่หลายทั่วไปก่อน จึงจะจัดการศึกษาชั้นมัธยมและชั้นอื่น ๆ ต่อไปได้สะดวก ฉะนั้น การศึกษาชั้นมัธยมศึกษาในขณะนั้นจึงจัดเฉพาะที่กรุงเทพฯ แห่งเดียว ยังไม่จัดในหัวเมืองต่อเมื่อการศึกษาชั้นประถมศึกษาในหัวเมืองเจริญแล้วจึงคิดที่จะขยายการศึกษาชั้นมัธยมศึกษาต่อไป

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงกำหนดลักษณะการศึกษา ซึ่งมีพระสงฆ์จะเป็นผู้จัดการดังนี้³

¹ แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 2 พ.ศ. 2457, หน้า 32-3.

² สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย, การศึกษา, หน้า 43-50.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 51-62.

การศึกษาตามวัดชั้นประถมศึกษาแบ่งเป็น 2 ตอน ตอนแรกเรียกว่ามูลศึกษา คือ การเรียนหนังสือให้อ่านออกเขียนได้ เรียนเลขคณิตบวกลบคูณหารสามัญ และเรียนธรรมจริยา เพื่อให้ประพฤติตนเป็นคนดี มีศีลธรรม ตอนต่อไปเรียกว่า ประถมศึกษา คือการเรียนวิชาความรู้ต่อจากชั้นมูลศึกษาจนสอบไล่ได้ประโยค 1 การศึกษาชั้นมูลศึกษา ให้จัดสอนตามสำนักวัด ส่วนชั้นประถมศึกษาให้จัดสอนตามโรงเรียน เหตุที่ต้องแยกเป็น 2 แผนก เนื่องจาก แต่เดิมการตั้งโรงเรียนมักตั้งในบริเวณที่มีผู้คนมาก บิคารมารคาก็จะส่งบุตรหลานของตนเข้าโรงเรียนที่อยู่ใกล้บ้าน เมื่อเป็นเช่นนี้ ประเพณีเดิมที่บิคารมารคานิยมส่งบุตรหลานมาฝากเป็นศิษย์พระก็เป็นอันเสื่อมลง ทำให้เสียประโยชน์ของพระสงฆ์ที่จะใช้สอยกุลบุตรและได้รับความเกื้อกูลจากบิคารมารคาคั้งแต่ก่อน อีกประการหนึ่ง บรรดาเด็กผู้เป็นศิษย์วัดก็มีได้เล่าเรียนกับพระสงฆ์ ผู้เป็นครู เพราะนิยมนำเรียนในโรงเรียนอันคับแคบ ทำให้เป็นผลเสียต่อการเรียน ถ้ารัฐบาลจะขยายโรงเรียนเช่นนี้ทั่วพระราชอาณาจักรย่อมทำได้ยากเพราะไม่มีทุนพอ ดังนั้นเมื่อจัดให้การศึกษามูลศึกษาเรียนกันที่วัดแล้วเด็กก็จะมาเรียนตามวัดก่อน แล้วจึงจะไปเรียนชั้นประถมศึกษาในโรงเรียน ทำให้วัดยังคงมีความสำคัญอยู่เช่นเดิม

พระสงฆ์ผู้จัดการศึกษา ย่อมมีหน้าที่สั่งสอนวิชาความรู้แก่ศิษย์ของตน ดูแลเอาใจใส่ให้เด็กประพฤติดี ผิดหัดอบรมนิสัยให้เป็นคนมีศีลธรรม อันจะเป็นสมบัติคิดหัว ไปตลอดชีวิต วิธีที่พระสงฆ์จะดำเนินงานนี้ได้ดี ควรพินิจตรวจราดูผลการสอนตามวัดทั้งหลายทั่วไป เมื่อเห็นศิษย์วัดคนใดไม่เล่าเรียนในเวลาที่เหมาะสม เกียจคร้าน ประพฤติชั่ว ก็จะพิจารณาไต่สวนว่ากล่าวตักเตือนและลงโทษตามสมควร จะช่วยให้เด็กเปลี่ยนนิสัย ประพฤติดีและมีวิชาความรู้

การที่จะจัดตั้งโรงเรียนขึ้นตามตำบลใดตำบลหนึ่งนั้น ต้องพิจารณาถึงจำนวนนักเรียนที่มีความรู้มูลศึกษา กล่าวคือ ในตำบลที่มีนักเรียนมีความรู้มูลศึกษาไม่ถึง 30 คน ตำบลนั้นจะยังไม่สร้างโรงเรียนขึ้นโดยเฉพาะ ให้พระสงฆ์ปกครองเด็กดำเนินการสอนทั้งชั้นมูลศึกษาและประถมศึกษาในวัด เมื่อตำบลใดมีนักเรียนมีความรู้มูลศึกษาเกินกว่า 30 คน จึงจะสร้างโรงเรียนขึ้นเฉพาะสำหรับสอนวิชาชั้นประถมศึกษาต่อไป¹

¹ ธนาคารกรุงศรีอยุธยา, พระประวัติ, หน้า 256.

โรงเรียนประถมศึกษาที่จัดขึ้นนั้น ไซศาลาหรือสถานที่แห่งใดแห่งหนึ่งในวัดทั้งเป็นโรงเรียน และเลือกหาพระสงฆ์ที่มีความรู้พอจะสอนชั้นประถมศึกษาได้มาเป็นครูประจำโรงเรียน และรวบรวมนักเรียนที่มีความรู้พื้นฐานมูลศึกษามาสอนในที่นั้น พระสงฆ์เป็นครูจะได้รับการอุดหนุนเป็นพิเศษ กับการแนะนำชักชวนผู้มีจิตศรัทธาช่วยออกทรัพย์เกื้อกูลแก่พระสงฆ์เป็นครู ส่วนสถานที่จะตั้งเป็นโรงเรียนถ้าในวัดไม่มีศาลา ก็จะบอกบุญเรียไรให้ได้ทุนทรัพย์มากก่อสร้าง เมื่อไม่พอจึงขอความช่วยเหลือจากรัฐบาลในภายหลัง

การจัดตั้งโรงเรียนประถมศึกษา จัดตามปริมาณของชุมชน ถ้าเป็นที่ที่มีประชาชนมากก็อาจจัดตั้งได้ 2-3 โรงเรียนในระยะห่างกันพอประมาณ ข้อสำคัญคือในห้องเรียนห้องหนึ่งต้องมีนักเรียน 30 คนต่อครู 1 คน ถ้ามีนักเรียน 60 คนให้แบ่งเป็น 2 ห้อง และมีครู 2 คนตามลำดับ มีให้นักเรียนเกินกว่าจำนวนที่สมควร การสอนจึงจะดำเนินไปโดยสะดวก การรับนักเรียนเข้าเรียนนั้นใช้วิธีสอบคัดเลือก เมื่อนักเรียนเข้าเรียนจนสามารถสอบประโยค 1 ได้แล้วจึงถือว่าจบชั้นประถมศึกษาบริบูรณ์และต้องออกจากโรงเรียนเพื่อเปิดโอกาสให้นักเรียนที่จบมูลศึกษาเข้าเรียนต่อ นักเรียนที่จบชั้นประถมศึกษาแล้วอาจออกไปทำงานหาเลี้ยงชีพ แต่ถ้ามีผู้สมัครจะเรียนต่อก็ต้องไปเข้าโรงเรียนพิเศษหรือโรงเรียนมัธยมศึกษาซึ่งเจ้าพนักงานฝ่ายอาณัติกรจัดอยู่ต่อไป

อุปกรณ์การเรียนของนักเรียน เช่น หนังสือ กระดาษดินสอ เป็นหน้าที่ของบิดามารดาหรือผู้ปกครองนักเรียนต้องจัดหาให้ นอกจากผู้ที่ยากจนจึงใช้วิธีเรียบบอกบุญ เพื่อเป็นการกุศล ถ้าสุกวิสัยที่จะหาได้จึงขอความช่วยเหลือจากรัฐบาล เมื่อมีผู้ใดบริจาคทรัพย์เพื่อบำรุงโรงเรียน เจ้าหน้าที่ก็จะทำรายงานส่งต่อกระทรวงธรรมการ เพื่อนำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาประกาศให้ทราบทั่วกัน

การสอบไล่วิชานั้น ในส่วนมัธยมศึกษาและการศึกษาพิเศษเป็นหน้าที่ของกรมศึกษาธิการ แต่การสอบไล่ชั้นประถมศึกษา คือ ประโยคหนึ่งนั้น ถ้าภายในจังหวัดกรุงเทพฯ กรมศึกษาธิการเป็นผู้จัด ส่วนในหัวเมืองตามมณฑลต่าง ๆ เป็นหน้าที่ของเจ้าคณะมณฑล กำหนดการสอบปีละครั้งหรือ 2 ครั้ง แล้วแต่ความสะดวก ส่วนแบบแผนในการสอบไล่ นั้น กรมศึกษาธิการเป็นผู้ให้แบบและช่วยแนะนำวิธีการต่าง ๆ มีกรรมการสอบไล่ คือ เจ้าคณะมณฑล ข้าหลวงธรรมการ และผู้มีความสามารถอีก

จำนวนหนึ่ง ส่วนการศึกษาชั้นมูลศึกษานั้นภายในจังหวัดกรุงเทพฯ เป็นหน้าที่ของนายตรวจแขวง
ของกรมศึกษาธิการ พร้อมด้วยครูโรงเรียนประถมศึกษา ส่วนในมณฑลต่าง ๆ นั้น แล้วแต่เจ้าคณะ
มณฑลจะตั้งผู้มีความสามารถไม่น้อยกว่า 3 คน นักเรียนที่เรียนดีและสอบไล่ได้คะแนนสูงจะได้
รับรางวัลของหลวงพระราชทานด้วย ครูผู้สอนก็จะได้รับเงินอุดหนุนพิเศษ¹

ระเบียบการจัดการศึกษาดังกล่าวมานี้ ย่อมแสดงให้เห็นว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้า
กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงมีพระปรีชาสามารถในเรื่องการจัดการศึกษาของกุลบุตร พระองค์มิได้
ทรงมีความสามารถเฉพาะด้านการปกครองคณะสงฆ์แต่อย่างใดเลย สิ่งที่พระองค์ได้ทรงจัดตั้งขึ้นใน
ครั้งนั้น เป็นรากฐานสำคัญของการศึกษาของเด็กในกรุงเทพฯ ถ้าพระองค์มิได้ทรงเป็นผู้จัดการศึกษา
ตามหัวเมืองในครั้งนั้นแล้ว เชื่อได้ว่า การศึกษาชั้นต้นของเด็กในกรุงเทพฯ นี้จะไม่มีระเบียบแบบแผน
ดังที่เห็นอยู่ เพราะการศึกษาชั้นต้นในครั้งนั้น เริ่มต้นที่วัดก่อน ผู้ที่มีความเกี่ยวข้องกับวัดและมีความ
สามารถในการปกครองวัด คงไม่มีผู้ใดเสมอเหมือน สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณ
วโรรส การที่พระองค์ทรงเริ่มต้นจัดการศึกษาตามหัวเมืองเป็นครั้งแรกใน ร.ศ. 117 (พ.ศ.
2441) นั้น ถึงแม้จะไม่ได้ผลดีตามพระประสงค์แต่ก็นับว่าเป็นรากฐานสำคัญในการจัดการศึกษา
ตามหัวเมืองใน ร.ศ. 121 (พ.ศ. 2445) ซึ่งครั้งนี้ได้รับผลเป็นที่น่าชื่นชม และใช้เป็นแบบ
แผนมาจนปัจจุบันนี้

การจัดการศึกษาในหัวเมืองครั้งที่ 2 นี้ทำให้การศึกษาขยายออกไปกว้างขวางมากขึ้น
กล่าวคือ เดิมการศึกษาอยู่ในวงแคบ คือเรียนกันตามสำนักในวัด เด็กที่บิดามารดาไม่ได้ส่งเข้าเป็น
ศิษย์ของพระสงฆ์ในวัดก็ไม่มีโอกาสได้เรียน ทำให้มีเด็กที่ไม่ได้รับการศึกษาเป็นจำนวนมาก แม้แต่
พระสงฆ์ตามหัวเมืองที่ไม่สามารถอ่านหนังสือออกก็มีมาก² เมื่อได้จัดตั้งโรงเรียนขึ้นตามวัดมี
พระสงฆ์เป็นครูสอนตามแบบที่ถูกต้อง นอกจากจะช่วยให้เด็กได้รับการศึกษาทั่วถึงกันแล้วยังช่วยให้
พระสงฆ์ที่อ่านหนังสือไม่ออกชวนชาวบ้านหาความรู้ใส่ตนอีกด้วย ช่วยให้ประชาชนชาวไทยได้รับการ
ศึกษามากขึ้น อันจะเป็นประโยชน์ต่อประเทศชาติสืบไป

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 259.

² สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย, การศึกษา, หน้า 53.

การที่ได้จัดการศึกษาขั้นต้นออกเป็น 2 อย่างคือ มูลศึกษาและประถมศึกษาชั้นนั้นนับเป็นสิ่งดีและมีประโยชน์แก่ผู้เรียนและผู้สอนเป็นอย่างยิ่ง เพราะการที่เด็กจะเริ่มเรียนหนังสือชั้นประถมศึกษาชั้นนั้น จำต้องปูพื้นฐานความรู้เล็ก ๆ น้อย ๆ ให้เด็กเสียก่อน เป็นการให้วิชาความรู้ไปทีละขั้น ทั้งแต่ง่ายที่สุดไปจนยากที่สุด เพราะสติปัญญาของเด็กเล็กนั้น ยังไม่สามารถจะรับความรู้ชั้นประถมศึกษาได้ทีเดียว จำต้องปลูกฝังความรู้ชั้นมูลศึกษาก่อน เพื่อว่าเด็กจะได้เห็นว่าการศึกษานั้นมิใช่เป็นของยากสุดวิสัยที่จะเรียนได้ ฝ่ายครูผู้สอนก็สามารถให้ความรู้แก่เด็กตามสติปัญญาของเด็ก ไม่ต้องเคี่ยวเข็ญ ทำให้เกิดความสะทวากแก่ผู้สอน

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงนำวิธีการและแบบอย่างต่าง ๆ ที่ทรงเคยใช้ในโรงเรียนของมหามกุฏราชวิทยาลัย และได้รับผลสำเร็จเป็นอย่างดีแล้วนั้น มาเลือกใช้และจัดปรับปรุงให้เหมาะสมในการจัดการศึกษาตามหัวเมืองสนองพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการพัฒนาประเทศชาติด้านการศึกษาให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี ประโยชน์อันสำคัญอีกประการหนึ่งของมหามกุฏราชวิทยาลัยก็คือเป็นที่ฝึกอบรมพระสงฆ์ทั้งในกรุงและจากหัวเมือง เพื่อเป็นครูสำหรับออกไปสอนตามโรงเรียนต่าง ๆ ในหัวเมืองทั่วพระราชอาณาจักร ในการนี้พระองค์ของทรงทุ่มเทกำลังพระปรีชาสามารถและพระวิริยอุตสาหะอย่างแรงกล้า เพราะต้องทรงดำริจัดการทุกอย่างด้วยพระองค์เอง เพื่อให้การศึกษาเจริญรุ่งเรืองตามพระราชประสงค์ เช่น ทรงพระดำริจัดหาและสร้างหลักสูตรสำหรับการเล่าเรียนของกุลบุตร ทรงแนะนำชักชวนกุลบุตรทั้งหลายให้นิยมยินดีในการเรียนทรงชักนำประชาชนให้เห็นประโยชน์ของการศึกษา และช่วยกันสร้างโรงเรียน เพื่อเป็นที่ศึกษาเล่าเรียนของบุตรหลานของพวกเขาเอง ทรงฝึกอบรมพระสงฆ์มีความรู้ความสามารถให้เข้าใจในการศึกษาแล้วตั้งให้เป็นผู้ช่วยการจัดการศึกษาในหัวเมืองประจำมณฑลต่าง ๆ และทรงเป็นผู้ที่จะต้องคอยช่วยเหลือแก้ไขปัญหาคับข้องต่าง ๆ ให้ลุล่วงไปด้วยอาศัยพระปรีชาสามารถอันสูงมณัภิภพ เนื่องมาจากพระดำริและการจัดการของพระองค์ เป็นการแรกเริ่มนี้เอง จึงได้มีโรงเรียนประถมศึกษาและมัธยมศึกษาเกิดขึ้น ดังที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันนี้ ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงเป็นบุคคลสำคัญที่สุดพระองค์หนึ่งของชาติไทย ในการวางรากฐานการศึกษาสมัยใหม่ซึ่งได้คอย ๆ พัฒนาเจริญก้าวหน้ามาเป็นการศึกษาในระบบที่เห็นอยู่ในปัจจุบันนี้

การจัดการศึกษาในหัวเมืองซึ่งอำนาจการโดยสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส นั้น นับเป็นการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองประการหนึ่ง เพราะการศึกษา นอกจากจะให้ความรู้ทางด้านวิชาการแก่กุลบุตรแล้ว ยังช่วยสอนให้ประพฤติตนเป็นคนดี มีสัมมาคารวะ รักษาศีลธรรม เป็นการปลูกฝังจิตใจให้รู้จักผิดชอบชั่วดี อันเป็นวัตถุประสงค์ประการสำคัญของพระพุทธศาสนา ประชาชนเป็นจำนวนมากไม่เข้าใจหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนา ไม่เข้าใจว่าตนนับถือศาสนาเพราะเหตุใด เพื่อเป็นการปลูกฝังความเข้าใจอันนี้ พระองค์จึงทรงวางระเบียบการสอนวิชาพระพุทธศาสนาไปทุกชั้นเรียน ทั้งแก่ชั้นมูลศึกษาให้เรียนธรรมจริยา เพื่อให้นักเรียนที่ยังเยาว์รู้จักบำเพ็ญคุณโทษ เป็นการเริ่มต้นเข้าใจในพระพุทธศาสนา เมื่อเรียนสูงขึ้นก็จะเริ่มเข้าใจหลักธรรมในพระพุทธศาสนาลึกซึ้งยิ่งขึ้น ทำให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนามากขึ้น อีกประการหนึ่งผู้ที่ชอบธรรมสั่งสอนศีลธรรมให้นักเรียนเข้าใจที่นั่นก็คือพระสงฆ์ผู้สืบอายุพระพุทธศาสนานั้นเอง นักเรียนย่อมมีความเชื่อถือและเลื่อมใสในคำสอนของพระสงฆ์ และได้ยึดถือคำสั่งสอนเป็นคติประจำใจมิให้ประพฤตินั้น พระสงฆ์เองก็จะได้รับประโยชน์ด้วยการฝึกฝนความรู้อยู่เสมอ นับเป็นการส่งเสริมให้พระพุทธศาสนายั่งยืนประการหนึ่ง นอกจากนั้นวัดซึ่งเป็นสถานที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา ยังใช้เป็นสถานที่เล่าเรียนของกุลบุตรอีกด้วย วัดที่อยู่ในตำบลตามหัวเมืองอาจจะชำรุดทรุดโทรม แต่เมื่อได้มีการสร้างโรงเรียนขึ้นในวัดแล้ว วัดนั้นก็คงได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์ ช่วยให้วัดที่กำลังจะเสื่อมโทรมนั้นกลับเจริญรุ่งเรืองขึ้นอีก

พระปรีชาสามารถของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ในการจัดการศึกษาตามหัวเมืองนั้น สุกที่จะประมาณได้ ประโยชน์ที่ได้รับนอกจากจะเป็นการขยายการศึกษาให้กว้างขวางออกไปแล้ว ยังช่วยให้ประชาชนตามหัวเมืองเห็นความสำคัญของการศึกษา จำนวนผู้ที่ได้รับการศึกษาก็เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ อันเป็นกำลังของชาติสืบไป นอกจากจะให้ประโยชน์ทางด้านการศึกษาโดยตรงแล้ว ยังมีผลเกี่ยวโยงมาถึงการพระศาสนาด้วย เพราะผู้ดำเนินการจัดการศึกษาตามหัวเมืองนั้นล้วนเป็นพระสงฆ์ ผู้ช่วยให้พระพุทธศาสนามีอายุยั่งยืนนาน นับเป็นการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองประการหนึ่ง.

การ จัดการศึกษาพระปริยัติธรรมของภิกษุสามเณรให้ เข้ารูปตามระบบการศึกษาแผนปัจจุบัน

ประเพณีการสอบพระปริยัติธรรมตั้งแต่สมัยโบราณมาตามที่ได้กล่าวแล้วนั้น ยังคงเป็นไปตามแบบแผนเดิม แม้ว่าจะได้มีการแก้ไขปรับปรุงให้เหมาะสมตามกาลบ้างก็ตาม แต่ส่วนใหญ่ยังคงรูปแบบเดิม ดังจะเห็นได้จาก การตั้งมหาสมณสภาวิทยาลัยใน พ.ศ. 2436 ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงเป็นผู้จัดการตามพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ความมุ่งหมายเพื่อใช้เป็นสถานที่ศึกษาพระปริยัติธรรมของภิกษุสามเณรธรรมยุติกนิกาย โดยจะใช้แบบแผนการเรียนการสอนใหม่ที่เรียกว่าแบบมหาสมณสภา เช่น เปลี่ยนการแปลด้วยปากเปล่ามาเป็นวิธีเขียนแทน แต่ไม่ปรากฏผลสำเร็จตามพระราชประสงค์ เพราะภิกษุสามเณรส่วนใหญ่ยังคงนิยมแบบเดิมซึ่งง่ายกว่า ประกอบกับแบบแผนที่ทรงตั้งขึ้นนั้น ไม่ใช่กฎที่จะใช้บังคับได้ เพราะขณะนั้น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสยังไม่ทรงมีพระอำนาจเด็ดขาดในการปกครองคณะสงฆ์ ดังนั้นการสอบพระปริยัติธรรมของภิกษุสามเณรจึงยังคงเป็นไปตามประเพณีเดิมตลอดมาจนถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวใน พ.ศ. 2453 สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ครั้งทรงดำรงพระอิสริยยศ เป็น กรมหมื่นจันทบุรีสุรนาถ ทรงได้รับมหาสมณคุณมาภิเษก ทรงดำรงตำแหน่งสกลมหาสังฆปริณายก ทรงมีพระอำนาจหน้าที่จัดการศึกษาของภิกษุสามเณรได้เต็มที่ ในยุคนั้นพระองค์จึงได้ทรงจัดการเปลี่ยนแปลงและแก้ไขการศึกษาครั้งใหญ่ให้ เข้ารูปตามระบบการศึกษาแผนปัจจุบันได้เป็นผลสำเร็จจนน่าชื่นชม และได้เจริญแพร่หลายไปทั่วพระราชอาณาจักรอย่างรวดเร็วทันเวลาที่พระองค์ได้ทอดพระเนตรผลงานที่ทรงจัดไว้ ทั้งนี้ก็ด้วยพระปรีชาสามารถและพระวิริยอุตสาหะอันแรงกล้าของพระองค์

การปรับปรุงการศึกษาคณะสงฆ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ในครั้งนี้ ได้ทรงแก้ไขระเบียบบางอย่าง ทรงตั้งกฎเกณฑ์ขึ้นใหม่บ้าง เช่น ในค่านการแปลพระปริยัติธรรม (บาลี) ได้ทรงปรับปรุงแก้ไขมาเป็นระยะ ๆ ได้ทรงนำวิธีใหม่ ๆ เข้ามาทดลองใช้ เมื่อทรงเห็นว่าได้ผลก็ทรงประกาศไว้เป็นแบบอย่างสืบไป เช่น ทรงแก้ไขหลักสูตรบาลีชั้นต่าง ๆ ให้เหมาะสม ได้เพิ่มหลักสูตรบาลีบางชั้นเพื่อให้ความรู้ของพระเปรียญในชั้นนั้น ๆ คีขึ้น ทรงแก้ไขระเบียบและหลักเกณฑ์ต่าง ๆ ในการสอบ และทรงชำระตำราต่าง ๆ ที่ใช้เป็นหลักสูตรบาลีใหม่ทุกชั้นจนกระทั่งเป็นหลักสูตร

อันถูกต้องเหมาะสม และใช้สืบมาจนทุกวันนี้ นอกจากนั้นพระองค์ยังได้ทรงมีพระดำริตั้งหลักสูตร เพื่อการศึกษาของภิกษุสามเณรแบบใหม่ขึ้นเรียกว่า "นักธรรม" ซึ่งมี 3 ชั้น คือ นักธรรมชั้นตรี ชั้นโท และชั้นเอก¹ พระองค์ได้ทรงจัดให้มีการสอบขึ้นเป็นครั้งแรกเมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. 2454 และได้ใช้เป็นหลักสูตรสำหรับการศึกษาชั้นมูลฐานของคณะสงฆ์สืบมาจนบัดนี้ สำหรับการศึกษาชั้นนี้ ได้ทรงรณนาหลักสูตรไว้ครบทุกชั้น พร้อมทั้งได้ทรงวางระเบียบแบบแผนต่าง ๆ ไว้อย่างพร้อมมูล ได้ใช้เป็นหลักในการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในปัจจุบันนี้

ในตอนนี้จะกล่าวถึงการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ที่พระองค์ทรงปรับปรุงแก้ไขและทรงจัดขึ้นใหม่ กล่าวคือ จะกล่าวทั้งการศึกษาที่เป็นของเดิมและที่เป็นของใหม่ การศึกษาที่เป็นของเดิมก็คือ การศึกษาพระปริยัติธรรมหรือบาลีซึ่งพระองค์ทรงจัดการมาแล้วครั้งหนึ่งในเรื่องการจัดมหามกุฏราชวิทยาลัยแต่ในครั้งนั้นยังไม่ประสบผลสำเร็จ ส่วนที่เป็นของใหม่ก็คือการศึกษาของภิกษุสามเณรที่เรียกว่า "นักธรรม" การศึกษาพระปริยัติธรรมหรือบาลีนั้น มีทั้งหมด 9 ประโยค แบ่งเป็น 3 ชั้นคือ เปรียญชั้นตรี คือภิกษุสามเณรที่สอบได้ประโยค 1, 2, 3 เปรียญชั้นโท คือ ผู้สอบได้ประโยค 4, 5, 6 และเปรียญชั้นเอก คือ ผู้สอบได้ประโยค 7, 8, 9 ในการเรียนการสอบพระปริยัติธรรมหรือบาลีนี้จะเรียกย่อ ๆ ว่า การเรียนการสอบบาลีหรือการแปลบาลี ส่วนการศึกษาแบบใหม่ที่เรียกว่านักธรรมนั้น แบ่งเป็น 3 ชั้น คือ นักธรรมชั้นตรี นักธรรมชั้นโท และนักธรรมชั้นเอก ซึ่งได้ทรงตั้งหลักสูตรไว้ต่าง ๆ การเรียนบาลีและการเรียนธรรมนั้นต้องควบคู่กันไป เพราะพระองค์ได้ทรงรวมการเรียนทั้ง 2 อย่างให้กลมเกลียวกัน กล่าวคือ

ผู้ที่สอบได้นักธรรมชั้นตรีแล้วมีสิทธิสอบเปรียญธรรมชั้นตรี (ประโยค 1, 2, 3)

ผู้ที่จะมีสิทธิสอบเปรียญธรรมชั้นโท (ประโยค 4, 5, 6) จะต้องสอบนักธรรมชั้นโทได้แล้ว

ผู้ที่จะมีสิทธิสอบเปรียญธรรมชั้นเอก (ประโยค 7, 8, 9) จะต้องสอบนักธรรมชั้นเอก

ได้แล้ว

การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในครั้งนั้น พระองค์ทรงแบ่งเป็น 3 ชั้นตามลำดับชั้นของภิกษุสามเณร กล่าวคือ ตามพระวินัยได้จัดภิกษุสามเณร เป็น 3 พวกคือ นวกะ มัชฌิมะ และเถระ

1

Kenneth E Wells. Thai Buddhism : Its Rites and Activities

(Bangkok : Bangkok Times Press, 1839), P. 17.

นวกะ หมายถึงภิกษุสามเณรใหม่ที่มีอายุพรรษายังไม่ถึง 5 พรรษา มัชฌิมะ หมายถึงภิกษุปานกลางที่มีอายุพรรษาตั้งแต่ 5 พรรษาขึ้นไป แต่ยังไม่ถึง 10 พรรษา ส่วนเถระหมายถึงภิกษุผู้ใหญ่ที่มีอายุพรรษาตั้งแต่ 10 พรรษาขึ้นไป เมื่อเทียบเคียงลำดับชั้นของภิกษุสามเณรกับระดับการศึกษาแล้ว จะเห็นว่า นักธรรมชั้นตรีและเปรียญธรรมชั้นตรีที่ทรงจัดขึ้นใหม่นั้นเป็นความรู้ชั้นนวกะ นักธรรมชั้นโทและเปรียญธรรมชั้นโท เป็นความรู้ชั้นมัชฌิมะ ส่วนนักธรรมชั้นเอกและเปรียญธรรมชั้นเอกเป็นความรู้ชั้นเถระ แต่พระองค์ทรงจัดได้เพียงชั้นมัชฌิมะ เท่านั้น

วิธีการจัดการศึกษา พระองค์ทรงดำเนินงานไปที่ละขั้น เมื่อทรงจัดหลักสูตรขึ้นใช้ ก็ทรงให้ทดลองสอบตามหลักสูตรนั้น เมื่อทรงเห็นว่าได้ผลดีก็ทรงประกาศให้เป็นแบบอย่าง แต่ถ้าได้ผลไม่เป็นที่น่าพอใจจะทรงแก้ไขปรับปรุงใหม่ เพื่อให้ผลเป็นที่น่าพอใจที่สุด จะเห็นได้ว่าทรงแก้ไขเปลี่ยนแปลงหลักสูตรบ่อยครั้ง แม้บางครั้งได้ผลพอสมควรแล้ว ก็ยังไม่ทรงพอพระทัย พระองค์จะทรงแก้ไขไปเรื่อย ๆ เพื่อให้ได้ประโยชน์มากที่สุด ดังนั้นในปีหนึ่งพระองค์จะทรงปรับปรุงเปลี่ยนแปลงหลักสูตรหลายครั้ง และทรงให้ทดลองใช้ทุกครั้ง เพราะทรงมีพระประสงค์ให้ภิกษุสามเณรมีความรู้สูง จึงจะได้กล่าวถึงวิธีดำเนินงานของพระองค์ ซึ่งบางครั้งอาจทำให้เกิดความสับสนวุ่นวายแก่ผู้อ่านบ้าง ทั้งนี้เพราะทรงปรับปรุงหลักสูตรและระเบียบการต่าง ๆ บ่อยครั้ง และไม่สามารถจะแยกออกกล่าวทีละปีได้ เพราะบางครั้งจะคาบเกี่ยวกัน เช่น ทรงตั้งหลักสูตรใหม่ปลาย พ.ศ. 2459 และทรงให้จัดการสอบตามหลักสูตรใหม่นั้น ใน พ.ศ. 2460 เป็นต้น

การจัดหลักสูตรนักธรรมชั้นตรีและเปรียญธรรมชั้นตรีสำหรับภิกษุสามเณรชั้นนวกะ

การจัดการศึกษาคั้งนี้เนื่องมาจากพระราชบัญญัติเกณฑ์ทหาร ร.ศ. 124 (พ.ศ. 2448) ที่ได้ใช้อยู่ในเวลานั้น ตามมาตรา 13¹ ได้กำหนดคุณสมบัติของผู้ที่จะได้รับยกเว้นจากการถูกเกณฑ์เข้ารับราชการทหารไว้หลายข้อ ในจำนวนนั้นข้อหนึ่งกำหนดว่า ภิกษุทั่วไปได้รับยกเว้น แต่สามเณรต้องเป็นสามเณรผู้ธรรมจึงจะได้รับยกเว้น จึงเกิดมีปัญหาในการที่จะปฏิบัติตามมาตรานี้ว่า สามเณรผู้ทรงคุณวุฒิเช่นไรจึงจะได้อธิว่าเป็นสามเณรผู้ธรรม กระทรวงศึกษาธิการซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่ปฏิบัติการ

¹ รัชการากรกรุงศรีอยุธยา, พระประวัติ, หน้า 273.

ตามพระราชบัญญัตินี้ จึงขอให้กระทรวงธรรมการพิจารณาปัญหาข้อนี้ กระทรวงธรรมการจึงได้กราบทูล สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เพื่อทรงจัดการกำหนดองค์ของสามเณรธรรม พระองค์จึงทรงนำเรื่องนี้เข้าประชุมในมหาเถรสมาคม ซึ่งได้ประชุมเป็นครั้งแรกเมื่อวันที่ 12 มิถุนายน ร.ศ. 130 (พ.ศ. 2454) มหาเถรสมาคมได้พิจารณาเรื่องนี้โดยละเอียด ในที่สุดได้ลงมติให้ กำหนดคุณวุฒิขององค์ของสามเณรธรรมที่จะได้รับยกเว้นจากการถูกเกณฑ์เข้ารับราชการทหารไว้ดังนี้¹

1. กำหนดองค์ของสามเณรธรรม ให้กำหนดตามสมควรแก่ความรู้ที่ต้องการในขณะ นั้น ๆ มุ่งเอาประโยชน์พระศาสนาเป็นที่ตั้ง
2. องค์ของสามเณรธรรมในกรุงเทพฯ นั้นต้องรู้ภาษาบาลี แสดงว่าเป็นผู้ธรรมของ สามเณร
3. สามเณรที่ไม่มีประโยชน์แก่พระศาสนา ถือว่าแม้อีกเข้ารับราชการก็ไม่ใช่เหตุเสีย การข้างวัด เช่น ซากคนเล้าเรียน จะหากคนมีความรู้ไต่หน่อย เมื่อต้องเรียกก็ให้สึกเข้ารับราชการ การกำหนดองค์สามเณรธรรมครั้งนี้ แสดงให้เห็นว่ามุ่งแต่ประโยชน์พระพุทธรศาสนา เป็นส่วนใหญ่ สามเณรผู้ที่จะได้รับยกเว้นจากการเกณฑ์ทหารควรเป็นผู้มีความรู้ความสามารถและทำ ประโยชน์ให้แก่พระศาสนาได้ สามเณรผู้ไม่มีความรู้ความสามารถในพระศาสนาไม่ควรปล่อยให้เข้า รับราชการทหาร ซึ่งอาจทำประโยชน์ให้แก่ทางราชการมากกว่าการพระศาสนา

องค์ของสามเณรธรรมนี้ เป็นมูลเหตุสำคัญที่ทำให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา วชิรญาณวโรรสทรงมีโอกาสจัดการศึกษาของภิกษุสามเณรจนเป็นมาตฐานการศึกษาแผนปัจจุบัน พระองค์ทรงดำเนินกิจการไปทีละขั้น สิ่งใดที่ทรงเห็นว่ามีข้อบกพร่องก็ทรงคิดเปลี่ยนแปลงแก้ไขให้เหมาะสม และดีที่สุด สิ่งใดที่ทรงเห็นว่าดีแล้วก็ทรงพยายามบำรุงหรือแก้ไขให้ดียิ่งขึ้น ดังจะได้อกล่าวถึงวิธี การที่ทรงดำเนินอย่างค่อยเป็นค่อยไปจนกระทั่งเป็นผลสำเร็จ และเจริญรุ่งเรืองถึงขั้นสูงสุด

เมื่อกระทรวงกลาโหมยอมรับข้อกำหนดองค์ของสามเณรธรรมคามมติของมหาเถรสมาคม และเมื่อได้รับความรับรองของทางราชการแล้ว สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

¹ แฉลงการณคณะสงฆ์เล่ม 1 พ.ศ. 2456, หน้า 121 - 6.

ทรงดำเนินการให้เป็นไปตามมติของมหาเถรสมาคม¹ คือได้ทรงจัดหลักสูตรสำหรับสอบความรู้ของสามเณรธรรม และทรงจัดให้เปิดสนามสอบในกรุงเทพฯ โดยให้ขึ้นในสำนักเรียน 3 แห่งคือ วัดบวรนิเวศวิหาร วัดมหาธาตุ และวัดเบญจมบพิตร ส่วนหลักสูตรที่ใช้สอบมี 3 อย่าง คือ สอบความรู้คณาธิปไตยในนิทานอรรถกถาธรรมบทด้วยการแปลโดยวิธีเขียน สอบความรู้ธรรมโดยตั้งเป็นปัญหาให้ตอบตามหมวดกรรมวิภาคินหนังสือ นวโกวาทและสอบเรียงความแก่กระผู้ธรรมตามหนังสือพุทธศาสนสุภาษิต ได้ทรงเลือกพระราชอาคณเฑาะ พระเปรียญ เป็นกรรมการผู้สอบ ในการสอบครั้งแรกนี้มีสามเณรเข้าสอบรวมทั้ง 3 แห่ง 179 รูป สอบได้ 139 รูป สอบตก 40 รูป ในจำนวนที่สอบได้จัดเป็น 3 ชั้น คือ ชั้นตรี ชั้นโท และชั้นเอก ถ้าสอบได้ทั้ง 3 อย่างจัดเป็นชั้นเอก ได้ 2 อย่างเป็นชั้นโท ได้อย่างเดียวเป็นชั้นตรี ทรงกำหนดว่า สามเณรผู้ได้ชั้นเอกมีความรู้ดีให้เป็นสามเณรธรรมประโยค 1. เมื่อจะเข้าแปลปริยัติธรรมหรือแปลบาลี ให้แปลตั้งแต่ประโยค 2 ขึ้นไป สามเณรชั้นโท มีความรู้พอสมควร ได้รับยกเว้นจากการเกณฑ์ทหารเพื่อเล่าเรียนสืบอายุพระพุทธศาสนาต่อไป ส่วนสามเณรชั้นตรีนั้นความรู้ยังอ่อนต้องแก้ไข

การกำหนดองค์ของสามเณรธรรมเช่นนี้ทำให้สามเณรมีความรู้ดีขึ้น แต่ยังไม่กว้างขวาง เพราะใช้ได้เฉพาะที่กรุงเทพฯ หรือเฉพาะวัดที่มีการเรียนพระปริยัติธรรมเท่านั้น ส่วนในหัวเมืองไม่สามารถจะจัดตามนี้ได้ เพราะวัดตามหัวเมืองไม่มีที่เรียนพระปริยัติธรรม เมื่อเป็นเช่นนี้จึงทรงเห็นควรแก้ไขให้ได้ประโยชน์กว้างขวางกว่าเดิม จึงได้ทรงตั้งระเบียบขึ้นใหม่เพื่อการศึกษาแพร่หลายไปถึงหัวเมือง

หลักสูตรที่ทรงจัดขึ้นใหม่เป็นครั้งที่ 2 คือ จัดหลักสูตรสำหรับสอบความรู้ธรรมเป็น 2 อย่าง คือ สามัญญ และวิสามัญญ²

ฝ่ายสามัญญนั้นแบ่งเป็น 2 ประโยค คือ ประโยค 1 สอบธรรมวิภาคกับเรียงความแก่กระผู้ธรรม ต้องได้พร้อมกันทั้ง 2 อย่างในคราวเดียวกัน ส่วนประโยคที่ 2 สอบพุทธประวัติเกี่ยวกับเรียงความแก่กระผู้ธรรม ต้องได้พร้อมกันทั้ง 2 อย่าง ถ้าสอบได้ทั้ง 2 ประโยคแล้ว นับเป็น

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 129.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 127-8.

นักธรรม 2 ประโยค ก่อนที่จะได้รับประกาศนียบัตรภิกษุของสอบวินัยบัญญัติในหนังสือวโภาทให้
ไว้ก่อน ส่วนสามเณรนั้นก่อนอุปสมบทก่อนแล้วจึงสอบวินัยบัญญัติให้ได้ การศึกษาฝ่ายสามัญนี้จัดทั่วไป
เป็นแบบเดียวกันทั้งในกรุงและในหัวเมือง ผู้ที่สอบฝ่ายสามัญได้เพียงประโยค 1 จะได้รับยกเว้น
ตามพระราชบัญญัติเกณฑ์ทหาร

ส่วนฝ่ายวิสามัญนี้ ต้องสอบมคธภาษา หรือภาษาบาลีด้วย แบ่งเป็น 2 ประโยค คือ
ประโยค 1 สอบอรรถกถาธรรมบท ประโยคที่ 2 สอบบาลีไวยากรณ์และสัมพันธ์ อย่างวิสามัญนี้
จะสอบในคราวเดียวกันกับสอบสามัญก็ได้ หรือได้ชั้นสามัญแล้วจะสอบเพิ่มก็ได้ ถ้าสอบได้ทั้ง 2
ประโยคนั้นนับเป็นเปรียญธรรม 2 ประโยค (เทียบเท่าเปรียญวิทยิศรรมหรือเปรียญบาลี 3 ประโยค)
ฝ่ายวิสามัญนี้จัดเฉพาะในกรุงเทพฯ เท่านั้น¹

การจักระเบียบใหม่เช่นนี้ ทำให้การเรียนธรรมของภิกษุสามเณร เจริญทั้งในกรุงและใน
หัวเมือง จะใ้ผู้มีความรู้ช่วยกิจพระศาสนาเพิ่มขึ้น ถ้าจัดให้เรียนเฉพาะภาษาบาลี ถึงจะใช้เป็น
หลักแก้แค้น ความรู้ก็ไม่แพร่หลายไปถึงหัวเมือง ด้วยเหตุนี้จึงหาพระสงฆ์ที่สมควรจะเป็นเจ้าอาวาส
เป็นพระอุปัชฌาย์ เป็นเจ้าคณะโคกยาก เมื่อได้จัดการสอบความรู้สามัญในหัวเมืองขึ้นแล้ว จึงเป็นผลดี
ช่วยขจัดปัญหาเหล่านั้นได้

อนึ่ง หลักสูตรที่ได้ทรงจัดขึ้นสำหรับองค์สามเณรธรรมทั้ง 2 อย่างนี้คือ อย่างสามัญ
และวิสามัญ เป็นหลักสูตรสอบความรู้สำหรับภิกษุสามเณรชั้นนวกภูมิ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรม
พระยาวชิรญาณวโรรส ทรงขอให้กระทรวงธรรมการนำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาขอพระราชทาน
พระบรมราชานุญาตใช้หลักสูตรที่ทรงจัดตั้งขึ้นใหม่นี้เป็นหลักสูตรสำหรับสอบความรู้ภิกษุสามเณรต่อไป
ทรงมีพระราชหัตถเลขาพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้คณะสงฆ์จัดการศึกษาตามหลักสูตรนั้นได้

เมื่อมีหลักสูตรดังกล่าวแล้ว สำนักเรียนในกรุงเทพฯ ก็จัดการสอนธรรมและบาลีตาม
หลักสูตรใหม่ทั่วถึงกันทั้งอย่างสามัญและวิสามัญ ซึ่งอย่างสามัญนั้นได้จัดแพร่หลายออกไปถึงหัวเมืองต่างๆ

ในปลาย พ.ศ. 2455 (ร.ศ. 131) ได้จัดการสอบความรู้ตามหลักสูตรใหม่เป็น
ครั้งแรกที่วัดเบญจมบพิตรและวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ที่วัดเบญจมบพิตรสอบความรู้ธรรมทั้งประโยค

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 131.

สามัญและวิสามัญ รวมทั้งสอบความรู้บาลีประโยค 1 ประโยค 2 ด้วยวิธีเขียน ส่วนที่วัดพระศรีรัตนศาสดารามสอบความรู้บาลีตั้งแต่ประโยค 3 ขึ้นไปด้วยวิธีแปลด้วยปากเปล่าตามประเพณีเดิม¹

ในการสอบครั้งแรกนี้ผู้สอบได้ถึงประโยค 2 ทั้งชั้นสามัญและวิสามัญ แสดงว่าได้ผลสมความมุ่งหมายสำหรับชั้นนวกภูมิ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงบันทึกผลเกี่ยวกับการสอบด้วยวิธีเขียนว่าในเวลาในการสอบ เพราะสอบพร้อมกันทุกคนในเวลาเดียวกัน ทำให้ตรวจง่ายเสร็จเร็วและยุติธรรม เพราะมีหลักฐานเป็นเครื่องแสดง การแปลด้วยวิธีเขียนทำให้ผู้สอบเข้าใจภาษาบาลีดีขึ้น รู้จักแต่งความและเขียนหนังสือดีขึ้น ส่วนการสอบบาลีโดยวิธีแปลด้วยปากนั้นทำให้ต้องเสียเวลามาก บางครั้งมีการทุจริต แท้ก็มีผลดี คืออาจช่วยให้เป็นคนมีความคิดคล่องแคล่ว มีไหวพริบ แต่ผู้สอบไม่มีความรู้แท้จริง อาจจะมาแปลเฉพาะประโยคซึ่งบางครั้งก็จำมาด้วยความไม่เข้าใจ ด้วยเหตุนี้แม้จะได้ประโยคเป็นเปรียญแล้วแต่ยังใช้การไม่ได้ การสอบความรู้เช่นนี้เพียงทำให้รู้ภาษาบาลีอย่างเดียวยังไม่มีความรู้ธรรมอย่างลึกซึ้ง

เพื่อให้เปรียญบาลีเหล่านี้รู้ธรรมด้วย สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส จึงทรงประกาศว่า เปรียญผู้แปลประโยค 4 ได้ในคราวนี้จะรับแต่งตั้งและได้รับพระราชทานนิศยภักดิ์ หรือจะแปลประโยค 5 ท่อไปก็ดี เปรียญประโยค 3 จะแปลประโยค 4 ท่อไปก็ดี ต้องสอบองค์คุณธรรมประโยค 1 สามัญใดก่อน ทั้งนี้เพราะต้องการให้เปรียญบาลีทรงธรรมทรงวินัยมากขึ้น การสอบแบบนี้จะเริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2456 เป็นต้นไป² เป็นอันว่าการสอบบาลีและธรรมของภิกษุสามเณรใน พ.ศ. 2455 เสร็จสิ้นลงแล้ว

ต่อมาใน พ.ศ. 2456 ได้เปิดการสอบบาลีและธรรมขึ้นอีก 2 ครั้ง แต่ละครั้งสอบที่วัดพระศรีรัตนศาสดารามและวัดเบญจมบพิตรตามประเพณีเดิม ด้วยการให้หลักสูตรที่ทรงแก้ไขใหม่ใน พ.ศ. 2455 ผลการสอบบาลีครั้งแรกปรากฏว่า เปรียญบาลีส่วนใหญ่มีความรู้ธรรมและวินัยอ่อนมาก ไม่รู้จักเขียนหนังสือเรียงความไม่เป็น ส่วนผลบาลีครั้งที่ 2 นั้น ปรากฏว่าได้ผลดีพอใช้ เพราะผู้สอบส่วนมากเป็นนักธรรมชั้นตรีมาแล้วทั้งสิ้น ส่วนการสอบธรรมทั้ง 2 คราวนั้นยังไม่ได้ผลเป็นที่น่าพอใจนัก

¹ แดงการณคณะสงฆ์ เล่ม 1 พ.ศ. 2456, หน้า 187.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 504.

จำนวนผู้เข้าสอบส่วนใหญ่เป็นสามเณรผู้มีความมุ่งหวังจะได้รับยกเว้นจากพระราชบัญญัติเกณฑ์ทหารมากกว่าอย่างอื่น ดังนั้น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส จึงทรงแก้ไขความบกพร่องของการสอบบาลีและธรรมในคราวต่อไป และได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตแล้วดังนี้ คือ¹

1. ผู้จะเข้าสอบบาลีต้อง เป็นนักธรรมชั้นตรีมาแล้วทั้งนั้น
2. แก่หลักสูตรสำหรับสอบผู้ที่จะเป็นเปรียญชั้นตรีหรือเปรียญบาลี 3 ประโยค คือ

ประโยค 1 แปลอรรถกถาธรรมบท ประโยค 2 แปลสัมพันธ์ ประโยค 3 ทอบัญญาบาลีไวยากรณ์ ส่วนวิวิภาค

3. การได้การตกคึกเฉลี่ยโดยคะแนนทั้ง 3 ประโยค ได้หรือตกพร้อมกัน

นอกจากจะทรงแก้ไขข้อบกพร่องดังกล่าวแล้ว ในปีเดียวกันนี้พระองค์ยังได้ทรงแก้ไขวิธีสอบและจัดหลักสูตรการสอบธรรมและบาลีขึ้นใหม่อีกหลายประการดังนี้²

ประการแรก เรื่องเฉลี่ยคะแนนได้ตกสำหรับสอบความรู้ในสนามหลวง พระองค์ทรงมีพระดำริว่า ผู้เข้าสอบความรู้ของนักธรรมในสนามหลวง เสียเปรียบผู้เข้าสอบตามวัด เพราะผู้เข้าสอบตามวัดสอบได้เป็นอย่างดี ไป ถึงกำหนดก็ขอรายชื่อขอรับเป็นนักธรรมของสนามหลวงได้ แต่ผู้เข้าสอบในสนามหลวง ความรู้ในประโยคหนึ่งต้องได้ครบทุกอย่างจึงจะสอบได้ ผู้เข้าสอบบางรูปมีความรู้ดีบางอย่าง แต่ตกความรู้บางอย่างอื่นก็ตกหมด จะเอาคะแนนมาช่วยกันไม่ได้ นอกจากนั้นการสอบความรู้หลายอย่างในประโยคหนึ่งทำให้ได้ประโยคง่ายขึ้น เพราะการเฉลี่ยคะแนนทำให้นักเรียนสละพละไม่เอาใจใส่ในความรู้บางอย่าง ทรงมีพระประสงค์จะแก้ไขข้อบกพร่องเหล่านี้ จึงทรงตั้งวิธีเฉลี่ยคะแนนไว้เพื่อให้เกิดความยุติธรรมและไม่ทำให้ทั้ง 2 ฝ่ายเสียเปรียบ

ประการที่สอง เรื่องการสอบความรู้คิหิปฏิบัติในแผนกธรรมวิภาค พระองค์ทรงมีความเห็นว่า การเรียนรู้อคิหิปฏิบัติเป็นทางที่จะทำให้เข้าใจในพระพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง จึงทรงกำหนดให้สอบความรู้วิชานี้รวมอยู่ในธรรมวิภาค

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 508.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 521 - 3.

ประการที่สาม ทรงประกาศรวมองค์นักธรรมประโยค 1 ประโยค 2 เข้าเป็น องค์นักธรรมชั้นตรี ทั้งนี้เพราะในเวลานั้นมีผู้สอบองค์นักธรรมหลายร้อยรูป การเล่าเรียน พระธรรมวินัยก็แพร่หลาย จึงทรงประกาศว่าในปีต่อไปให้สนามหลวงจัดสอบความรู้พร้อมกันคราวเดียว ทั้ง 2 ประโยค เป็นความรู้สำหรับภิกษุ 4 อย่าง สำหรับสามเณร 3 อย่าง (เว้นวินัยบัญญัติไว้ก่อน) จะได้หรือตกก็พร้อมกันทั้ง 2 ประโยค เมื่อสอบได้แล้วเป็นนักธรรมชั้นตรีนวกภูมิ

ประการที่สี่ ทรงจัดหลักสูตรเปรียญบาลี 3 ประโยคเข้ากับองค์นักธรรมประโยค 2 หรือองค์นักธรรมชั้นตรี เป็นเปรียญธรรมชั้นตรี พระองค์ทรงมีพระดำริว่าการสอบความรู้บาลีเป็น เปรียญ 3 ประโยค ให้แปลขัมมเปทฐฎกถาเป็นความไทยอย่างเดียวกันทั้ง 3 ประโยค ไม่ทำให้เปรียญ มีความรู้ดี เมื่อเป็นเช่นนี้การเรียนบาลีจึงยังอยู่ในเกณฑ์ต่ำ ทรงมีพระประสงค์จะแก้ไขหลักสูตร เปรียญบาลี 3 ประโยค ทรงกำหนดให้แปลขัมมเปทฐฎกถาเพียงประโยคเดียว อีก 2 ประโยคให้ เปลี่ยนเป็นสอบความรู้สัมพันธ์ประโยคหนึ่ง และสอบความรู้บาลีไวยากรณ์ส่วนวจีวิภาคอีกประโยคหนึ่ง นอกจากนั้นทรงเห็นว่าการเรียนพระธรรมวินัยแพร่หลายออกไปมีเปรียญและนักเรียนบาลีเข้าสอบมาก จึงสมควรจัดระเบียบใหม่ ทรงกำหนดว่า ตั้งแต่ปีต่อไปภิกษุผู้จะเข้าสอบบาลีเป็นเปรียญ 3 ประโยค ต้องสอบได้องค์นักธรรมประโยค 2 สามัญมาก่อนแล้ว เมื่อสอบบาลีได้อีกองค์หนึ่งจัดเป็นเปรียญธรรม ชั้นตรีหรือเปรียญธรรม 3 ประโยค¹

ประการที่ห้า เรื่องแก้ไขวิธีแปลบาลีด้วยปากเปล่า และยกเลิกการนับเวลาสำหรับสอบ ความรู้ในสนามหลวง ทรงมีพระดำริว่าการสอบความรู้บาลีด้วยปากเปล่านั้น กรรมการมักจะหัก ให้แก่ศัพท์เป็นคำ ๆ หรือเป็นประโยค ช่วยให้ผู้แปลได้ประโยชน์ จึงทรงแก้ไขโดยให้กรรมการผู้สอบ ปล่อยให้ผู้สอบแปลไปเองเรื่อย ๆ ประมาณ 5 - 10 บรรทัด จึงปรึกษากันว่าจะให้แปลต่อไปหรือไม่ นอกจากนั้นกรรมการจะต้องถามผู้แปลเกี่ยวกับความเข้าใจของเรื่องที่แปลด้วย เมื่อกำหนดวิธีตัดสิน ได้ตกลงกล่าวแล้วจึงให้ยกเลิกการนับเวลาแบบเดิมเสีย²

ประการที่หก เรื่องแก้ไขหลักสูตรบาลีประโยค 5 เดิมเคยใช้หนังสือ สार्वकलसङ्कหะ แต่หนังสือเล่มนี้แต่งไม่เรียบร้อยทางไวยากรณ์ จึงทรงเปลี่ยนให้ใช้บาลีมุตตกวินยวินิจฉัยว่าด้วยวินัยแทน

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 526.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 529.

ระเบียบการดังกล่าวทั้ง 6 ข้อ ที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงจัดใหม่ในปลาย พ.ศ. 2456 นั้น นับเป็นประโยชน์อย่างยิ่งแก่อีกุฬสามเณร เพราะได้ทรงแก้ไข ข้อบกพร่องต่าง ๆ ทั้งในด้านการเรียนและการสอบให้เกิดความสะดวกและได้ให้ความรู้มากยิ่งขึ้น เช่น เปลี่ยนแปลงหลักสูตรที่ใช้ในการสอบของประโยคต่าง ๆ ให้เหมาะสมยิ่งขึ้น เพิ่มหลักสูตรที่เห็นว่า เป็นประโยชน์ กำหนดคะแนนเฉลี่ยได้ตกอย่างยุติธรรม ซึ่งแต่เดิมยังไม่เป็นระเบียบ วางกฎเกณฑ์ ในการเรียนการสอนให้เคร่งครัด เพื่อมิให้อีกุฬสามเณรผู้มีความรู้อ่อนสอบเป็นเปรียญได้ง่าย ทำให้ อีกุฬสามเณรที่เป็นเปรียญมีความรู้สูงและช่วยให้การศึกษาของคณะสงฆ์เจริญก้าวหน้ามีระเบียบแบบแผน ที่ตั้งงาม เป็นเครื่องเชิดชูพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง

ต่อมาใน พ.ศ. 2457 เมื่อถึงคราวเปิดสนามหลวงสอบความรู้ อีกุฬสามเณร สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงแก้ไขวิธีการสอบและหลักสูตรในการสอบ จัดตาม ระเบียบบางข้อที่ทรงแก้ไขในปีก่อน ดังนี้¹

ประการแรก การส่งบัญชีรายชื่อผู้เข้าสอบ ให้เป็นหน้าที่ของเจ้าสำนักเรียนของอีกุฬสามเณรนั้น ๆ เช่น อีกุฬสามเณรวัดสุวรรณาภิรามมาเรียนที่วัดมหาธาตุให้วัดมหาธาตุเป็นผู้ส่ง เจ้าสำนักเรียนต้องสอบความรู้ของอีกุฬสามเณรรูปที่จะส่งก่อน มิให้ส่งผู้เรียนอ่อนเข้าสอบ และคงมีความประพฤติดี ให้เจ้าสำนักเรียนส่งบัญชีรายชื่อผู้จะเข้าสอบต่อเจ้าคณะของตน เจ้าคณะรวมบัญชี ส่งต่อกรมสังฆการี กรมสังฆการีส่งต่ออธิบดีสนามหลวง ในบัญชีนั้นให้บอกสำนักเรียน รายชื่อผู้เข้าสอบ ทั้งชื่อตัว ชื่อฉายา วัดที่อยู่ อายุพรรษา ประโยคเดิม ประโยคใหม่ และรวมจำนวนประโยคด้วย ทำให้การดำเนินการเรื่องเป็นระเบียบและสะดวกยิ่งขึ้น

ประการที่สอง การออกประโยคสำหรับสอบในคราวนี้ให้ขอให้พระราชคณะกรมการ บางรูปเป็นผู้ออกประโยคบ้าง เป็นการแบ่งเบาภาระของผู้ออกประโยคเดิม และช่วยให้รู้จักออก ข้อสอบด้วย คำถามประโยคหนึ่ง ๆ เดิมมี 21 ข้อ คราวนี้ลดเหลือ 14 ข้อ นอกจากนั้นยังกำหนด เวลาให้เขียน $3\frac{1}{2}$ ชั่วโมง

ประการที่สาม เปรียญบาลี 3 ประโยค เดิมแปลอรรถกถาธรรมบททั้ง 3 ประโยค คราวนี้แก้เป็นแปลอรรถกถาธรรมบทประโยคหนึ่ง แปลสัมพันธประโยคหนึ่ง และตอบปัญหาบาลีไวยากรณ์

¹ แถลงการณ์คณะสงฆ์เล่ม 2 พ.ศ. 2457, หน้า 517.

อีกประโยคหนึ่ง ผู้เข้าแปลต้องเป็นนักธรรมชั้นตรีมาก่อน เมื่อสอบได้แล้วจึงเป็นเปรียญธรรมชั้นตรี

ได้เปิดการสอบประโยคธรรมและบาลีประโยค 1, 2, 3 และ 5 ที่วัดเบญจมบพิตร คุ้มหลวงที่ไค้แก้ไขใหม่ ผลการสอบคราวนี้ปรากฏว่าสอบได้ดีกว่าครั้งก่อน การเรียนธรรมและ บาลีทำถึงกันทั้งภิกษุและสามเณร เพราะได้จัดการรวมธรรมและบาลีให้เข้าเป็นระเบียบเดียวกัน และความนิยมเรียนธรรมก็แพร่หลายออกไป แสดงให้เห็นว่าหลักสูตรที่ทรงจัดขึ้นใหม่ได้ผลดีเกินคาด

เมื่อได้จัดการสอบประโยคธรรมและบาลีประโยค 1, 2, 3 และ 5 แล้ว ต่อมาได้ เปิดการสอบบาลีประโยค 4, 6 และ 7 ที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ผลการสอบครั้งนี้ปรากฏว่า มีผู้สอบตกน้อยที่สุด แสดงให้เห็นว่าหลักสูตรที่จัดใหม่นี้ใช้การได้ดี การแปลเฉพาะประโยคเดียว อย่างวิธีเดิมเป็นของง่าย สำหรับเปรียญในยุคนั้นเสียแล้ว เป็นอันว่าหลักสูตรนักธรรมชั้นตรีและ เปรียญธรรมชั้นตรีได้จัดสำเร็จชั้นนวกภูมิในปีนั้นเอง¹ ถึงเวลาสมควรที่จะจัดหลักสูตรนักธรรมชั้นโท และเปรียญธรรมชั้นโทสำหรับชั้นมัธยมต่อไปได้ เพราะหลักสูตรนักธรรมชั้นตรีและเปรียญธรรมชั้นตรี ได้ผลเป็นที่น่าพอใจ

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าการจัดหลักสูตรชั้นนวกภูมิได้ผลดีแล้ว สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ก็มีใ้ทรงหยุดอยู่เพียงแค่นั้น ทรงพยายามปรับปรุงเปลี่ยนแปลงแก้ไข ไปเรื่อย ๆ เพื่อให้ได้ผลดีที่สุด เช่น ในครั้งนี้เป็นเวลาที่สามารถตั้งหลักสูตรนักธรรมชั้นโท และ เปรียญธรรมชั้นโท ภูมิมัธยมได้แล้ว แต่พระองค์ยังไม่ทรงจัด ทรงต้องการที่จะให้หลักสูตรนักธรรม ชั้นตรีมั่นคงกว่าเดิม ทรงต้องการปลูกฝังหลักสูตรนี้ให้แน่นแฟ้นเสียก่อน เมื่อทรงเห็นข้อบกพร่องก็ ทรงปรับปรุงแก้ไข ฉะนั้นในปีนั้นจึงยังไม่ทรงจัดหลักสูตรชั้นโท แต่ได้ทรงจัดการเกี่ยวกับการศึกษา ของเดิมอีก 3 ประการคือ²

ประการแรก กำหนดเวลาเขียนในการสอบความรู้ในสนามหลวง พระองค์ทรงพระดำริ ว่า ตั้งแต่จัดการสอบความรู้ด้วยวิธีเขียนยังไม่ได้กำหนดเวลาแน่นอนลงไป เพราะผู้สอบยังไม่สันัดในการ เขียน คราวนี้ทรงสังเกตเห็นว่าผู้สอบชำนาญการเขียนมากขึ้นแล้ว จึงได้ทรงกำหนดเวลาเขียน ที่แน่นอนเฉพาะแก่ประโยค ผู้สอบต้องเขียนส่งประโยคให้ทันเวลาที่กำหนดให้ ถ้าส่งไม่ทันจัดเป็นตก

¹ แดงการณคณะสงฆ์ เล่ม 2 พ.ศ. 2457, หน้า 517

² เรื่องเดียวกัน, 528 - 31.

ในการเขียน ถ้าส่งในขณะที่เขียนยังไม่เสร็จ ให้กรรมการตรวจพิจารณาได้หรือยกแล้วแต่ความรู้ ถ้าความรู้ก็ก็สามารถช่วยข้อความที่เขียนไม่ทันจึงเป็นอันสอบได้

ประการที่สอง ให้สอบความรู้เป็นนักธรรมของวัดก่อนจึงเข้าสอบเป็นนักธรรมของสนามหลวงได้ ทั้งนี้เพราะการสอบความรู้นักธรรมสนามหลวงมีจำนวนผู้เข้าสอบมากขึ้นโดยลำดับ และจำนวนผู้เข้าสอบนั้นมีผู้มีความรู้อ่อนยังไม่สมควรเข้าสอบก็มาก ทำให้เกิดความไม่สะดวก เช่น ต้องใช้เวลาในการสอบนาน บางรูปสอบตกแล้วเขียนบัตรสนเท่ห์ว่ากล่าวคณะกรรมการ เป็นต้น พระองค์จึงทรงประกาศว่า ในปีต่อไปให้วัดที่เป็นสำนักเรียนที่ได้รับอนุญาตจัดการสอบความรู้ธรรมวินัยของผู้เรียนในสำนักเป็นนักธรรมของวัดก่อน เมื่อถึงคราวเปิดสนามหลวงสอบจึงส่งผู้เป็นนักธรรมของวัดเข้าสอบได้ ในปีหนึ่งให้มีการสอบของวัดอย่างมาก 2 ครั้ง นักธรรมของวัดนี้ไม่ได้รับยกเว้นจากพระราชบัญญัติเกณฑ์ทหาร ร.ศ. 124 (พ.ศ. 2448) ให้ถือว่าเป็นเพียงผู้ได้รับการสอบซ่อมเตรียมเข้าสนามหลวงเท่านั้น

ประการที่สาม กำหนดหลักสูตรสอบความรู้ของนักธรรมของมณฑลเนื่องจากในปีนี้ได้ขยายการสอบความรู้ของนักธรรมออกไปถึงหัวเมืองต่าง ๆ พระองค์จึงทรงวางระเบียบไว้ดังนี้ ให้ใช้หลักสูตรตามสนามหลวง แต่ให้สอบเป็นประโยค ๆ ได้จนกว่าจะจัดการสอบได้ในคราวเดียว หลักสูตรสำหรับสอบประโยคมีดังนี้คือ ประโยค 1 สอบธรรมวิภาคกับวินัยบัญญัติ ประโยค 2 สอบพุทธประวัติกับเรื่องความแก่ระหู่ธรรม ผู้ที่สอบได้ในสนามมณฑลจะได้รับยกเว้นจากพระราชบัญญัติเกณฑ์ทหารต่อเมื่อสอบประโยค 2 ได้แล้ว

ใน พ.ศ. 2457 นี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงขยายการศึกษาธรรมให้แพร่หลายออกไปในหัวเมืองหลายแห่งคือ ในมณฑลกรุงเก่า ซึ่งมี พระนครศรีอยุธยา อ่างทอง สิงห์บุรี ในมณฑลกรุงเทพฯ มี นนทบุรี ปทุมธานี นครเขื่อนขันธ์ ชลบุรี สมุทรปราการ ในมณฑลนครสวรรค์ มี นครสวรรค์ อุทัยธานี ราชบุรี สมุทรสงคราม ได้เปิดสอบแทบทุกเมือง ทั้งนี้โดยที่เมืองใดมีการเรียนตั้งเป็นสำนักขึ้นได้เองก็ทรงอุปการะอุดหนุนให้กิจการดำเนินต่อไปด้วยดี เมืองใดที่ยังไม่มีการเรียนเป็นหลักฐานก็ทรงส่งภิกษุเปรียญและนักธรรมจากวัดบวรนิเวศวิหารบ้าง และจากสำนักเรียนใหญ่ ๆ เช่น วัดมหาธาตุ วัดเบญจมบพิตรให้ออกไปช่วยสอนในหลายเมือง ได้ทรงเปิดสนามมณฑลสอบความรู้นักธรรมขึ้นในทุกมณฑลที่มีสำนักเรียน โดยใช้

หลักสูตรตามหลักสูตรของสนามหลวงที่ทรงกำหนดไว้ข้างต้น พระองค์เสด็จออกไปเป็นแม่กองสอบเองบ้าง โปรดให้กรรมการสนามหลวงเป็นแม่กองบ้าง เป็นอันว่าไ้ทรงจัดการขยายการศึกษาธรรมให้แพร่หลายไปไ้ถึงหัวเมืองสมพระประสงค์¹

ส่วนการศึกษาธรรมและบาลีในกรุงเทพฯ ไ้ทรงตั้งสำนักเรียนใหญ่ขึ้นในหลายตำบล เพื่อเป็นครูดูแลการเล่าเรียนของสำนักเรียนน้อย และของวัดที่ยังไม่ได้จัดเป็นสำนักเรียน ไ้ทรงตั้งสำนักเรียนใหญ่ ๆ ขึ้นในปีนี้ 11 วัด คือ วัดบวรนิเวศวิหาร วัดราชบพิธ วัดมหาธาตุ วัดพระเชตุพนฯ วัดสุทัศน์เทพวราราม วัดเบญจมบพิตร วัดเทพศิรินทราวาส วัดบรมนิวาส วัดกอนการาม วัดประยูรวงศาวาส ภิกษุสามเณรที่สำนักเรียนนั้น ๆ ส่งเข้าสอบต้องเป็นนักธรรมของสำนักเรียนใหญ่เหล่านั้นมาก่อนแล้วทั้งนั้น เมื่อเป็นเช่นนี้การรับโอนนักธรรมของวัดเป็นนักธรรมของสนามหลวงเป็นอันต้องเลิกไปเอง

ต่อมาใน พ.ศ. 2458 ไ้เปิดสนามหลวงสอบธรรมและบาลีขึ้น 2 แห่งตามเดิม คือ ที่วัดเบญจมบพิตร และที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ผลสอบทั้ง 2 คราวนี้ปรากฏว่า ผู้เข้าสอบทั้งธรรมและบาลีมีจำนวนไ้มากกว่าตก การเขียนก็เขียนไ้ดี คงเป็นเพราะไ้จัดตั้งสำนักเรียนใหญ่ขึ้นและผู้สอบเป็นนักธรรมของสำนักเรียนมาก่อน ผลเหล่านี้เป็นเหตุให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงจัดการปรับปรุงแก้ไขชั้นต่อไปเพื่อให้ระเบียบการศึกษาของภิกษุสามเณรเคร่งครัดยิ่งขึ้น ดังต่อไปนี้²

ประการแรก ทรงประกาศงดสอบนักธรรมเลื่อนประโยคในสนามหลวงเพราะทรงเห็นว่าการเปิดโอกาสให้นักธรรมประโยค 1 สอบความรู้เลื่อนชั้นประโยค 2 ครบองค์ของนักธรรมชั้นตรี ย่อมก่อความยุ่งยากสับสนแก่บัณฑิต ในไ้มีผู้สอบไ้มากแล้ว ยังเหลือน้อยรูปซึ่งสอบไม่ได้มาหลายปี ฉะนั้นใน พ.ศ. 2459 จึงทรงกำหนดให้เลิกสอบองค์นักธรรมเลื่อนประโยค

ประการที่สอง ทรงประกาศให้เลิกการแปลบาลีด้วยปากตามวิธีเดิมให้แปลด้วยวิธีเขียนทุกประโยค ทั้งนี้เพราะทรงเห็นว่านักเรียนมีความรู้ดีขึ้นมากทั้งในส่วนธรรมและบาลี มีความชำนาญในการเขียนมากขึ้น แสดงว่าผู้สอบคุ้นเคยกับการเขียน จึงทรงประกาศเลิกการแปลด้วยปากให้ใช้วิธีเขียนเพียงอย่างเดียว

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 475.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 530 - 3.

ประการที่สาม ทรงประกาศเพิ่มเติมและเปลี่ยนหลักสูตรบาลีประโยค 4 และ ประโยค 6 เพื่อให้เหมาะสม คือ ประโยค 4 ให้แปลมิ่งคัลลิตีปนีขึ้นต้น และชั้นปลายเป็นภาษาไทย ประโยค 6 ให้แปลความไทยแห่งอรรถกถาธรรมบทเป็นภาษาบาลี

ต่อมาในปลาย พ.ศ. 2459 ได้เปิดสนามหลวงสอบความรู้ธรรมและบาลีที่วัดเบญจม-บพิตร การสอบคราวนี้ใช้หลักสูตรที่ทรงแก้ไขใหม่ในปีก่อน แต่ปรากฏว่าผลของการสอบครั้งนี้ไม่ดีเท่าที่ควร เพราะการเรียนบาลีของหลายสำนักออกไป แม้แต่สำนักเรียนใหญ่เช่นวัดเบญจมบพิตร สอบได้ประโยค 4 เพียงรูปเดียว ประโยคอื่นตกทั้งหมด ชั้นเปรียญธรรมของ วัดราชาธิวาสและของวัดพระเชตุพนฯ เข้าสอบ 9 รูป และ 8 รูป สอบตกทุกรูป แต่บาลีประโยค 4 แม้จะเพิ่มหลักสูตรและให้เขียนก็ยังมีผู้สอบได้บ้างพอสมควร อาจเป็นเพราะการเพิ่มหลักสูตรทำให้ตกมากเพราะเหตุหนังสือไม่ทันทั่วถึง ส่วนบาลีประโยค 6 ที่เปลี่ยนหลักสูตรใหม่กลับแปลได้ก็เกินคาดหมาย¹

อย่างไรก็ตาม การเรียนชั้นนวกภูมินี้ นับว่าเจริญแพร่หลายแล้ว สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส จึงทรงจัดการแก้ไขการภายในครั้งนี่คือ

ประการแรก จำกัดอายุสามเณรผู้เข้าสอบนักธรรม เพราะมีจำนวนผู้เข้าสอบนักธรรมชั้นตรีมากขึ้นทุกที โดยเฉพาะสามเณรวิธธเข้าสอบ แม้จะสอบได้แล้วแต่ก็ยังได้ไม่เต็มภูมิ เมื่ออุปสมบทเป็นภิกษุแล้วยังจะต้องสอบวินัยบัญญัติอีก มีประโยชน์แต่เฉพาะเป็นผู้ที่ได้รับยกเว้นจากพระราชบัญญัติเกณฑ์ทหาร แต่ในระยะนั้นผู้ที่จะถูกเรียกเกณฑ์ทหารต้องมีอายุครบ 21 ปี สามเณรอายุต่ำกว่านั้นไม่ต้องถูกเรียกจึงไม่จำเป็นต้องรีบเข้าสอบ การที่เจ้าสำนักจัดให้เรียนบาลีไปก่อน เมื่อสอบประโยคนักธรรมของวัดได้แล้วจึงเข้าสอบประโยคบาลี ฉะนั้นจึงทรงกำหนดว่าใน พ.ศ. 2460 สามเณรผู้จะเข้าสอบประโยคนักธรรมในสนามหลวงได้ต้องมีอายุได้ 19 ปี เว้นสามเณรผู้เข้าสอบประโยคเปรียญธรรม แม้มีอายุไม่ถึงกำหนดนั้นก็เข้าสอบได้

ประการที่สอง ประกาศเลิกสอบของคัมภีร์ประโยค 1 ในจังหวัดที่เปิดสนามหลวงมาครบ 3 คราวแล้ว พระองค์ทรงสังเกตว่า ในบางจังหวัดที่เปิดสนามสอบของคัมภีร์มา 3 ครั้งแล้ว มีผู้เข้าสอบได้ถึงประโยค 2 ไม่กี่รูป อาจเป็นเพราะเจ้าคณะไม่ชวนชวายเป็นฝ่ายสามเณรเมื่อสอบประโยค 1 ได้แล้วก็ได้รับยกเว้นจากพระราชบัญญัติเกณฑ์ทหาร จึงหมดความกระตือรือร้นที่จะสอบ

¹ แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 4, พ.ศ. 2459 หน้า 409.

ต่อไป ทรงกำหนดว่าในปีต่อไป จังหวัดใดที่เปิดสนามสอบมาครบ 3 ครั้งแล้ว ในการสอบครั้งต่อไป ให้สอบครบชั้นตรีทุกประโยค ไม่ให้สอบพักเพียงประโยค 1 ถ้าสอบไม่ครบชั้นจะไม่อนุญาตให้เปิดสนามจนกว่าจะมีผู้เข้าสอบจำนวนพอสมควร ส่วนนักเรียนประโยค 1 ผู้ยังไม่ได้สอบประโยค 2 ถ้าเว้นไม่เข้าสอบเพียงครั้งเดียวอนุญาตให้สอบประโยค 2 ต่อได้ แต่ถ้าเว้นมา 2 ครั้งแล้ว ถ้าจะเข้าสอบอีกของทั้งคนสอบใหม่ให้ครบชั้นตรี คือสอบทั้งประโยค 1 และประโยค 2 พร้อมกัน¹

เท่าที่กล่าวมานี้ เป็นการจัดการศึกษานักธรรมชั้นตรีและเปรียญธรรมชั้นตรี สำหรับภิกษุสามเณรชั้นนวกภูมิ ซึ่งได้เริ่มสอบตั้งแต่ พ.ศ. 2454 เรื่อยมาจนกระทั่งถึงปลาย พ.ศ. 2459 ในการสอบแต่ละปีนี้แม้ทั้งการสอบพระปริยัติธรรม หรือการสอบบาลี ซึ่งเป็นการศึกษาแบบเดิมที่มีมาตั้งแต่สมัยโบราณ รวมทั้งการสอบธรรม ซึ่งเป็นการศึกษาที่ทรงจัดขึ้นใหม่ ผลของการสอบแต่ละครั้งนั้นบางครั้งก็ได้รับผลดีเป็นที่น่าพอใจ แต่บางครั้งผลก็ไม่ดีเท่าที่ควร อย่างไรก็ตาม สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงแก้ไขปรับปรุงหลักสูตรในการสอบทุก ๆ ปี โดยทรงพิจารณาจากผลของการสอบทุกครั้ง และหลักสูตรที่ทรงจัดขึ้นใหม่ในแต่ละปีนั้น ทรงให้ทดลองสอบเมื่อเห็นว่าได้ผลดีก็จะทรงประกาศใช้ แต่ถ้าผลไม่เป็นที่น่าพอใจก็จะทรงแก้ไขใหม่ นอกจากทรงปรับปรุงหลักสูตรแล้วยังทรงแก้ไขเปลี่ยนแปลงระเบียบการต่าง ๆ เช่น วิธีการสอบ การกำหนดเวลาสอบ การกำหนดค่าอายุผู้เข้าสอบเป็นต้น สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้จะเป็นเครื่องช่วยให้การศึกษาของคณะสงฆ์มีระเบียบแบบแผนที่เรียบร้อย เคร่งครัด และรัดกุมยิ่งขึ้น เมื่อการศึกษาของภิกษุสามเณรชั้นนวกภูมิสำเร็จตามวัตถุประสงค์แล้ว จึงทรงดำริจัดการศึกษาชั้นมัธยมภูมิต่อไป

การจัดหลักสูตรนักธรรมชั้นโทและเปรียญธรรมชั้นโทสำหรับภิกษุชั้นมัธยมภูมิ

ใน พ.ศ. 2460 ได้ทรงตั้งหลักสูตรสำหรับสอบประโยคนักธรรมชั้นโท เพราะทรงเห็นว่าหลักสูตรนักธรรมชั้นตรีภูมิวินาจะสำหรับภิกษุสามเณรใหม่ที่มีอายุพรรษาไม่ถึง 5 พรรษาจัดขึ้นสำเร็จแล้ว การเรียนชั้นนี้แพร่หลายมากทั้งในกรุงและในหัวเมือง ฉะนั้นวัดที่เป็นสำนักเรียนใหญ่ จึงสมควรจะจัดประโยคนักธรรมชั้นโทภูมิวินาจะสำหรับภิกษุปานกลางอายุพรรษาตั้งแต่ 5 พรรษาขึ้นไปแต่ยังไม่ถึง 10 พรรษา

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 463 - 5.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงกำหนดหลักสูตรนักเรียนชั้นโทไว้ 4 อย่างคือ เรียงความแก้กระทู้ธรรม แก้ปัญหาธรรมวิภาค แก้ปัญหาอนุพุทธประวัติ และ แก้ปัญหาวินัยบัญญัติ¹

ผู้จะเข้าสอบประโยคนักธรรมชั้นโทต้องเป็นนักธรรมชั้นตรีของสนามหลวงมาก่อน ส่วนเปรียญธรรมชั้นตรี ผู้จะเข้าสอบบาลีประโยค 4 ใน พ.ศ. 2460 ต้องสอบของค่านักธรรมชั้นโท 2 อย่างแรกให้ไต่ก่อนคือ เรียงความแก้กระทู้ธรรมและแก้ปัญหาธรรมวิภาค เมื่อจะสอบบาลีประโยค 5 ต้องสอบอนุพุทธประวัติและวินัยบัญญัติให้ไต่ก่อน ถ้าเป็นสามเณรยังไม่ต้องสอบวินัยบัญญัติจนกว่าจะอุปสมบทเป็นภิกษุ เมื่อสอบบาลีประโยค 6 ไต่แล้ว จึงจัดเป็นเปรียญธรรมชั้นโท²

ในปีเดียวกันนี้ เมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงตั้งหลักสูตรนักเรียนชั้นโทขึ้นแล้ว จึงได้ทรงแก้ไขการสอบและหลักสูตรบาลีขึ้นบ้าง เพราะหลักสูตรการสอบธรรมกับบาลีต้องใช้ควบคู่กันไป ได้ทรงแก้ไขการสอบและหลักสูตรบาลีดังต่อไปนี้

ประการแรก กำหนดให้ผู้จะเข้าสอบบาลีประโยค 4 สอบความรู้อักขรชอมาก่อน เพราะทรงมีพระคำริว่า เมื่อครั้งยังแปลบาลีด้วยปากเปล่านั้นใช้หนังสือขอมให้แปลกรันเมื่อเปลี่ยนการแปลบาลีมาใช้วิธีเขียนต้องใช้หนังสืออักษรไทยให้แปล แต่พระไตรปิฎกยังไม่ได้พิมพ์เป็นอักษรไทย ถ้าผู้เรียนอ่านหนังสือขอมไม่ออกก็ไม่สามารถจะอ่านหนังสือได้กว้างขวาง ฉะนั้นจึงสมควรให้ผู้เรียนบาลีสามารถอ่านและเขียนหนังสือขอมได้ จึงทรงกำหนดว่าผู้จะเข้าแปลบาลีประโยค 4 ให้สอบความรู้อักขรชอเป็นเบื้องต้นก่อน วิธีสอบให้ผู้สอบแปลอักษรขอมเป็นอักษรไทย และแปลอักษรไทยเป็นอักษรขอม³

ประการที่สอง ทรงเพิ่มหลักสูตรสำหรับบาลีประโยค 7 ประโยค 8 และประโยค 9 ดังนี้ ประโยค 7 เติมแปลปฐมสมันตปาสาทิกา อรรถกถาอาทิกกรรมเป็นไทย ให้เพิ่มแปลความเรียงจากมังคลัตถที่ปนีเป็นบาลี ประโยค 8 เติมแปล วิสุทธิมรรค เป็นไทย เพิ่มแปลบาลีมุตตกวินัยวินิจฉัยสังคหะเป็นบาลี ประโยค 9 เติมแปลฎีกาพระอภิธรรมัตถสังคหะเป็นไทย เพิ่มแปลวิสุทธิมรรคเป็นบาลี⁴

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 466.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 467.

³ แฉลงการณคณะสงฆ์ เล่ม 5, พ.ศ. 2460, หน้า 289.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 35.

การเพิ่มหลักสูตรขึ้นใหม่เช่นนี้ ช่วยให้หลักสูตรสามแฉกมีความกว้างขวางยิ่งขึ้น ในระยะแรกอาจมีผู้สอบตามหลักสูตรนี้ได้น้อย เพราะยังเตรียมตัวไม่ทันและยากขึ้นกว่าเดิม แต่เมื่อนานไปคงคุ้นเคยกับหลักสูตรใหม่และสอบได้จำนวนมากขึ้น ทั้งความรู้ก็สูงขึ้นด้วย

ได้เปิดการสอบนักธรรมชั้นโทขึ้นเป็นครั้งแรกใน พ.ศ. 2460 ปรากฏว่ามีผู้เข้าสอบเป็นจำนวนมาก และจำนวนผู้สอบได้ก็มากด้วย แม้ว่าจะได้ประกาศล่วงหน้าเพียงปีเดียวแต่ผู้สอบก็ยิ่งเตรียมตัวทัน แสดงให้เห็นว่าการเรียนแพร่หลายรวดเร็วและมีผู้นิยมเรียนมาก การที่มีผู้สอบได้มากอาจเป็นเพราะผู้สอบซึ่งเป็นนักธรรมชั้นตรีมาก่อนมีความรู้ที่อยู่แล้ว

เมื่อได้เปิดการสอบนักธรรมชั้นโทขึ้นแล้ว ได้ทรงจัดการแก้หลักการสำหรับปีต่อไปดังนี้ ถ้าจะให้มีการสอบนักธรรมชั้นตรีพร้อมกับนักธรรมชั้นโทในสนามหลวงเหมือนอย่างเดิม จำนวนผู้เข้าสอบทั้ง 2 ชั้นมีมากมายต้องใช้เวลานานกว่าจะเสร็จ จึงทรงอนุญาตให้สำนักเรียนใหญ่ในกรุงเทพฯ จัดการสอบนักธรรมชั้นตรีตามระเบียบการที่สนามหลวงกำหนดไว้ นักธรรมชั้นตรีผู้สอบได้ในสำนักเรียนใหญ่สนามหลวงรับเป็นนักธรรมหลวงมีสิทธิเข้าสอบนักธรรมชั้นโทและเปรียญธรรมชั้นตรีในสนามหลวงต่อไปได้ สำนักที่อนุญาตให้สอบมี 8 สำนัก คือ วัดบวรนิเวศวิหาร วัดมหาธาตุ วัดเบญจมบพิตร วัดพระเชตุพนฯ วัดสุทัศน์ วัดเทพศิรินทร์ วัดราชบพิตร และวัดอนงคาราม¹

เนื่องจากได้จัดระเบียบเปรียญธรรมชั้นตรีเรียบร้อยแล้วตั้งแต่ปีก่อน คือ ใ้รวมนักธรรมชั้นตรีและเปรียญชั้นตรีหรือเปรียญบาลี 3 ประโยคเข้าด้วยกัน ดังนั้นในปีนี้ได้เปิดการสอบประโยคนักธรรมชั้นโทขึ้นแล้วจึงจัดให้มีระเบียบประโยคเปรียญธรรมชั้นโทขึ้น โดยรวมนักธรรมชั้นโทกับเปรียญชั้นโท หรือเปรียญบาลี 6 ประโยคเข้าด้วยกัน ส่วนประโยคนักธรรมชั้นเอกยังมีได้จัดขึ้น ฉะนั้นจึงไม่สามารถจะจัดประโยคเปรียญธรรมชั้นเอกได้ในครั้งนี้ให้มีแต่เพียงบาลีประโยค 7 ประโยค 8 และประโยค 9 เป็นเปรียญบาลีชั้นเอกไปก่อน²

ต่อมาใน พ.ศ. 2461 ได้เปิดการสอบความรู้ธรรมและบาลีขึ้น เนื่องจากได้อนุญาตให้สำนักเรียนใหญ่ ๆ สอบประโยคนักธรรมชั้นตรีในสำนักเรียนของตนได้ ในปีนี้สำนักเรียนทั้งหลายจึงได้

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 348 - 50.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 375 - 7.

เปิดสอบประโยคนักธรรมชั้นตรีในสำนักแต่ละสำนักรวม 8 แห่งด้วยกัน แต่ปรากฏว่าผลที่ได้ไม่เป็นที่น่าพอใจ ทั้งนี้เพราะ กรรมการผู้สอบรูปเดียวกันเป็นผู้ออกข้อสอบอย่างเดียวกัน ทำให้คำถามซ้ำซาก นักเรียนผู้สอบภายหลังจึงสามารถเดาข้อสอบออกและเตรียมตอบคำถามนั้นได้ นอกจากนี้ยังเป็นทางให้ผู้เข้าสอบนอกสังกัดเลือกเข้าสอบได้เมื่อสอบไม่ได้ในที่แห่งหนึ่งก็จะมาสอบในที่อีกแห่งหนึ่ง เจ้าสำนักเรียนบางแห่งไม่กวัดขันในระเบียบ เช่นปล่อยให้สามเณรผู้มียังไม่ถึงกำหนดเข้าสอบ

เพื่อที่จะแก้ไขข้อบกพร่องดังกล่าว สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส จึงทรงวางหลักเกณฑ์ระเบียบการสอบความรู้ในปีต่อไป คือ

ให้จัดการสอบประโยคความรู้นักธรรมชั้นตรีรวมกันแห่งเดียวเป็นสนามสาขาของสนามหลวง เปิดสอบก่อนสนามหลวง ใต้งัณฑ์และกรรมการสอบชุดเดียวกันโดยเลือกจากกรรมการสนามหลวงบ้าง กรรมการจากสำนักเรียนบ้าง นอกจากนี้ กำหนดให้ข้อสอบเป็นหน้าที่ของแม่กองจะออกเองหรือขอแรงกรรมการช่วยและตรวจพร้อมด้วยกรรมการที่ปรึกษา 2 รูป กำหนดสอบพร้อมกันในที่แห่งเดียวกันและใช้ข้อสอบอย่างเดียวกัน

หนึ่ง เนื่องจากทรงมีพระประสงค์จะให้เปรียญมีความรู้ในภาษาไทยดีขึ้น จึงทรงออกประกาศให้ผู้เข้าสอบบาลีประโยค 3 สอบความรู้ภาษาไทยด้วยวิธีเขียนตามคำบอกเป็นเบื้องต้น

เนื่องด้วยได้เปิดสอบประโยคนักธรรมชั้นตรีขึ้นในสำนักเรียนใหญ่ ๆ ดังกล่าวแล้ว การสอบธรรมในสนามหลวงปีนั้นจึงสอบเฉพาะประโยคนักธรรมชั้นโท สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงพระประชวร จึงโปรดให้พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นชินวรสิริวัฒน์ทรงบัญชาการแทน การตรวจข้อสอบและเฉลยข้อสอบ ทรงมอบให้เป็นพระธุระของกรมหมื่นชินวรสิริวัฒน์กับพระญาณวราภรณ์ และพระธรรมไตรโลกาจารย์ กรรมการที่ทรงปรึกษา

การสอบความรู้ธรรมและบาลีในสนามหลวงประจำปี พ.ศ. 2462 และ 2463 นั้น แม้ว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส จะยังทรงมีพระชนม์อยู่ แต่ก็เป็นระยะเวลาที่ทรงพระประชวรด้วยพระโรคเรื้อรังภายใน พระสุขภาพไม่สมบูรณ์ พอที่จะทรงอำนาจการเองได้ โปรดให้พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นชินวรสิริวัฒน์ ทรงอำนาจการแทน ไม่ได้ทรงเปลี่ยนแปลงแก้ไขวิธีการสอบหรือหลักสูตรในการเรียนธรรมและบาลีของภิกษุสามเณรแต่อย่างใดอีก

เมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสได้ทรงจัดการศึกษาพระปริยัติธรรม ทั้งภาคธรรมและบาลีบังเกิดผลตามความมุ่งหมาย เริ่มตั้งแต่เปิดสอบความรู้นักธรรมชั้นตรีขึ้นใน พ.ศ. 2454 และนักธรรมชั้นโทใน พ.ศ. 2460 เป็นครั้งแรก สืบมาจนทุกวันนี้ นับว่าเป็นคุณประโยชน์แก่ พระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง ครั้นต่อมาในสมัยของพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราลงกรณ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า (พ.ศ. 2464 - 2480) ทรงรับจัดการให้สมบูรณ์ต่อไป โดยทรงปฏิบัติตามพระประสงค์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสเป็นที่ตั้ง ได้ทรงวางหลักสูตร ประโยคนักธรรมชั้นเอกและเปิดสอบครั้งแรก พ.ศ. 2465 ทั้งได้มีการปรับปรุงแก้ไขให้เหมาะสมกับ สถานการณ์ เข้ากับความต้องการของสมัยนิยม นับว่าการศึกษาพระปริยัติธรรมดำเนินมาด้วยดี

การจัดการศึกษาของภิกษุสามเณรที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงเริ่มจัดขึ้นนี้ นับเป็นประโยชน์อย่างยิ่งแก่การศึกษาของคณะสงฆ์ เพราะตั้งแต่สมัยโบราณมา ภิกษุสามเณรเรียนพระปริยัติธรรมในส่วนที่เป็นบาลีเพียงอย่างเดียว แม้จะรู้ภาษาบาลีและแปลคัมภีร์ ในพระไตรปิฎกได้ก็ตาม แต่ก็ไม่มีความรู้ลึกซึ้งในธรรม ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญของพระพุทธศาสนา การจัดการศึกษาของภิกษุสามเณรที่เรียกว่านักธรรมชั้นนี้ มีใจมุ่งหมายที่จะกำหนดความรู้ของสามเณร ที่จะได้รับยกเว้นจากพระราชบัญญัติเกณฑ์ทหาร ร.ศ. 124 (พ.ศ. 2448) เพียงอย่างเดียว แต่ยังมีจุดประสงค์ที่จะให้ภิกษุสามเณรมีความรู้กว้างขวางยิ่งขึ้นอีกด้วย เพราะภิกษุสามเณรคือผู้สืบอายุ พระพุทธศาสนา การที่ภิกษุสามเณรมีความรู้ในพระพุทธศาสนาค้นขอมเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง เพราะสามารถนำความรู้ไปเทศนาสั่งสอนให้ประชาชนมีความรู้ความเข้าใจในหลักธรรมของพระพุทธศาสนาได้อย่างลึกซึ้งอีกด้วย

ประโยชน์ที่ทางคณะสงฆ์ได้รับจากการจัดการศึกษาของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสในครั้งนี้นับว่าใหญ่หลวงมาก เพราะพระองค์มิได้ทรงจัดหลักสูตรการศึกษาแบบใหม่ขึ้น เพียงอย่างเดียว แต่ยังทรงปรับปรุงการศึกษาแบบเก่าให้มีความก้าวหน้าทันสมัยอีกด้วย และทรงรวม การศึกษาทั้งของเก่าและของใหม่ให้กลมเกลียวกันไป การศึกษาพระปริยัติธรรมในส่วนบาลีที่มีมาแต่เดิม นั้น ยังมีข้อบกพร่องอยู่มาก เช่นวิธีการแปลคัมภีร์ปากเปล่าไม่ช่วยให้ภิกษุสามเณรมีความรู้ดีขึ้นเท่าที่ควร นอกจากนั้นระเบียบกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ก็ไม่รัดกุมและยังล้าหลัง แม้ว่าพระองค์จะได้ทรงแก้ไขข้อบกพร่อง

เหล่านั้นมาแล้วครั้งหนึ่ง ด้วยการจัดตั้งมหาวิทยาลัยใน พ.ศ. 2436 แต่ในครั้งนั้น พระองค์ยังไม่ทรงมีพระอำนาจเต็มที่ จึงไม่ทรงสามารถออกกฎหมายขึ้นใช้บังคับได้ แต่ในครั้งนี้ พระองค์ทรงมีพระอำนาจเต็มที่ เมื่อทรงปรับปรุงแก้ไขหลักสูตรระเบียบการต่าง ๆ จึงสามารถใช้บังคับได้ การที่พระองค์ทรงจัดการศึกษาแบบใหม่ที่เรียกว่า นักธรรมและเปรียญธรรมนี้ นับเป็นวิธีการส่งเสริมให้ภิกษุสามเณรมีความรู้สูงขึ้นและกว้างขวางยิ่งขึ้น เพราะการศึกษาเพียงบาลีอย่างเดียววันยังแคบอยู่และความรู้ยังไม่สูงมาก ฉะนั้น การที่ทรงจัดการศึกษาแบบใหม่ขึ้นจึงนับเป็นประโยชน์อย่างยิ่งแก่การศึกษาของคณะสงฆ์ในอดีตและปัจจุบัน

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสได้ทรงจัดการศึกษาสำหรับภิกษุสามเณรทั้งฝ่ายธรรมและบาลีให้สำเร็จเป็นรูปขึ้น ได้ทอดพระเนตรเห็นผลงานเพียงชั้นนักธรรมชั้นโทและเปรียญธรรมชั้นโทเท่านั้น แต่ก็เห็นว่าพระองค์ได้ทรงวางรากฐานแห่งการศึกษาธรรมและวินัยไว้ตลอดถึงชั้นเอกด้วยแล้วคือ หลักสูตรธรรมและบาลีชั้นเอกที่พระเถระชั้นผู้ใหญ่ได้ตั้งขึ้นต่อมาภายหลังสมัยของพระองค์นั้น ได้ตั้งขึ้นตามเค้าโครงที่ได้ทรงวางไว้ และหนังสือที่ใช้เป็นหลักศูรสำหรับชั้นเอกล้วนเป็นหนังสือที่ทรงพระนิพนธ์ขึ้นไว้ล่วงหน้าแล้วเกือบทั้งสิ้น ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่าโครงการศึกษาธรรมวินัยที่เจริญแพร่หลายเป็นหลักฐานมั่นคงอยู่ในปัจจุบันนี้ ย่อมเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่าเป็นผลสำเร็จขึ้น โดยพระวิริยอุตสาหะ และพระปรีชาสามารถของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสโดยแท้

พระกรณียกิจที่สำคัญในด้านการศึกษาคณะสงฆ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทั้ง 3 ประการคงได้กล่าวแล้วนั้น คือ การจัดตั้งมหาวิทยาลัย การจัดการศึกษาในหัวเมือง และการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมของภิกษุสามเณรให้เข้ารูปตามระบบการศึกษาแผนปัจจุบัน นับเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อวงการพระพุทธศาสนาและต่อการศึกษาของประเทศทั้งฝ่ายคณะสงฆ์และฝ่ายบ้านเมือง

ในประการแรกนั้น คือ การจัดตั้งมหาวิทยาลัย ตามพระบรมราชโองการของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ใน พ.ศ. 2436 ได้ทรงนำวิธีการและวิชาการแบบใหม่เข้ามาทดลองสอนและสอบในมหาวิทยาลัยเป็นการแรกเริ่ม ทรงให้นักเรียนในวิทยาลัยเรียน

ทั้งภาษาไทย ภาษาบาลี ภาษาสันสกฤต และภาษาอังกฤษ ให้เรียนคณิตศาสตร์เบื้องต้น และวิชาการ
 อย่างใหม่อื่น ๆ อีก พระองค์ยังได้ทรงพระนิพนธ์คำราสำหรับเรียนภาษาอังกฤษ และทำราคณิตศาสตร์
 เบื้องต้นสำหรับใช้สอน ทรงนำระบบการสอบแบบใหม่เข้ามาทดลองใช้ คือให้มีการสอบด้วยวิธีเขียน
 มีการคิดคะแนนในการสอบเป็นเครื่องตัดสินว่าสอบได้หรือตก และเป็นเครื่องวัดผลการศึกษา และ
 ความรู้ความสามารถของนักเรียน โดยที่พระองค์ทรงเป็นผู้วางกฎเกณฑ์ในการคิดคะแนนลงเป็น
 แบบแผน วิธีแบบใหม่ที่ทรงทดลองใช้นี้เป็นที่นิยมแพร่หลายอย่างรวดเร็ว และได้รับผลสำเร็จเป็น
 อย่างดีในเวลาต่อมา

ในประการที่สองคือ การจัดการศึกษาในหัวเมือง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำริในอันที่จะขยายการศึกษาออกไปยังหัวเมืองทั่วพระราชอาณาจักร และ
 ทรงมีพระราชประสงค์ให้วัดซึ่ง เป็นแหล่งศึกษาของกุลบุตรมาแต่โบราณแล้ว เป็นที่ตั้งโรงเรียนสอนเด็ก
 ตามแบบและหลักสูตรที่ปรับปรุงขึ้นใหม่ให้เป็นแบบเดียวกัน เป็นการเริ่มต้นการศึกษาแผนปัจจุบัน และ
 ให้พระสงฆ์เป็นผู้ช่วยรับภาระต่าง ๆ จึงได้ทรงอาราธนาสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณ
 วโรรส ครั้งทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ให้ทรงรับภาระเป็นผู้ดำเนินการจัด
 การศึกษาแก่กุลบุตรทั้งหลายตลอดพระราชอาณาจักร พระองค์ก็ทรงรับสนองพระราชประสงค์ในการนี้
 ทรงนำวิธีการและแบบอย่างต่าง ๆ ที่ทรงเคยใช้ในโรงเรียนของมหามกุฏราชวิทยาลัย มาเลือกใช้
 และปรับปรุงให้เหมาะสมกับการศึกษาตามหัวเมืองสนองพระราชประสงค์ในการพัฒนาประเทศชาติด้าน
 การศึกษาให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี

ในประการที่สาม คือ การจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมของภิกษุสามเณรให้เข้ารูปตาม
 ระบบการศึกษาแผนปัจจุบัน พระองค์ทรงเป็นผู้ให้กำเนิดการศึกษาแบบใหม่ของคณะสงฆ์ ทรงเปลี่ยน
 ระบบต่าง ๆ เกี่ยวกับการศึกษาของคณะสงฆ์จากระบบโบราณซึ่งยากและไม่สะดวกแก่การเรียน และ
 ไม่แพร่หลายทั่วไป มาเป็นระบบการเล่าเรียนแบบ ซึ่งให้ประโยชน์มากกว่าและแพร่หลายออกไปสู่
 ภิกษุสามเณรทั่วพระราชอาณาจักรกว้างขวางยิ่งขึ้น พระองค์ได้ทรงเปิดการสอบองค์ของสามเณร
 รัฐธรรมขึ้นเป็นครั้งแรก ใน ร.ศ. 130 (พ.ศ. 2454) เพื่อเป็นหลักเกณฑ์สำหรับสามเณรผู้ใดควร
 จะได้รับยกเว้นจากพระราชบัญญัติเกณฑ์ทหาร ร.ศ. 124 (พ.ศ. 2448) และการศึกษาแบบใหม่

นี้ก็ไ้เจริญแพร่หลายสืบมาจนปัจจุบันนี้ ดังที่ทราบกันทั่วไปในขณะนี้ว่า "นักธรรม" ซึ่งมี 3 ชั้น คือ นักธรรมชั้นตรี นักธรรมชั้นโท และนักธรรมชั้นเอก อันเป็นการศึกษาชั้นมูลฐานของคณะสงฆ์ทั่วพระราชอาณาจักอยู่ในบัดนี้

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส นอกจากจะทรงเป็นผู้ให้กำเนิด การศึกษาแบบใหม่แก่คณะสงฆ์แล้ว พระองค์ยังได้ทรงพระนิพนธ์หนังสือต่าง ๆ ที่จะใช้เป็นหลักสูตร ในการเรียนการสอนอีกด้วย เช่นทรงพระนิพนธ์หลักสูตรสำหรับนักธรรมชั้นตรี ชั้นโท และชั้นเอก ขึ้นใช้เอง ทรงพระนิพนธ์หนังสือบาลีไวยากรณ์สำหรับเป็นหลักสูตรในการศึกษาภาษาบาลี จะเห็น ได้ว่าตำราและหลักสูตรทั้งหลายได้ใช้สำหรับการศึกษาของคณะสงฆ์ตลอดมาจนกระทั่งบัดนี้ หลักสูตร นักธรรมและบาลีที่พระองค์ทรงพระนิพนธ์ขึ้นนี้ นอกจากจะใช้อยู่ในประเทศไทยแล้ว ประเทศใกล้เคียง บางประเทศก็ได้นำไปใช้เป็นหลักสูตรบ้าง เป็นหนังสือประกอบบ้างสำหรับการศึกษาของพระสงฆ์ใน ประเทศนั้น ๆ¹ นอกจากนั้นยังมีหลักสูตรที่ได้แปลออกเป็นภาษาต่างประเทศ เช่น นวโกวาท วินัยมุข เล่ม 1 เล่ม 2 ธรรมวิภาค ธรรมวิจารณ์ และอุปสมบทวิธี เป็นต้น พระเกียรติคุณ ของพระองค์นอกจากจะเป็นที่รู้จักกันในประเทศไทยแล้ว ยังเป็นที่รู้จักกันในหมู่นักเรียนและนักศึกษาชาว ต่างประเทศอีกด้วยว่า ทรงเป็นนักปราชญ์ที่หลักแหลมและทรงเป็นนักปฏิรูปผู้ยิ่งใหญ่ของประเทศไทย²

¹ พระประวัติ-พระคติพจน์ และเอกสารเกี่ยวกับงานมหาสมณานุสรณ์, (พระนคร : โรงพิมพ์ทางหุ่นส่วนจำกัดกันนทชัย, 2514), หน้า 8.